

בעזה"י, אור לערב ראש חודש ניסן תש"פ שיהפך לששון ולשמחה בביאת גואל צדק ברחמים אכ"ר, הנה זיכנו השי"ת לקבל תשובות ממו"ר מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי שליט"א רבות בשנים, ומהן כמה אלפי תשובות בס"ד, ובס"ד הדפסנו למעלה מאלפיים תשובות בשנת תשע"ג על התורה נביאים וכתובים ועוד, ועל מסכתות הש"ס ועל משנה ברורה ועוד, וכן בס"ד הדפסנו למעלה מארבע מאות תשובות בשנת תשע"ו עמ"ס ערובין פסחים שקלים ראש השנה בתוספת ביאורים רבים בעיון, וכן בס"ד הדפסנו כשלוש מאות תשובות בשנת תשע"ט על מסכת יומא בתוספת ביאורים רבים בעיון, ועתה בס"ד הולכים להדפיס כמאה תשובות על מסכת סוכה בתוספת ביאורים רבים בעיון, [ובכולהו תמיד יש הרבה להוסיף ולתקן וכדרכה של תורה]. ומצרפין לזה עתה עוד שאלות ששלחנו וכן שאלות שכתבנום לשולחם למו"ר מרן שליט"א, אלא שרק לחלק מעט מהם זכינו לקבל תשובות עקב עול הדור הרובץ עתה על מרן שליט"א, ולזאת בס"ד נאות בנו של מרן שליט"א ה"ה הגראי"ש קניבסקי שליט"א להמשיך במלאכת הקודש ולהשיב על שאלותינו הדלות בס"ד, ולכן בנדפס על מסכתות ברכות ושבת [שאלות על ה' פרקים ראשונים של מסכת ברכות ועל ג' פרקים ראשונים של מסכת שבת] יש מהם שיש תשובות ממרן שליט"א וגם מבנו הגראי"ש שליט"א ומהם רבים שיש תשובות רק מהגראי"ש קניבסקי שליט"א [ובברכות לע"ע זהו עד תחילת פרק רביעי בס"ד, ובשבת זהו רק מעט לע"ע], וכאשר תחזינה עיני הלומדים, ויה"ר שיהיה לתועלת אכ"ר.

ברכות

פרק ראשון – מאימתי

ש. ברכות ב' א'.¹ מתני'. מאימתי קורין את שמע בערבין משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. היינו מצאת הכוכבים כדלהלן בגמ', ויש לשאול למה נכנסים לאכול בתרומתן בצאת הכוכבים והרי כיון שהגיע עת צאת הכוכבים מיד הגיע זמן תפילת ערבית והיינו ק"ש וברכותיה ושמר"ע, ולמה נכנסים לאכול ולא נכנסים להתפלל, (ואיך אוכלים קודם התפילה [שצריך שומר]).²

ובאמת יש לדקדק מהו הלשון 'נכנסים', דמהיכן להיכן נכנסים, והנה בשלמא אם היה דין לאכול התרומה דווקא במקדש היה נוח, כי עד שלא היה הערב שמש לא היו יכולים ליכנס למקדש ולכן כשהגיע צאת הכוכבים 'נכנסים' למקדש לאכול התרומה, אבל כיון שהתרומה נאכלת בכל מקום א"כ מהו הל' נכנסים.

ולכאור' פירושו הוא, משעה שהכהנים 'נכנסים' לזמן היתר, והיינו שנכנסים מהזמן שהיה אסור להם לאכול תרומה לזמן שכבר מותר להם לאכול תרומתן, [וזהו 'משעה' והיינו מהזמן האסור], וכן משמע לשון רש"י דכתב וז"ל משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. כהנים שנטמאו וטבלו והעריב שמשן 'והגיע עתם' לאכול בתרומה עכ"ל. (ולהלן ע"ב איתא בבביתא וחכמים

¹תשובות נוספות למסכת ברכות ע"י בספרנו תשובות הגר"ח ח"ב (מהדורת תשע"ג) תשובות התקל"ו - תקפ"ח.
²אפשר למ"ד שמתפלל ערבית מפלג המנחה ואעפ"כ עדיין אסור בתרומה, וערש"י ותוס' כאן (מאמור"ר הגר"י שליט"א).

אומרים משעה שהכהנים 'זכאין' לאכול בתרומתן, ובכרייתא להלן מיניה רבי יהושע אומר משעה שהכהנים 'מטוהרים' לאכול בתרומתן).

ומעתה גם ל"ק למה נכנסים לאכול תרומה ולא נכנסים להתפלל, כי אין הכוונה שנכנסים לאכול רק הכוונה שנכנסים לזמן שמותרים באכילת תרומה (וזהו הל' 'זכאים' לאכול בתרומתן והיינו שקודם לא היו זכאים לאכול ועתה זכאים לאכול).

ת. נכון.

ת' הגר"א ש"ש. עיין במהרש"א על התוס' בע"ב ד"ה משעה שהעני וכו', ועיין בצל"ח כאן.

ש. ברכות שם. מעשה ובאו בניו מבית המשתה אמרו לו לא קרינו את שמע כו'. יש לשאול אמאי באמת לא קראו עדיין ק"ש, והיינו האם מה שלא קראו היה זה בהיתר, והנה לא מצינו שרבן גמליאל הוכיחם על זה שלא קראו, ושם א"י ראייה כי השיב להם על מה ששאלוהו, ומסתברא שהיו עוסקין במצות שמחת חתן והעוסק במצוה פטור מן המצוה, ואמנם יל"ע בזה כי מצות ק"ש קי"ל דהוא חיוב דאורייתא (ועי' להלן כ"א א') ואילו מצות שמחת חתן הוא אי"ז חיוב דאורייתא (ובתורה מצינו שמחה זו ביעקב אבינו שנשא את רחל ולא), ומיהו אי"ז קושיא כי מצינו עוסק במצוה פטור מן המצוה גם במצוה דרבנן והיינו שהמצוה שהוא עוסק בה היא דרבנן, וכיון שכן אפשר דלכך בניו של ר"ג לא קראו ק"ש ולא היה טענה ע"ז ולכן גם ר"ג לא הוכיחם על שלא קראו.

ת. נכון.

ת' הגר"א ש"ש. אם התחילו אין מפסיקין, וסברו כאביהם שזמנו עד שיעלה עמוד השחר.

ש. ברכות שם. תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך והכי קתני זמן קריאת שמע דשכיבה אימת משעה כו'. היינו דפשיט ליה לתנא דהא דכתיב ובשכבך קאי על קריאת שמע ולהכי תני התנא זמן קריאת שמע דשכיבה אימת כו', ולכאור' יש לשאול דהא פשטיה דקרא דכתיב והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ושננתם לבניך ודברת במשבתיך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, הכל קאי על מצות תלמוד תורה, וכיון שכן מניין דובשכבך [וכן ובקומך] קאי על מצות קריאת שמע (שלכן הקדים ק"ש של ערבית).³

וצ"ל דתנא דידן ס"ל כרבי אלעזר דק"ש דאורייתא היא להלן כ"א א', דאילו לרב יהודה שם ק"ש דרבנן היא והא דכתיב ובשכבך ובקומך ההוא בדברי תורה כתיב כדאמר ליה אביי לרב יוסף שם, ומשמע דלרבי אלעזר דק"ש דאורייתא היא הא דכתיב ובשכבך ובקומך וכוליה ב' פרשיות הכל קאי על מצות קריאת שמע. ויל"ע.

ת. ק"ש בכלל תלמוד תורה ג"כ.

³הר"ן והשאגת אריה ס"ל דמצות ק"ש היא דאורייתא לכו"ע ומדרבנן הוא מה שקורין פרשיות שמע והיה אם שמוע דווקא ולדידהו ניחא, ואף אם פרשיות אל קאי על מצות ת"ת עדיין למה הדגיש הכתוב ובשכבך ובקומך והרי כל הזמן יש חיוב ת"ת כמ"ש והגית בו יומם ולילה ולכך דרשו תיבות אלו לק"ש. (מאמור"ר הגר"י שליט"א).

ת' הגראי"ש. פשטות לשון הכתוב קאי הכל על תחילת הפרשה שהוא שמע ישראל וגו' והוא קריאת שמע.

ש. ברכות שם. ואי בעית אימא יליף מברייתו של עולם דכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד. לישנא דגמ' משמע שבכל יום ויום של בריאת העולם הקב"ה התחיל הבריאה בלילה והמשיכה ביום, שלכך נכתב ויהי ערב ויהי בוקר, ויל"ע.
ת. נכון.

ת' הגראי"ש. אין זה הכוונה, אלא שהיום הולך אחר הלילה בבריאת העולם, קודם ערב ואח"כ בוקר, וכדתנן בחולין פ"ג א' עיי"ש.

ש. ברכות שם. תנא פתח בערבית והדר תני בשחרית עד דקאי בשחרית פריש מילי דשחרית והדר פריש מילי דשחרית. לכאוי' יש לשאול מאי משני, שהרי לכאוי' היא גופא קשיא, והיינו, למה הדר תני בשחרית, והרי היה לו קודם לפרש מילי דערבית ורק אח"כ ליתני דשחרית ולפרש מילי דשחרית.⁴
ת. זרחה החמה.

ת' הגראי"ש. כי התנא אקרא קאי ובפסוק מדבר ממצות ק"ש בשכבך ובקומך, ומבאר התנא זמן ק"ש של ערבית ושל שחרית, ואח"כ פריש שאר דיני ברכות ק"ש.

ש. ברכות שם. וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמש והאי וטהר טהר יומא דילמא ביאת אורו הוא וממאי וטהר טהר גברא כו'. יש לשאול דא"כ לימא קרא 'וזרח' השמש. [ועוד למה רבה בר רב שילא ובמערכא לא משני הכי].⁵
ת. היינו בא היינו זרח.

ת' הגראי"ש. קושית התוס' כאן (ע"ב) בד"ה דילמא ביאת אורו הוא וכו'.

ש. ברכות ב' ב'. אלא לאו שמע מינה שעורא דעני לחוד ושעורא דכהן לחוד שמע מינה. היינו דאכן סיפא דברייתא דלעיל פליגא אמתניתין, דלעיל מיייתי הברייתא דמשהעני נכנס לאכול פתו במלח עד שעה שעומד ליפטר מתוך סעודתו ואמר' סיפא ודאי פליגא אמתני' רישא מי לימא פליגי אמתני' ומשני לא עני וכהן חד שיעורא הוא, ומיייתי ראיות לכאן ולכאן, ומסקינן הכא דעני וכן לאו חד שיעורא הוא, והיינו דאף סיפא דברייתא ההיא פליגא אמתני'. ופשוט.

⁴עיי' נדרים ב' ב', ג' א', וכן בריש נזיר (מאאמו"ר הגר"י שליט"א).
⁵⁵אמנם כמו כן איכא למימר דמדלא אמר קרא 'ושקע' השמש, יש ללמוד ד'ובא' השהמש קאי על ביאת אורו של הבוקר כקושית הגמ', ומיהו אכתי יש לקיים השאלה דהא כתיב וזרח השמש ובא השמש וא"כ על כרחך דכשכתיב ובא השמש אין הכוונה לזריחת השמש וא"כ מאי מקשי דילמא באת אורו הוא, ויל"פ. (מאאמו"ר הגר"י שליט"א).

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. נכון.

ש. ברכות ג' א'. דתניא ר' אליעזר אומר שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי שנאמר ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שואג על נדוהו כו'. הנה פרש"י (ד"ה אי קסבר) וז"ל, איכא מאן דאמר ג' משמרות הוי הלילה במשמרות עבודת המלאכים, ושיר שלהם נחלק לשלש חלקים ראשונה לכת אחת כו' עכ"ל, ויש לשאול היאך הוא שבאותו זמן שהקב"ה שואג על חורבן בית המקדש באותו הזמן המלאכים משוררים לפניו [וכעין זה איתא בחז"ל שהקב"ה לא רצה לקבל שירת המלאכים ביום החורבן, ואף שזה היה ביום החורבן מ"מ בזמן שהקב"ה שואג על החורבן כמו כן לא היה לשורר באותו עת וצ"ב].

ת. תרתי דסתרי וזה רצונו.

ת' הגראי"ש. כל הדברים האלו סודות התורה המה, וכתוב ובלילה שירה עמי, ואיתא בחגיגה (י"ב ב') מעון שבו כיתות של מלאכי השרת שאומרות שירה בלילה וחשות ביום מפני כבודן של ישראל וכו', ועיין חגיגה (ה' ב') אין עצבות לפני הקב"ה שנאמר עוז וחדוה במקומו וכו' הא בבתי גואי הא בבתי בראי וכו' עיי"ש.

ש. ברכות שם. למאי נפקא מינה למקרי ק"ש למאן דגני בבית אפל ולא ידע זמן ק"ש אימת כיון דאשה מספרת עם בעלה כו' ליקום וליקרי. הנה לעיל פרש"י וז"ל, ואשה מספרת עם בעלה. כבר הגיע קרוב ליום ובני אדם מתעוררים משינתן והשוכבים יחד מספרים זה עם זה עכ"ל, והשתא כיון שזה רק קרוב ליום וכדפרש"י איך קם וקורא ק"ש והרי עדיין לא הגיע ה'יום'.

ת. קם אח"כ.

ת' הגראי"ש. עיין תוס' ד"ה למאן דגני וכו'. והכוונה שיודע שעכשיו הגיע העת לקום ולהתכונן לק"ש.

ש. ברכות שם. תניא א"ר יוסי כו' בא אליהו זכור לטוב כו' אמר לי שלום עליך רבי כו' ואמר לי בני מפני מה כו'. יש לדקדק דבתחילה אליהו הנביא אמר לרבי יוסי, שלום עליך רבי, ולאחר מכן אליהו הנביא אמר לרבי יוסי 'בני' מפני מה כו'. וצ"ב.

ת. שניהם אמת.

ת' הגראי"ש. בתחילה א"ל רבי משום כבודו, ואח"כ כשבא ללמדו הלכה אמר לו בני.

ש. ברכות שם. באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים שאין נכנסין לחורבה כו'.
יש לדקדק דלכא' הול"ל הכי, שאין נכנסין לחורבה ואפילו לדבר מצוה [וכגון כדי להתפלל].
ת. היינו הך.

ת' הגראי"ש. אליהו הנביא בא ללמדו שאין נכנסים לחורבה, ששאלו מפני מה נכנסת לחורבה זו.

ש. ברכות ג' א'-ב'. מפני חשד ותיפוק ליה משום מפולת בחדתי כו'. לכא' כיון דמיירי
בחדתי, היאך זה 'חורבה', דלכא' סתם חורבה זה בית ישן נושן שאין דרים בו [וכן יש להבין בהא
דמשני להלן 'ובחורבה חדתי כו'].

ועוד צ"ב, מאי מקשינן ותיפוק ליה משום מזיקין, והרי כיון דמיירי בחדתי לכא' שוב אין זה
חורבה [וכנ"ל] ואין שייך שם מזיקין.

ת. א. לא פלוג.

ב. חדתי שנפלה מפני גשמים.

ת' הגראי"ש. חורבה אין הכוונה ישנה, אלא בית שנחרב, ועיין רש"י.

ש. בהנ"ל. הנה פרש"י וז"ל, בחדתי. שנפלה מחדש שהחומה שלה נפלה ועודנה בחזקתה עכ"ל,
ולכא' הלשון קצת קשה, ואולי מ"ש רש"י 'שנפלה מחדש', ר"ל, שנפלה מבית חדש [והיינו
מהחורבה שהיתה בית חדש וע"י הנפילה של החומה כדלהלן נהיה הבית לחורבה], ומ"ש רש"י
אח"כ 'שהחומה שלה נפלה' ר"ל שהחומה של הבית [החורבה] נפלה, ומ"ש רש"י 'ועודנה
בחזקתה' ר"ל דרך חומה אחת נפלה אבל שאר החומות עדיין קיימים בחזקה, ור"ל בזה, דזה אמנם
בית חדש אבל כיון שנפל כותל אחד ולא בנוהו ה"ז נהיה חורבה.

והנה כל זה הוא נסיון להבין פשט בלשון רש"י, אבל אם זהו אכן כוונת רש"י, האם פירש כן, כדי
לפרש כיצד יתכן דמצד אחד אמרין דהוי חדתי ומאידך אמרין דאעפ"כ הוי חורבה. (ולהלן כתבנו
נסיון נוסף לפרש דברי רש"י).

ת. א. נכון.

ב. יתכן.

ת' הגראי"ש. עיין רש"ש ועוד.

ש. ברכות ג' ב'. ותיפוק ליה משום מזיקין בתרי אי בתרי חשד נמי ליכא בתרי
ופריצי. לכא' חזינן הכא דאף שהם פריצי אפי"ה כיון שהם תרי ליכא מזיקין, כי לכא' הי' להבין
דהיכא שהם פריצי לא מהני מה שהם תרי לענין זה שלא יהיו המזיקין שם, והכא חזינן דלא כן
אלא אף שהם פריצי מ"מ כיון שהם תרי שוב ליכא שם מזיקין, ולכא' קצת דבר חידוש הוא.
ת. כך נקבע המציאות.

ת' הגראי"ש. אין כאן שום חידוש, דבתרי אינשי ליכא מזיקין כמבואר באבות פ"ג מ"ד המהלך בדרך יחידי וכו', ובכמה דוכתי.

ש. ברכות שם. בתרי ופריצי. היינו דאף שהם תרי מ"מ איכא חשד היות דהם פריצי, ולכאוי' כיון דמיירי בחדתי והיינו שנפלה חומה אחת כדפרש"י [ד"ה בחדתי] למה איכא חשד והרי אין המבנה סגור, והוי יותר מבית רגיל שהדלת פתוחה וכדו', כי אין חומה כלל [עכ"פ בצד אחד], ומאי חשד איכא בכהאי גוונא.

ת. רשע קופץ כמה שיכול.

ת' הגראי"ש. כיון דאנשים אינם נכנסים לשם, [ויש שם הרבה פינות נסתרות].

ש. בהנ"ל. האם י"ל דמש"כ רש"י שהחומה שלה נפלה הכוונה היא לחומה שסביב הבית ולא לקיר של הבית עצמו.

(ולכאוי' לשון רש"י קצת משמע כן, והיינו, כי אם דברי רש"י היה קאי על קיר הבית עצמו א"כ היה לו לומר שה'כותל' שלו נפל' בלשון זכר, וכן אח"כ במש"כ ועודנה בחזקתה הול"ל 'ועודנו בחזקתו' בלשון זכר, והשתא דאמרין דכוונת רש"י קאי על החומה שסביב הבית ולא על כותל הבית עצמו ניחא דלכך כתב רש"י 'חומה' ולא כתב 'כותל' [או 'קיר'], וכן ניחא מש"ח רש"י ההמשך בלשון נקבה שזה מתאים על חומה ולא על כותל וכו"ל).

ועתה, אם כנים הדברים הנ"ל, הרי שיש ליישב ולומר דלכך עדיין איכא חשד, והיינו כי אף שנפלה החומה מ"מ כיון שהבית שלם הרי הוא סגור, ולכן עדיין איכא חשד.

ובאמת צ"ב אם אכן זהו כוונת רש"י, כי לשון רש"י קצת קשה, ומ"מ לשון רש"י נראה שרש"י אתא לפרש כיצד יתכן להיות בית חדתי והוא חורבה, ולהנ"ל מפרש שזה יתכן באופן זה שהבית חדש והחומה שמסביבה נפלה ובכך שהחומה נפלה זה מחשיב את הבית לחורבה [אך זה דוחק כי איך נפילת החומה מחשיב את הבית החדש ל'חורבה'].

ת. לא משמע כן.

ת' הגראי"ש. עיין רש"ש ומפרשים בסוף המסכתא.

ש. ברכות שם. ואב"א כו' דהתם משום חשד ליכא דהא אשה בדברא לא שכיחא כו'. לכאוי' יש לשאול מדכתיב בהדיא (כי תצא כ"ב כ"ה) ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המארשה וגו', ולהלן שם (פסו' כ"ז) כי בשדה מצאה צעקה הנערה המארשה וגו'. ואיך משני דהתם משום חשד ליכא. וצ"ב.

ת. לא שכיחי וחשש רחוק.

ת' הגראי"ש. לא שכיחא פירושו אינו מצוי, אבל יכול לקרות ולא חיישינן.

ש. ברכות שם. מ"ט דרבי א"ר זריקא א"ר אמי א"ר יהושע בן לוי כתוב אחד אומר חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך וכתוב אחד אומר קדמו עיני אשמורות הא כיצד ארבע משמרות הוי הלילה. הנה נתבאר דקרא דכתיב חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך וקרא דכתיב קדמו עיני אשמורות תרווייהו קאי על אותה העת, ולכאור' צ"ב, דהא בסיפיה דקרא דכתיב חצות לילה אקום כתיב 'להודות לך על משפטי צדקך', ואילו בסיפיה דקרא דכתיב קדמו עיני אשמורות כתיב 'לשיח באמרתך', וכיון שכן היאך מצי למימר דקאי על אותו הזמן.

ולכאור' אין לומר דהא דכתיב 'להודות לך על משפטי צדקך' נמי הכוונה לעסק התורה [וא"כ הוא כמו מה דכתיב לשיח באמרתך], שהרי להלן אמרי' רב אשי אמר עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה מכאן ואילך בשירות ותשבחות ופרש"י וז"ל, בשירות ותשבחות. והכי מפרש בההוא קרא להודות לך וגו' עכ"ל, וחזינן דכשכתוב להודות לך הכוונה לשירות ותשבחות ולא לעסק התורה. וכיון שכן הדרא ק' לדוכתא היאך קאמר דתרי מקראות אלו קאי אאותו עת וכו"ל, ולכאור' צ"ב.

עוד צ"ב, דהנה להלן פריך, ודוד בפלגא דליליא הוה קאי מאורתא הוה קאי דכתיב קדמתי בנשף ואשועה כו', ומשני רבי זירא אמר עד חצות לילה היה מתנמנם כסוס מכאן ואילך היה מתגבר כארי רב אשי אמר עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה מכאן ואילך בשירות ותשבחות, ופרש"י וז"ל, מתנמנם כסוס. עוסק בתורה כשהוא מתנמנם כו'. בשירות ותשבחות. והכי מפרש בההוא קרא להודות לך וגו', עכ"ל. והיינו דבין לרבי זירא ובין לרב אשי, מתחלת הלילה עד חצות היה עוסק בתורה [רק דלרבי זירא מבואר דעסק בתורה כשהוא מתנמנם ולרב אשי עסק בתורה מבלי להיות מתנמנם].

ולכאור' לתרווייהו צ"ב, דהא כתיב קדמתי בנשף ואשועה לדברך יחלתי ומבואר בקרא דהיה מתפלל דכתיב ואשועה וכיון שכן היאך מצינן לפרש דקדמתי בנשף מיירי שעסק בתורה.

עוד צ"ב לתרווייהו, דלרבי זירא ק' איך קאמר שמחצות הלילה ואילך היה עוסק בתורה [כשהוא מתגבר כארי] והרי כתיב בסיפיה דקרא חצות לילה אקום 'להודות לך על משפטי צדקך' ומבואר שהיה מתפלל דברי הודיה [וכרב אשי וכפרש"י שם וכו"ל], ולרב אשי ק' איך קאמר שמחצות הלילה ואילך היה עוסק בשירות ותשבחות והרי כתיב בסיפיה דקרא קדמו עיני אשמורות 'לשיח באמרתך'.

ת. תלוי מה ולמה ומתי.

ת' הגראי"ש. כבר הערתי בזה בספרי אשרי האיש על ברכות, וצ"ע, ועיין רש"י בתהלים פרק קי"ט פסוק קמ"ח.

ש. בהנ"ל. האם י"ל הכי, דהנה ארז"ל (ילקוט תהילים רמז תרע"ח) יהיו לרצון אמרי פי כו' אלא יהו קורין בהן והוגין בהם ונוטלין שכר עליהם כנגעים ואהלות יעו"ש, והיינו שביקש דוד המע"ה שתהילים יחשב כעסק בנגעים ואהלות, ולפי"ז י"ל דכל ג' המקראות דמיתי הכא והיינו מ"ש חצות לילה אקום 'להודות לך על משפטי צדקך' ומ"ש קדמו עיני אשמורות 'לשיח באמרתך' ומ"ש קדמתי בנשף ואשועה לדברך יחלתי הכל קאי על עסקו בספר התהילים דחשיב ג"כ עסק התורה ממש, [דאף שלא ענהו הקב"ה ע"ז, מ"מ דוד המע"ה אמר לפי מה שביקש, (ומו"ר מרן שליט"א ס"ל דכיון שלא מצינו שהקב"ה לא הסכים, אמירת תהילים חשיב עסק התורה ממש)].

(והשתא סדר הדברים הכי הוא, דבתחילת הלילה [קודם שעסק בתורה] התפלל בקשה שיזכה לתורה כמ"ש קדמתי בנשף ואשועה לדברך יחלתי, וזהו 'קדמתי וגו' לדברך יחלתי' שקידם תפילה לעסק התורה וכמו שמצינו ברבי נחוניא בן הקנה כדתנן להלן כ"ח ב' (ותפילה זו ג"כ חשיבא עסק התורה כי התפלל הבקשה באמירת תהילים וכו"ל), ואח"כ עסק בתורה שבע"פ עד חצות הלילה (עי' שעה"צ ריש סי' רל"ח) או שעסק בתהילים (שחשיבא ג"כ עסק התורה ממש וכו"ל) בעיון⁶ (עי' בספרנו תשובות הגר"ח ח"ב תשובה תרי"ח, ותשו' תתת"ע ואילך יעו"ש), ובחצות הלילה התחיל לומר שירות ותשבחות כמ"ש חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך וכמ"ש קדמו עיני אשמורות לשיח באמרתך והיינו שהודה על התורה שלמד עד חצות, ומ"ש הל' לשיח באמרתך אף דאמר שירות ותשבחות היינו משום דאמר שירות ותשבחות אלו באמירת מזמורי הודיה שבתהילים ומזמורי תהילים חשיבא עסק התורה וכו"ל).

ת. נכון בס"ד.

ת' הגראי"ש. ברש"י הנ"ל בתהלים לא משמע כן.

ש. ברכות שם. אמר רבי אבא בר כהנא לא אמרן אלא בדברי תורה אבל מילי דעלמא לית לן בה. פרש"י וז"ל, אלא לדבר הלכה. אסור לספר לפניו שהכל חייבין לספר בהן והמת דומם והוה ליה לועג לרש חרף עושהו. אבל מילי דעלמא. שאין גנאי למחריש בהן לית לן בה עכ"ל, היינו דמ"ש ריב"ל 'אין אומרין בפני המת' כו' פירושו אין אומרין בפני המת דברי תורה משום לועג לרש, ומ"ש 'אלא דבריו של מת' פירושו מילי דעלמא והיינו מילי שאינם דברי תורה, וקצת צ"ב איך 'דבריו של מת' מתפרש 'מילי דעלמא', דהא בפשוטו הלשון 'דבריו של מת' מתפרש על דברים הנצרכים בהתעסקות המת.

(וללישנא בתרא ניחא כדלהלן, אך ללישנא קמא צ"ב כנ"ל, ומה שניחא ללישנא בתרא הוא, כי אמרי' בה 'לא אמרן אלא [אפילו] בדברי תורה וכ"ש מילי דעלמא' והיינו דמ"ש 'אין אומרין בפני המת' פירושו אין אומרין בפני המת דברי תורה משום לועג לרש וכ"ש מילי דעלמא, 'אלא דבריו של מת' פירושו דברים שהם בהתעסקות צרכי המת, ובזה ניחא היטב הלשון 'אלא דבריו של מת', אבל ללישנא קמא אין מובן כיצד דבריו של מת קאי על מילי דעלמא וכו"ל).

ת. דבריו שאינם ד"ת אלא ביטול תורה.

ת' הגראי"ש. ללישנא קמא הכי פירושו, אין אומרין בפני המת אלא דבריו של מת, היינו לשבחו ולהללו על מעשיו הטובים גם בדברי תורה, אבל לדבר דברי תורה שאינם קשורים לשבחי המת אסור משום לועג לרש, וכל זה בדברי תורה, אבל במילי דעלמא שאין בהם דברי תורה מותר לדבר בפניו גם דברים שאינם שבחיו של מת, וללישנא בתרא במילי דעלמא [היינו שאין בהם דברי תורה] כ"ש שאסור לדבר בפניו דברים שאינם שבחיו של המת.

ש. ברכות שם. לא אמרן אלא [אפילו] בדברי תורה וכ"ש מילי דעלמא. היינו דמ"ש ריב"ל 'אין אומרין בפני המת' פירושו אין אומרין ד"ת בפני המת משום לועג לרש, וכ"ש שאין

⁶ כמ"ש בילקוט 'והגיון בהם' וכו"ל.

אומרין מילי דעלמא בפני המת, וצ"ב למה אין אומרין מילי דעלמא בפני המת והרי אין בזה משום לועג לרש, ועוד, מה שייך לומר בזה 'כל שכן'.

ת. יפה שתיקה לחכמים בפרט לפני המת.⁷

ת' הגראי"ש. כמו שביארנו בתשובה הקודמת, כ"ש שאסור לדבר במילי דעלמא בפניו דברים שאינם שבחיו של מת.

ש. בהנ"ל. האם י"ל דמ"ש 'וכ"ש מילי דעלמא' פירושו כדי שלא להסיח דעת מהמת והיינו מהצער, כי כיון שהמת לפניו אין זה ראוי שיתעלמו מהמת ויסיחו דעת ממנו. וה'כ"ש' הוא, שבשלמא אם היו מדברים ד"ת היה זה ניחא (לולי לועג לרש) כי התעסקות בד"ת אי"ז התעלמות מהמת, אבל מילי דעלמא זהו התעלמות מהמת.

ת. הכל בכלל.

ת' הגראי"ש. נכון וכן"ל ופשוט.

ש. בהנ"ל. ואם זה נכון, א"כ י"ל דזהו הנפק"מ בין הל"ק לל"ב, דלל"ק הנידון הוא רק משום המת עצמו והיינו משום לועג לרש ולכן מילי דעלמא לית לן בה כי לא שייך במילי דעלמא משום לועג לרש, אבל לל"ב הנידון הוא לא רק משום המת עצמו אלא הנידון הוא גם משום העומדים לפני המת שלא יתעלמו מהמת ויסיחו דעת ממנו.

ת. הנ"מ כפשוטו.

ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. ברכות שם. ודוד בפלגא דליליא הוה קאי מאורתא הוה קאי דכתיב קדמתי בנשף ואשועה כו' אמר רב אושעיא אמר רבי אחא הכי קאמר מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה. פרש"י וז"ל, מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה. שקודם לכן הייתי עומד עכ"ל, והיינו דמ"ש דוד קדמתי בנשף ואשועה ר"ל שמעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה כי כבר מתחילת הערב שלפני כן הייתי עומד ולא רק מחצות הלילה הייתי עומד.

וצ"ב, דזה משמע שעד הערב כן היה ישן דאל"כ מה שייך לומר שמהערב כבר הייתי 'עומד', ולכאור' קצת ק' הוא לומר שהיה ישן ביום קודם הלילה ולא מסתבר כי לכאור' עיקר מה שבא לומר הוא עד כמה היה עוסק בתורה במיעוט שינה, ועוד דלפי"ז נמצא מבואר שלא היה מחבר היום ללילה בדברי תורה (עי' משנ"ב ריש סימן א' בשם השל"ה הק') ולא מתסבר, וצ"ב.

עוד צ"ב, למה אמר שלא עבר עליו חצות לילה בשינה, באופן זה שכבר מתחילת הערב (כדפרש"י וז"ל מאורתא. 'מתחלת' הלילה עכ"ל. וכן כמ"ש שם 'בנשף בערב יום' באישון לילה ואפלה. וכן כמסקנא דרבא דמשני להלן תרי נשפי הוו כו' נשף יממא ואתי לילא) היה עומד, והרי בין תחילת

⁷ עי' להלן י"ז ב' תוד"ה ואינו דמייתי להירושלמי דאונן אינו רשאי לברך על האוכל גם אם הוא רוצה 'מפני כבודו של מת' יעו"ש.

הערב לבין חצות הלילה יש זמן מרובה, ודלמא בתוך זמן זה היה גם ישן מאחר שהוא זמן מרובה. והוא ליה לדוד לומר 'קדמתי' כו' זמן שהוא יותר סמוך לחצות הלילה בשביל לומר שלא עבר עליו חצות לילה בשינה, ולא לומר זמן כ"כ רחוק מחצות הלילה, שהוא מתחילת הערב, שזה זמן מרובה עד חצות. וכיון שכן היאך ילפינן ממה שאמר 'קדמתי בנשף' שמעולם לא עבר עלי 'חצות' לילה בשינה, ולכאור' מה שהיה ללמוד מהפסוק הוא רק לענין שהיה קם בחצות אבל לענין זה שמעולם לא עבר עליו חצות לילה בשינה היאך ילפינן מזה. ולכאור' צ"ב.

ת. פעמים כך ופעמים כך אבל לכו"ע לא עבר חצות.

ת' הגראי"ש. קידמתי בנשף הכוונה שקמתי מוקדם כלילה, דהיינו שהלך לישון בתחילת הלילה וישן שיתין נישמין כדאיתא בסוכה כ"ו ב' שינת דוד כדסוסיא ודסוסיא שיתין נישמין, ואז הקדים לקום מיד, וזהו קידמתי בנשף.

ש. בהנ"ל. האם י"ל דהכוונה כך היא, שבאמת היה ישן מהערב עד חצות [כשינת הסוס], ומ"ש קדמתי בנשף וגו' היינו שהתפלל בתחילת הערב קודם שהלך לישון שאכן יצליח לקום בחצות כדי לעסוק בתורה.

[ופי' המקראות ה"פ, קדמתי בנשף פי' בתחילת הערב (כדפרש"י וז"ל מאורתא. 'מתחלת' הלילה עכ"ל, וכמ"ש 'בנשף בערב יום' באישון לילה ואפילה, וכמסקנא דרבא להלן דמשני תרי נשפי הוו כו' נשף יממא ואתי ליליא), ואשועה לדברך יחלתי פי' ואשועה שתצליחני לקום בחצות לעסוק בתורה, לדברך יחלתי פי' אשועה כנ"ל כי לדברך יחלתי היינו לעסק התורה יחלתי ולכן תצליחני לקום בחצות. ואמר חצות לילה אקום להודות לך וגו' שאכן תמיד הצליח לקום בחצות ולא עבר עליו חצות הלילה בשינה רק כיון שהגיע חצות עסק בתורה, וזהו מ"ש מעולם לא עבר עלי חצות לילה בשינה והיינו שאכן תמיד השיג את מה שביקש בכל לילה לקום בחצות לעסוק בתורה].

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. לא משמע כן.

ש. בהנ"ל. הנה להלן אמרי', דאמר רב אחא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאיליו מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר כו', ומבואר, דעד חצות הלילה היה במטתו דאל"כ מה צ"ל דבר זה שהיה כנור תלוי למעלה 'ממטתו' של דוד.

ולכאור' דברי רב אחא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא אלו אי"ז לא כדברי רבי זירא לעיל מיניה דאמר שעד חצות הלילה היה עוסק בתורה [כשהוא מתנמנם (ושמא הכוונה שעסק בתורה כששכב במטתו וזהו 'היה מתנמנם', אבל לא מסתבר כ"כ שזה הכוונה)], ולא כדברי רב אשי שם שעד חצות הלילה עסק בתורה, וכן גם לא כדברי רב אשי דאמר שמחצות ואילך עסק בשירות ותשבחות, [אא"כ נימא כמ"ש לעיל שאמר תהלים דחשיב עסק התורה יעו"ש]. וכיון שכן לרב אחא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא הדרא ק' הגמ' ודוד בפלגא דליליא הוה קאי כו'.

ולפי מה שכתבנו הכא לבאר בדברי רב אושעיא אמר רבי אחא, י"ל דדברי רב אחא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא, הם כדברי רב אושעיא אמר רבי אחא הנ"ל דאמר דדוד הכי קאמר מעולם לא עבר

עלי חצות לילה בשינה, והיינו כמו שכתבנו לבאר דאכן עד חצות היה ישן ומחצות ואילך היה עוסק בתורה וכו"ל).

ת. הכינור להעירו.

ת' הגראי"ש. אולי ס"ל כר' זירא שעד חצות היה עוסק בתורה ומתנמנם, וכששמע ניגון הכינור היה מתחזק לקום.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, יועצים באחיתופל. איזה הדרך ילכו בה כו'. ונמליכין בסנהדרין. נוטלין מהם רשות כדי שיתפללו עליהם. ושואלין באורים ותומי'. אם יצליחו עכ"ל, יש לשאול, שהרי לשאו' קודם היה להם ליטול רשות מהסנהדרין ורק אח"כ להיוועץ באחיתופל את טכסיסי המלחמה, כי אם לא היו מקבלים רשות מהסנהדרין למה יפריעו בחנם את אחיתופל.

והאם י"ל כך, דמה שנטלו רשות מהסנהדרין לא היה כדי לקבל 'רשות' לצאת, כי לצאת כבר הורה להם המלך לצאת, אלא מה שהלכו לסנהדרין היה בעיקר כדי שהסנהדרין יתפללו עליהם, ואופן הבקשה מהסנהדרין שיתפללו עליהם היה באופן של נטילת רשות הסנהדרין לצאת, וזה עשו מפני כבוד הסנהדרין, והיינו שביקשו את תפלתם בדרך כבוד, ולא שהסנהדרין היה מורה להם נגד הוראת המלך. ובזה ניחא מה שפרש"י נוטלים מהם רשות 'כדי שיתפללו עליהם' כי מניין לפרש שסיבת נטילת הרשות הי' כדי שיתפללו עליהם, ועוד דכיון שעיקר מה שהוצרכו לסנהדרין הי' כדי שיתפללו עליהם למה לא ביקשו כפשוטו שיתפללו עליהם מבלי לערב כאן דבר נוסף של נטילת רשות, ולהנ"ל ניחא.

אמנם עדיין יש לשאול, מה היו צריכין לבקש מהסנהדרין שיתפללו עליהם, והרי ממה נפשך, אם יקבלו תשובה מהאורים ותומים שיצליחו א"כ למה הוצרכו לתפילה, ואם תשובת האורים ותומים הי' שלא יצליחו ח"ו מה תועיל תפלת הסנהדרין. ולכאו' קודם ששאלו מהסנהדרין, היה להם לשאול קודם לכן באורים ותומים אם יצליחו [ושוב לא היו צריכים לשאול מהסנהדרין].

והאם י"ל, דתשובת האורים ותומים שיצליחו היה תלוי גם בתפלת הסנהדרין, ולכך נמי בדווקא קודם ביקשו את תפילת הסנהדרין, ורק אחר שהסנהדרין היו מתפללים עליהם אז היו שואלים את האורים ותומים אם יצליחו והיינו כי התשובה שיצליחו היה אחר תפלת הסנהדרין.

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. קודם היה להם להתייעץ איך להלחם, ואח"כ כשהיה להם תכנית מלחמה הלכו לבקש מהסנהדרין שיתפללו עליהם, וביקשו בדרך כבוד כאילו מבקשים את רשותם, [וכעין זה איתא לקמן בדף כ"ט ב' כשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא מאי המלך בקונך וצא א"ר יעקב א"ר חסדא זו תפילת הדרך, חזינן דתפילה נקראת נטילת רשות בדרך כבוד, וכן מצינו בעדיות פ"ז מ"ז ברבן גמליאל שהלך ליטול רשות מהגמון, ופירש"י לדבר על עסקי ציבור, עיי"ש, והוא לשון מצוי בחז"ל לדרך כבוד], ואח"כ שאלו באורים ותומים אם יצליחו במלחמתם או לא, וכך הסדר הראוי.

ש. ברכות ד' ב'. ואב"א קרא ושניהם מקרא אחד דרשו דכתיב בשכבך ובקומך ר' יוחנן סבר מקיש שכיבה לקימה מה קימה ק"ש ואח"כ תפלה אף שכיבה נמי ק"ש ואח"כ תפלה. פרש"י וז"ל, מה קימה ק"ש ואח"כ תפלה. דבשחרית כולהו מודו דבעי מסמך עכ"ל, לכאור' יש לשאול מנין להקיש שכיבה לקימה, דילמא נקיש קימה לשכיבה והיינו מה שכיבה תפלה ואח"כ ק"ש אף קימה תפלה ואח"כ ק"ש, שהרי ל'איבעית אימא קרא' דהשתא אין למידין מסברא [דלעיל איבעית אימא סברא] אלא למידין זה רק מהפסוק, וכיון שלמידין רק מהפסוק מבלי צירוף סברא א"כ מנין להקיש שכיבה לקימה ולא להקיש קימה לשכיבה.

ולכאור' לכן פרש"י דבשחרית כולהו מודו דבעי מסמך, והיינו דר"ל דבשחרית אין נידון בזה ולכו"ע ק"ש ואח"כ תפלה, וכיון שכן על כרחך שאין להקיש קימה לשכיבה.

אך לכאור' זה גופא קשיא, דמנין דבשחרית כולהו מודו דבעי מסמך, ולכאור' לזה כבר פרש"י לעיל וז"ל זה הסומך. וכל שכן דשחרית דעיקר גאולה מצרים בשחרית הוה כדכתיב ממחרת הפסח יצאו בני ישראל כו' עכ"ל, אך צ"ב דלכאור' 'כל שכן' זה שייך רק אי אמרי' כה'איבעית אימא סברא', אבל אי אין מצרפין עתה הסברא ולמידין רק מקרא א"כ מנין ללמוד ההיקש משכיבה לקימה דילמא נקיש קימה לשכיבה וכנ"ל.

ת. סברא היא דבשחרית קמין.

ת' הגראי"ש. עיין רש"י ד"ה זה הסומך וכו' דמבאר מנלן דצריך לסמוך גאולה לתפילה, וא"כ ודאי דצריך לסמוך גאולה לתפילה ועיקרו בשחרית דהוא עיקר הגאולה, ומקשינן שכיבה לקימה.

ש. ברכות שם. אמר רבי יוחנן מפני מה לא נאמר נו"ן באשרי מפני שיש בה מפתח של שונאי ישראל דכתיב נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל. עלה ברעיוני בס"ד לבאר דזה עוד תירוץ למה ששאלו לעיל מיניה בגמ' נימא אשרי תמימי דרך דאתיא בתמיניא אפין כו' נימא הלל הגדול דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר כו', והשתא משני דלדברי רבי יוחנן דלא נאמר נו"ן באשרי מפני כו', א"ש דלכן לא אמרין אשרי תמימי דרך והיינו כי יש שם נו"ן, וכן לא אמרין הלל הגדול כי יש בה נו"ן והיינו הפסוק גופיה דמייתי נותן לחם לכל בשר. ת. יתכן.

ת' הגראי"ש. לא נראה כן, וכי בא לפסול את כל פסוקי הנו"ן ח"ו, אלא מימרא בפני עצמה היא ואינו קשור למה שאמרו לעיל, ועיין מש"כ בזה באשרי האיש.

ש. ברכות ה' א'. וא"ר לוי בר חמא א"ר שמעון בן לקיש כו' תורה זה מקרא והמצוה זו משנה אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים להורותם זה גמרא מלמד שכולם נתנו למשה מסיני. הנה הסדר שאמר הכתוב הוא, מקרא, משנה, נביאים וכתובים, וגמרא, ויש לשאול למה לא אמר הכתוב כך, מקרא, נביאים וכתובים, משנה, גמרא. והיינו משום שמקרא נביאים וכתובים הם תורה שבעל פה, ועוד משום שגמרא קאי על המשנה כדפרש"י וז"ל גמרא סברת טעמי המשניות כו' עכ"ל, ולכאור' צ"ב.

ת. כדרך שלומדים.

ת' הגראי"ש. תורה שבכתב ותורה שבעל פה חד הם, וזהו מקרא ומשנה, וכלשון הכתוב התורה והמצוה, וכמ"ש בריש המסכתא תנא אקרא קאי.

ש. בהנ"ל. האם י"ל כך, דבשביל ללמוד משנה סגי קודם רק לימוד המקרא כי אחר שיודע המקרא כבר מכיר הענינים הנמצאים במשנה, ובשביל ללמוד גמרא בעי קודם גם לימוד נביאים וכתובים משום שהגמרא מלא בפסוקים ואם אינו יודע גם נ"כ הרי פעמים שהוא מתקשה להבין היטב הענין שבגמרא, ולכך אמר הכתוב סדר זה של מקרא משנה נ"כ גמרא ללמדנו כנ"ל.

ולכאור' כן משמע מדאמרי' להלן כ"ב א' רבי יונתן בן יוסף אומר מציע הוא את המשנה ואינו מציע את הגמרא רבי נתן בן אבישלום אומר אף מציע את הגמרא ובלבד שלא יאמר אזכרות שבו, וכתב הריטב"א שאינו מציע את הגמרא שמא יזכיר את שם ה' המוזכר בפסוקים יעו"ש, ודו"ק.

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. יתכן.

ש. בהנ"ל. בזה יל"פ מש"כ רש"י להלן וז"ל, אפילו תינזקות של בית רבן יודעים. שהתורה מגינה שלמידין מספר חומש אם שמוע תשמע כל המחלה אשר שמתי וגו', ואפילו הקטנים שלא הגיעו לספר איוב כבר למדו עכ"ל, והיינו דכיון שאחר המקרא למידין קודם משנה ורק אחר כך למידין נביאים וכתובים וכנ"ל לכך שאל רבי יוחנן את רבי שמעון בן לקיש למה למדת מפסוק הנמצא באיוב שהקטנים לא הגיעו לשם (ועי' אבות ספ"ה, בן חמש שנים למקרא) שעד שיגיעו לשם יש זמן גדול שקודם לזה למידין משנה ורק אחר כך למידין נ"כ.

ת. כנ"ל.

ת' הגראי"ש. אין זה הכוונה כלל, והוא פשוט, דאין צריך להמתין עד שיגיעו לאיוב דבחומש כבר למדו זה.

ש. ברכות שם. ואמר רבי יצחק כל הקורא קריאת שמע על מטתו מזיקין בדילין הימנו שנאמר ובני רשף יגביהו עוף ואין עוף אלא תורה כו' ואין רשף אלא מזיקין כו'. יש לשאול כיצד למידין מזה לענין קריאת שמע דווקא, ועוד, כיצד ילפינן מזה לקריאת שמע שעל מטתו דווקא, שהרי לכאור' מה שלמידין זה על תלמוד תורה גופיה וכדאמרי' ואין עוף אלא תורה, ואף שק"ש בכלל תלמוד תורה, מ"מ כיצד ילפינן מזה דווקא על קריאת שמע ודווקא שעל מטתו.

ת. היא הראשונה.

ת' הגראי"ש. עיקר המזיקין הם בלילה, כדאיתא בפסחים קי"ב ב' עיי"ש, וק"ש הוא תורה, ולפיכך דרש כן.

ש. ברכות שם. ואם קבלם מה שכרו יראה זרע יאריך ימים ולא עוד אלא שתלמודו מתקיים בידו כו'. לכאור' למה יש קיבול שכר על שקבל את היסורים מאהבה, שהרי אם לא מקבלם מאהבה אין היסורים מכפרים לו כדלעיל מה אשם לדעת אף יסורין לדעת, וכיון שאין היסורים מכפרים לו באם אינו מקבלם מאהבה נמצא מתייסר לחינם, וכיון שכן ודאי שיקבלם מאהבה והיינו שלא לסבול בחינם, וכיון שכן למה יש קיבול שכר על קבלת יסורים מאהבה. ת. שמבין זה.

ת' הגר"א"ש. כי זה מעלה גדולה ולא כל אדם מסוגל לכך, רק בעל בטחון ואמונה שלמה בהשי"ת.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב, דהא שכר מצוה ליכא בהאי עלמא.

ת. הוא גרם לעצמו.

ת' הגר"א"ש. אינו שכר מצוה אלא שכר היסורים.

ש. ברכות שם. תניא רבי שמעון בן יוחאי אומר שלש מתנות טובות נתן הקדוש ברוך הוא לישראל וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין אלו הן תורה וארץ ישראל והעולם הבא כו'. הנה במ"ש מתנות טובות יש לשאול דהא סתם מתנה היא טובה ולמה הוצרך לומר מתנות 'טובות' [וכי שייך מתנה שאינה טובה, כי אם היא אינה טובה א"כ אי"ז מתנה כלל]. עוד יש לדקדק, במ"ש וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין, דלכאור' הול"ל ולא נתנן אלא כו', ומהו הדגש במ"ש 'כולן' לא נתנן כו'.

עוד צ"ב, דכיון שניתנין רק ע"י יסורין א"כ איך קרי להו מתנות והרי מתנה היא דבר שמקבל בחינם ואילו כאן אי"ז בחינם רק ע"י יסורין הם.

ת. הוא רוצה בזה.

ת' הגר"א"ש. הכוונה ששלשתן מתנות טובות לישראל, אע"פ שאינם נקנים אלא ביסורים, מ"מ מתנות טובות הם מאד, והיסורים הם חלק מהמתנה כי בלעדם אינו יכול לזכות בהם, וכבמאר במהרש"א בח"א עיי"ש.

ש. בהנ"ל. האם שאלה קמא י"ל כך, דהנה כתיב שונא מתנות יחיה, וקאמר רשב"י דהכא הם מתנות כאלו שאינם מקצרים ימי האדם אלא אדרבה הם מאריכים ימי האדם דהנה בתורה תנן (אבות פ"ו) גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא שנאמר כו' יעו"ש דמיתי כמה מקראות, ותנן נמי באבות (פ"ב) מרבה תורה מרבה חיים, וכן בארץ ישראל כתיב בה (דברים) למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ, ובהעוה"ב כתיב (יתרו) כבד את אביך ואת אמך למען יאריך ימך וגו'.

ת. נכון.

ת' הגר"א"ש. כנ"ל.

ש. בהנ"ל. האם י"ל עוד, דקאמר מתנות 'טובות' משום שהם ניתנים ע"י יסורים, דס"ד אמינא דכיון שהם ניתנים ע"י יסורים שוב אינם מתנות, קמ"ל שהם מתנות, וסתם מתנה טובה היא וע"כ שהיא מתנה.

ת. גם נכון.

ת' הגראי"ש. נכון.

ש. בהנ"ל. האם י"ל שאלה מציעתא כך, דר"ל דכל אחד מהני ג' מתנות, כל אחד בפני עצמו, כולו, ניתן ע"י יסורין, ולא שיש אפשרות שמקצתו ניתן ע"י יסורין ומקצתו לא ע"י יסורין, אלא 'כולו' ניתן ע"י יסורין, וזהו מ"ש 'וכלן' לא נתנן אלא ע"י יסורין, ר"ל תורה 'כולה' ניתנת ע"י יסורין אבל מקצתה ע"י יסורין ומקצתה שלא ע"י יסורין אינה ניתנת, וכן א"י וכן העוה"ב.

ת. כנ"ל.

ת' הגראי"ש. לא משמע כן.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, זה מקרא. חומש שמצוה לקרות בתורה עכ"ל, מ"ש רש"י לפרש 'שמצוה לקרות בתורה', יש לשאול, האם כוונה להלכה (או"ח סי' רפ"ה) של קריאת שנים מקרא ואחד תרגום, דאל"כ מה הרבותא דווקא במקרא, והלא מצות תלמוד תורה היא בכל התורה כולה ולא רק במקרא.

ת. מתחיל במקרא.

ת' הגראי"ש. רש"י בא לפרש למה התורה נקראת מקרא, כי מצוה לקרות בה, וקאי על ת"ת, ועיין במהרש"א בח"א ד"ה תורה זו מקרא.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, שיתעסקו במשנה עכ"ל, הנה כאן לא כתב רש"י 'שמצוה' לעסוק במשנה, ואולי גם מפה ראייה דמה שכתב רש"י לעיל וז"ל זה מקרא חומש שמצוה לקרות בתורה עכ"ל שם היינו למצוה הפרטית שיש במקרא והיא מצות קריאת שמו"ת כמו שכתבנו לשאול בשאלה קודמת.

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. עיין במהרש"א הנ"ל.

ש. בהנ"ל. ושמא יש לדחות ראייה זו, ולומר, דמה שכאן לא כתב רש"י 'שמצוה' לעסוק במשנה, היינו משום שהמשנה נילף מתיבת 'והמצוה' גופא.

ומהו הנכון צד קמא או צד בתרא.

ת. כבתרא.

ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. ברכות ה' ב'. אמר ליה רבי יוחנן בשלמא תורה וגמילות חסדים דכתיב בחסד ואמת יכופר עון חסד זו גמילות חסדים שנאמר כו' אמת זו תורה שנאמר כו'. לכא' צ"ב דבשלמא מה דקאמר אמת זו תורה שנאמר כו' ניחא כי מנין שאמת זו תורה אלמלא קרא, אבל מה דקאמר חסד זו גמילות חסדים שנאמר כו' לכא' אין מובן דלמה צריך קרא כדי ללמד ש'חסד' זו גמילות חסדים והרי פשיטא שחסד זו גמ"ח. ולכא' צ"ב.

ת. לפעמים העני מוריש.

ת' הגראי"ש. הוה אמינא דחסד דהוה הכוונה לחסד השי"ת, שבחסדו יכופר עוון, קמ"ל דהכוונה לגמילות חסדים שאדם גומל לחבירו.

ש. ברכות שם. ואב"א הא לן והא להו. פרש"י וז"ל (לפי הגהות הב"ח), הא לן והא להו. בא"י שערי חומה מקודשות בה ומצורע טעון שילוח חוצה להן אינן יסורין של אהבה, בבבל שאינן טעונין שילוח הוה מזבח כפרה ויסורין של אהבה עכ"ל, הנה מבואר דכל שטעון שילוח לא הוי יסורין של אהבה, וצ"ב למה אינן יסורין של אהבה והרי מצורע מותר בדברי תורה וכאמרי' להלן כ"ב א' מכאן אמרו הזבים והמצורעים ובאין על נדות מותרים לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים לשנות במשנה וגמרא ובהלכות ובאגדות כו', וכל שאין בטול תורה [או בטול תפלה] לא אמרי' דאינן יסורין של אהבה וכדאמרי' לעיל ע"א חד אמר אלו הם יסורין של אהבה כל שאין בהן בטול תורה כו' וחד אמר כו' כל שאין בהן בטול תפלה כו'. ולכא' צ"ב.

ת. משום טומאתו בנ"א מתרחקים ממנו.

ת' הגראי"ש. תורה נקנית בדיבוק חברים, והמצורע משתלח חוץ למחנה ויושב בדר, ויש כאן ביטול תורה.

ש. ברכות שם. והא א"ר יוחנן דין גרמא דעשיראה ביר. הובא מהריטב"א דהיה שן שאי"ז מקבל טומאה ע"כ, ומבואר דשן אין חייב קבורה.

ת. למה לא.

ת' הגראי"ש. אולי יצא בעודו חי. [ועי' רשב"ם ב"ב קט"ז א' ד"ה דין גרמא וכו'].

ש. ברכות שם. רבי חייא בר אבא חלש על לגביה ר' יוחנן א"ל חביבין עליך יסורין א"ל לא הן ולא שכרן כו'. כתב במהרש"א וז"ל, חביבין עליך יסורין כו'. אשכחן בכמה דוכתין שהצדיקים היו מקבלים עליהם היסורין באהבה כהך עובדא דראב"ש בפרק הפועלים, והיינו היכא דליכא ביטול תורה דהיו יסורין של אהבה כדאמר לעיל, אבל כל הנהו עובדי דהכא משמע דהוה חלישי כ"כ שהיה ביסורים שלהם ביטול תורה כדאמר דהיו צריכים להקים אותן ולכך

קאמרי דלא הן ולא שכרן עכ"ל, והיינו, א. דכל הני אמוראי דמייתי הכא שהיה להם יסורים היו אלו יסורים שאינם של אהבה. ב. שעל יסורין אלו שאינם של אהבה אמרו לא הן ולא שכרן.

ולכאור' צ"ב טובא, דהא חד מן אמוראי הכא היינו רבי יוחנן כדאמרי' להלן ר' יוחנן חלש על לגביה ר' חנינא א"ל חביבין עליך יסורין א"ל לא הן ולא שכרן, וצ"ב דהא לעיל נתבאר דרבי יוחנן לא הווי' יסורין שאינם של אהבה וכדפריך ובנים לא כו' ופרש"י שם וז"ל, וגברא רבא כר"י לא באו לו יסורין שאינם של אהבה עכ"ל, ולכאור' צ"ב טובא.

ת. אין למידין מן הכללות.

ת' הגראי"ש. המהרש"א בד"ה ואב"א הא לן וכו' מפרש דלצדיקים עצמן שסובלין יסורים בשביל אחרים לא הווי' יסורים של אהבה, ולפי דבריו לא קשה מידי, ובתוס' ד"ה והאמר רבי יוחנן וכו' פליג על רש"י דלר' יוחנן מסתמא לא היו יסורים שאינם של אהבה.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב, דכמו כן איך נימא על רבי חייא בר אבא ועל רבי אלעזר דהווי' יסורין שאינם של אהבה, דכי הם לא הווי' גברא רבה, [ומצינו כמה אמוראים דאמרי' עליהו דהווי' גברא רבה] מלבד רבי יוחנן דהכא, עי' להלן ברכות י"ט ב' תרגמה רב בר שבא כו' אחיכו עליה כו' אמר רב כהנא גברא רבה אמר מילתא לא תחיכו עליה כו', ועי' זבחים ס"ב א' דקאמר רב יוסף על אביי 'גברא רבה' יעו"ש, ועי' כתובות מ"ג ב' דאמרי' על רב יוסף גברא רבה, ועוד, וכיון שכן איך יתכן דהווי' לרבי חייא בר אבא ורבי אלעזר יסורין שאינם של אהבה דהא כמו שעל רבי יוחנן א"א לומר כן מטעם שהיה גברא רבה כמו כן איך יתכן לומר כן על רבי חייא בר אבא ועל רבי אלעזר. ולכאור' צ"ב טובא.

ת. אין הכרעה מי נחשב.

ת' הגראי"ש. אין זה קושיא, וכן משמע בהשוכר את הפועלים (פ"ה א') דרבי אלעזר ב"ר שמעון מאהבה באו ומאהבה הלכו, אבל רבי ע"י מעשה באו וכו' משמע דגם אצל רבי לא היו יסורים של אהבה, ואין לנו עסק בנסתרות.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב, דהנה לפי מ"ש במהרש"א נמצא דמה שאמרו 'לא הן ולא שכרן' היה על יסורין שאינם של אהבה, והשתא בשלמא מ"ש 'לא הן' ניחא שאמרו כן כי הם ביטלו מתורה, אבל מ"ש 'ולא שכרן' לכאור' צ"ב, דאיזה שכר יש על יסורין שאינם של אהבה, והרי יסורים אלו באים לכפרה על חטאים [ולא לתוספת שכר כיסורים של אהבה כדפרש"י לעיל ע"א בד"ה יסורין של אהבה], ומה שייך לומר ע"ז 'ולא שכרן'.

ת. יש כל מיני יסורים.

ת' הגראי"ש. לעיל אמרין דאיכא שכר גדול להמקבל יסורים באהבה, יראה זרע יאריך ימים וכו'.

ש. בהנ"ל. הנה לעיל ע"א אמרי' גבי יסורים של אהבה, אמר רבא אמר רב סחורה כל שהקב"ה חפץ בו מדכאו ביסורין שנאמר וה' חפץ דכאו החלי יכול אפילו לא קבלם מאהבה תלמוד לומר אם תשים אשם נפשו מה אשם לדעת אף יסורין לדעת ואם קבלם מה שזכו יראה זרע יאריך ימים ולא עוד אלא שתלמודו מתקיים בידו שנא' וחפץ ה' בידו יצלח, ע"כ. ושמא יש ללמוד מזה דאם

יש לו יסורים שאינם של אהבה כ"ש הוא שאם מקבלם באהבה יקבל שכר של יראה זרע יאריך ימים ותלמודו מתקיים בידו, והיינו מאחר שהם יסורים יותר קשים וכמבואר בדברי המהרש"א הנ"ל, ולפי"ז יש לשאול האם י"ל דמ"ש 'ולא שכר' כוונתם היה לשכר שזה של יראה זרע יאריך ימים ותלמודו מתקיים בידו, והיינו דרצו לומר דכל שיש ביסורין אלו ביטול תורה או ביטול תפלה [דלרבי יוחנן לעיל ע"א תרווייהו יסורין שאינם של אהבה הן] אין שווה להם אפילו שכר זה של יראה זרע יאריך ימים ותלמודו מתקיים בידו, ואמרו זה לגודל מעלת תלמוד תורה בכל עת, דאף שירוויחו מזה שאח"כ יזכו לתלמודו מתקיים בידו, מ"מ כיון שעתה יש להם ביטול תורה מזה אינם חפצים בזה, דבכל רגע ורגע יש לו החיוב תלמוד תורה שלו והחידושי תורה שלו כמ"ש במשנ"ב בהל' חול המועד יעו"ש.

ת. יתכן.

ת' הגראי"ש. נכון.

ש. בהנ"ל. הנה כתב במהרש"א [הנ"ל] בסוף דבריו וז"ל, אבל כל הנהו עובדי דהכא משמע דהוו חלישי כ"כ שהיה ביסורים שלהם ביטול תורה כדאמר דהיו צריכים להקים אותן ולכך קאמרי דלא הן ולא שכרן עכ"ל, והיינו דהוכחת המהרש"א דמיירי הכא ביסורים שאינם של אהבה, הוא ממה שהיה צורך להקים אותם כו' כנ"ל.

ולכאור' יש לסייע לדברי המהרש"א אף מהרישא דקאמר 'א"ל חביבין עליך יסורין' (ולא רק מהסיפא דקאמר 'יהב ליה ידיה ואוקמיה') והיינו, דלכאור' אין מובן מה היה ס"ד דרבי יוחנן שרבי חייא בר אבא יענהו 'לא', (וכן אח"כ ר' חנינא את ר' יוחנן), דאיך יתכן שאמורא קדוש כזה לא יקבל היסורין באהבה (וכן כנ"ל) וא"כ כיצד שאלו רבי יוחנן שאלה זו. וכמו"כ אין מובן, כיצד אכן ענהו 'לא הן ולא שכרן' דהיתכן שיאמר שאינו שמח ביסורין.

ולדברי המהרש"א דמיירי ביסורין שאינם של אהבה א"ש, כי כששאל רבי יוחנן את רבי חייא בר אבא 'חביבין עליך יסורין' נתכוין בשאלתו לדעת האם הם יסורין של אהבה או לא (וכוונתו בזה היתה כדי להצילו מביטול תורה ותפלה) שאם רבי חייא בר אבא יענהו 'כן', אז ידע רבי יוחנן שהם יסורין של אהבה וא"כ אי"צ להקימו מחליו מאחר שאין לו מזה ביטול תורה או תפלה, ואם יענהו 'לא הן ולא שכרן' ידע רבי יוחנן שהם יסורין שאינם של אהבה ויקימו מחליו כפי שאכן היה.

(ומה שרבי יוחנן לא שאל את רבי חייא בר אבא בהדיא האם זה יסורין של אהבה או לא, הוא משום כבודו של רבי חייא בר אבא, [ולכך מדה כנגד מדה שחש על כבודו, לכן גם כשרבי יוחנן חלש לא שאלו ר' חנינא שאלה זו בהדיא]).

ועי' לעיל ע"א דאמרי' הכי אמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן אלו ואלו יסורין של אהבה הן כו', ואפשר דרבי חייא בר אבא אמר זה בשם רבי יוחנן מעובדא זו דרבי יוחנן שאלו את רבי חייא בר אבא גופיה חביבין עליך יסורין כו' וכנ"ל. או אפשר נמי, דכיון דרבי יוחנן ידע שרבי חייא בר אבא ידע ממאמרו דאלו ואלו יסורין של אהבה לכן ידע רבי יוחנן שכשישאלהו 'חביבין עליך יסורין' יבין רבי חייא בר אבא כוונת שאלתו וכפי שאכן היה וכפירוש המהרש"א.

ת. יתכן.

ש. ברכות שם. ואי משום מזוני לא כל אדם זוכה לשתי שלחנות. לכאור' יש להבין מה הנחמה בזה שלא כל אדם כו', והרי כיון שיש מי שזוכה, יש לו צער למה הוא אינו מאותן הזוכים. ת. לא כל א' ראוי והכל בחשבון שמים.

ת' הגראי"ש. לא מסתבר שר"א יבכה על חסרון מזונות, אלא אם לכולם יש מזונות ורק לו אין, הרי זה עונש משמים ויש לבכות ע"ז, אבל אם לא כל אדם זוכה, א"כ אין זה עונש אלא מזלו כך הוא.

ש. ברכות שם. א"ל להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא. הנה מזה שברגע שנהיה אור מצא רבי יוחנן את רבי אלעזר שהוא כבר בוכה על יופיו של רבי יוחנן דבלי בעפרא, ולא שרבי אלעזר התחיל לבכות אחרי שנהיה אור אחר שראה את רבי יוחנן, לכאור' על כרחך מוכח דלפני שנכנס רבי יוחנן כבר ידע רבי אלעזר על כך שרבי יוחנן עומד לבוא לבקרו, דאל"כ למה דווקא עתה קודם ביאת רבי יוחנן בכה ר"א על ר"י, וע"כ צ"ל כמ"ש שכבר קודם בואו של רבי יוחנן, ידע רבי אלעזר שרבי יוחנן עומד להגיע, ולכך כשרבי יוחנן הגיע מצאו רבי יוחנן את רבי אלעזר כשהוא כבר בוכה עליו עוד מקודם שהוא נכנס אליו. ת. ידע ברוה"ק.

ת' הגראי"ש. מי אמר לך שמיד ראה אותו בוכה, מסתמא כשישב אצלו לבקרו התחיל לבכות.

ש. ברכות שם. תניא אבא בנימין אומר על שני דברים הייתי מצטער כל ימי על תפילתי שתהא לפני מטתי ועל מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום כו'. לכאור' צ"ב דבשלמא מ"ש על תפילתי שתהא כו' ניחא שהוא דבר שצריך למסור עליו נפש כי אי"ז תמיד דבר קל שלא לעשות מלאכה קודם התפלה [ערש"י ד"ה סמוך למטתי], אבל מ"ש ועל מטתי שתהא בין צפון לדרום אין מובן מה שייך לומר על זה 'כל ימי הייתי מצטער' כו' והיינו שכל ימיו מסר נפשו ונזהר לקיים דבר זה, והרי רק פעם אחת נותנים המטות בחדר, באופן זה של בין צפון לדרום, ותו לא, ומה שייך לומר 'כל ימי' כו' שכל פעם היה צריך למסור הנפש ולהזהר לקיים דבר זה. ולכאור' צ"ב.

ת. א. ישן בהרבה ישיבות.

ב. דרום חשיבא שבהמ"ק בדרום.⁸

ת' הגראי"ש. מצטער הכוונה מקפיד לקיימו, ועל שני דברים האלו היה מקפיד ומשתדל בהם מאד.

ש. ברכות שם. אילימא לפני מטתי ממש והאמר רב יהודה אמר רב ואיתימא ריב"ל מנין למתפלל שלא יהא דבר חוצץ בינו לבין הקיר שנאמר כו'. לכאור' למה הק' רק קושיא זו, והרי קודם לזה יש לשאול אילימא לפני מטתי ממש והרי חייבין להתפלל בבית הכנסת וכמו כן והרי חייבין להתפלל בציבור, ולמה לא שאלו זה, רק שאלו ממה שצריך להתפלל

⁸הכוונה שאין זו קושיא כלל. הגראי"ש קניבסקי שליט"א.

סמוך לקיר ממש. [וביותר זה ק' שהרי אבא בנימין גופיה קאמר להלן ו' א' אין תפלה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת שנאמר כו'.]

ואין ליישב דלא שאלו כן, כי לא התפלל בבית הכנסת ובציבור רק פעמים אחדות וכדומה, שהרי אבא בנימין קאמר 'כל ימי' הייתי כו' ומבואר דדיבר בדבר שהיה תמיד, וודאי אין לומר שבאופן קבוע לא התפלל בביהכ"נ ובציבור. וכיון שכן צ"ב כנ"ל.

ת. א. אין חייב רק כשיכול.

ב. ה' לו ענין בבית.⁹

ת' הגראי"ש. מסתמא הכוונה לפני מטתי על תפילת הלילה קודם השינה, וכמבואר במהרש"א, ומתרץ לא תימא לפני מטתי אלא סמוך למטתי והכוונה לתפילת שחרית וכמו שפירש"י ז"ל.

ש. ברכות שם. **אלא אימא סמוך למטתי**. פרש"י וז"ל, סמוך למטתי. כל ימי נזהרתי שלא לעשות מלאכה ושלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא ק"ש ואתפלל עכ"ל, ומ"ש 'שלא לעסוק בתורה' לכאור' צ"ב מדאמרי' לעיל ג' ב' גבי דוד המלך ע"ה שהיה קם בחצות הלילה ועוסק בתורה עד זמן עלות השחר.¹⁰

ת. א. לא כל א' יכול זה.

ב. תלוי מתי קם.

ת' הגראי"ש. עי' תוס' ד"ה אלא אימא וכו'. ועיין במהרש"א ובמהרש"ל.

ש. ברכות ו' א'. **אמר אביי אינהו נפישו מינן וקיימי עלן כי כסלא לאוגיא**. לכאור' צ"ב דהא אביי גופיה ביטל המזיקין מהישוב לעולם כדאי' פסחים קי"ב ב' יעו"ש.

ת. א. ביטל רק בזמנו.

ב. לפני שביטל.

ת' הגראי"ש. יש הרבה סוגי מזיקין, (ואולי היה קודם שסילקן).

ש. ברכות שם. **אמר רבא האי דוחקא דהוי בכלה מינייהו הוי**. פרש"י וז"ל, האי דוחקא דהוי בכלה. פעמים שבני אדם יושבים רווחים ביום השבת (כ) שבאין לשמוע (הג' הב"ח) דרשה בדומה להם כיושבים דחוקים עכ"ל, הנה מבואר דיש מזיקין בשבת, ויש לשאול מהא דמבואר

⁹הגראי"ש קניבסקי שליט"א הגיה של' התשובה הי': ה' לו מנן בבית.

¹⁰י"ל דמ"ש אבא בנימין כל ימי נזהרתי שלא לעסוק בתורה כשעמדתי ממטתי עד שאקרא ק"ש ואתפלל מיירי באופן שקם אחר שכבר הגיע זמן ק"ש ותפלה, ומשא"כ דוד המלך התחיל לימודו קודם שהגיע זמן ק"ש ותפילה. מידידי הרה"ג רד"א שליט"א. וכן מצינו להלן י"ג ברבי שעסק בתורה עם תלמידיו קודם שהגיע זמן ק"ש ותפילה יעו"ש, וכן גבי רב להלן י"ד ב' יעו"ש. אך מה שלו"ד היה קצת קשה לן ליישב כן, כי לפי"ז נמצא שהתנא אבא בנימין היה קם משינת הלילה אחר שכבר הגיע זמן ק"ש ותפלה ודוחק לומר כן על תנא. אא"כ נימא שאבא בנימין לא למד קודם משום שרצה לקבל עול מלכות שמים מקמיה עשייה דמצוה עי' להלן י"ד ב' וברש"י ד"ה ומתני פרקין, וכדמשני התם לאפוקי ממ"ד למשנה כו' והיינו דלעולם יתכן דרב ס"ל כריב"ק דקודם קורין ק"ש ורק אח"כ עוסקין בתורה משום שצריך להקדים קבלת עול מלכות שמים לעול מצות יעו"ש.

בפסחים ק"ב א' [ותו חדא זימנא פגעה ביה באביי כו'] דהמזיקין אינם נכנסים לישוב אף ביום חול.

ת. א. תלוי אם שומרים שבת כראוי.

ב. שלוחיהן נכנסין.

ת' הגראי"ש. כנ"ל, ואין איתנו יודע עד מה.

ש. ברכות שם. אמר רבין בר רב אדא א"ר יצחק מניין שהקב"ה מצוי בבית הכנסת שנאמר אלקים נצב בעדת אל. ואמרי', ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם שנאמר אלקים נצב בעדת אל, והנה בתרווייהו מייתי לאותו המקרא דכתיב אלקים נצב בעדת אל, ויש להבין חדא, דכיון שהקב"ה מצוי תמיד בביהכ"נ ואף לא בעת שמתפללין, א"כ מה נתחדש יותר בעת שיש עשרה ש'מתפללין'.¹¹ ועוד, מהו ההפרש דאילו בתחילה קאמר מנין 'שהקב"ה' מצוי בביהכ"נ ואילו אח"כ קאמר מנין כו' ש'שכינה' עמהם.

ת. א. תפלה כפולה.

ב. על גביהן.¹²

ת' הגראי"ש. מבואר בספרים דיש כמה דרגות בשכינה, וכל חד לפי דרגתו, (ועיין מהרש"א בח"א).

ש. ברכות שם. עשרה קדמה שכינה ואתיא תלתא עד דיתבי. לכאור' צ"ב מה שיך לומר 'עשרה קדמה שכינה ואתיא' דממ"נ אם כבר יש עשרה א"כ מה שיך לומר 'קדמה', ואם אין עשרה א"כ מה שיך לומר 'עשרה'.

והאם לכן פרש"י וז"ל, קדמה שכינה ואתיא. קודם שיהיו כל העשרה עכ"ל, והיינו שהולכין לבוא לכאן עשרה אלא שעדיין לא הגיעו כל העשרה, וכיון שהולכין לבוא כאן עשרה והיינו שידוע שיהיו כאן לפחות עשרה כגון שזה מנין קבוע, קדמה שכינה לבוא לפני שמגיעים כל העשרה.

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. פשוט.

ש. בהנ"ל. הנה מלשון רש"י דכתב קודם שיהיו כל העשרה, משמע, דדוקא כשהתחילו להגיע אתיא שכינה לפני שיש עשרה ממש, אבל אם לא הגיע אפי' הראשון מתוך כל העשרה אין שכינה קדמה ואתיא.

מיהו יש לפרש לשון רש"י קודם שיהיו 'כל העשרה' שכל העשרה עדיין לא הגיעו ואפי' הראשון שמתוך העשרה.

¹¹ י"ל דמה שנתחדש בעשרה שמתפללין זהו כשהם מתפללין שלא בבית הכנסת. ובזה גם י"ל שאלה בתרא. מידידי הנ"ל.
¹² בעשרה שכינה על גביהן ומקבל תפלתן. הגראי"ש קניבסקי שליט"א.

אמנם מסתבר טפי דכוונת רש"י כלישנא קמא.

ויל"ע למה באמת פרש"י כן.

והאם י"ל כך, דהנה נתבאר ב' אפשרויות, הא', שהקב"ה יבא לביהכ"נ לפני כולם והיינו אפי' לפני הראשון [כי לפניו ית"ש גלוי וידוע שעשרה באין עתה להתפלל], והב', שרק אחר שהתחילו להגיע לביהכ"נ ואפי' אחד רק אז הקב"ה בא וגם קודם שהגיעו כל העשרה.

והנה השי"ת נוהג עמנו בעוה"ז לפני ענינינו שבעוה"ז, ולכן מסתבר דאף שגלוי וידוע לפניו ית"ש שיבואו עשרה להתפלל, מ"מ כל עוד שעדיין לא התחילו להגיע לביהכ"נ ואפי' אחד לא הגיע עדיין גם הקב"ה עדיין לא בא, כי כאן בעולם המעשה כדי להוכיח שאכן מתקבץ כאן מנין מתפללין צריך שקודם יהיה מי שיבא לביהכ"נ, ולכן פרש"י 'עשרה קדמה שכינה ואתיא. קודם שיהיו כל העשרה' והיינו שהקב"ה בא רק אחר שכבר התחילו להגיע ואפי' אחד, וכיון שהגיע, הקב"ה כבר בא, [ואפשר דלכן אמרו בזה"ק פ' תרומה דמתוך העשרה ראשונים שבאים לביהכ"נ שנוטלים שכר כנגד כולם, יש מעלה גדולה להראשון שמתוך העשרה ראשונים, והיינו כי הוא גרם להקב"ה שיבא לביהכ"נ].

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. אולי, ואינו מוכרח, דמסתמא הכוונה למנין קבוע, וכדמשמע לקמן בע"ב ולא מצא עשרה מיד הוא כועס עיי"ש.

ש. בהנ"ל. הנה להלן ע"ב אמרי', אמר ר' יוחנן בשעה שהקב"ה בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס שנאמר מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה, ולכאור' צ"ב דהא הכא אמרי' עשרה קדמה שכינה ואתיא ופרש"י קודם שיהיו כל העשרה.

והאם י"ל כך, דבאמת עשרה קדמה שכינה ואתיא, אלא שהקב"ה מצפה לכל העשרה שיגיעו, וכיון שלא הגיעו עשרה אז מיד הוא כועס, וראיה לזה, ממ"ש 'ולא מצא בה עשרה', ול"א 'ולא היו בה עשרה', והביאור הוא דסתם מציאה היא אחר חיפוש כמבואר ברפ"ק דפסחים, והיינו כמ"ש דלעולם הקב"ה בא קודם שיהיו כל העשרה ואחר שבא מחפש שיהיו כל העשרה וכיון שלא מצא בה עשרה מיד הוא כועס. והאם נכון ליישב כן.

ת. א. יתכן.

ב. יפה.

ת' הגראי"ש. עיין במהרש"א בח"א שם בע"ב.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, במקום רנה. בבהכ"נ ששם אומרים הצבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב עכ"ל, מבואר מפרש"י דפירוש התיבה 'רנה' היא אמירת שירות בנעימת קול ערב. אך יל"ע אם מ"ש רש"י 'הצבור' הוא בדווקא או לא, והיינו האם רנה היא אמירת שירות בנעימת קול ערב בציבור דווקא, או שרנה עיקרה היא אמירת שירות בנעימת קול ערב ולא דווקא בציבור.

ת. היינו הך.

ת' הגראי"ש. בבית הכנסת היינו בציבור, (כי יחיד יכול לומר בנעימה גם בביתו).

ש. ברכות ו' ב'. אמר ר' יוחנן בשעה שהקב"ה בא בבית הכנסת ולא מצא בה עשרה מיד הוא כועס שנאמר מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה. הנה קרא דמייתי מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה ר"ת בגימטריא קטנה עם הכולל ה"ז עשרה, והיינו דנרמז בפסוק זה מנין 'עשרה' עליה מיירי הכא, ודו"ק.
ת. יפה.

ש. ברכות שם. אמר ר' זירא אגרא דפרקא רהטא. פרש"י וז"ל, אגרא דפרקא. עיקר קבול שכר הבריות הרצים לשמוע דרשה מפי חכם היא שכר המרוצה שהרי רובם אינם מבינים להעמיד גרסא ולומר שמועה מפי רבן לאחר זמן שיקבלו שכר למוד עכ"ל, הנה לעיל הכא אמרי' אמר רבי זירא מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דקא רהטי לפרקא בשבתא אמינא קא מחליין רבנן שבתא, כיון דשמענא להא דרבי תנחום א"ר יהושע בן לוי לעולם ירוץ אדם לדבר הלכה ואפילו בשבת כו' אנא נמי רהיטנא, וצ"ב דכיון שאמר רבי זירא גופיה אגרא דפרקא רהטא משמע דכשסבר רבי זירא שאסור לרוץ בשבת לדבר הלכה לא הי' קבלת שכר על ההליכה לשמיעת הדרשה, אתמהא.
ולכאור' צ"ל, דלהו"א דרבי זירא שם, היה רבי זירא אומר כאן כך אגרא דפרקא 'הליכה', ומה דאמר 'רהטא' הוא אחר מסקנתו דמותר לרוץ.

ת. א. ש"מ דשניהן שוין.

ב. על מחשבתו.

ת' הגראי"ש. ר' זירא לא דיבר על שבת אלא בחול, ועלה קאמר אגרא דפרקא רהטא, ולבסוף אמר דגם בשבת יש שכר מרוצה.

ש. ברכות שם. אמר אביי אגרא דכלה דוחקא. פרש"י וז"ל, אגרא דכלה. שבת שלפני הרגל שהכל נאספין לשמוע הלכות הרגל עכ"ל, קצת יש לשאול למה פרש"י דווקא 'שבת שלפני הרגל', ולא פרש"י דקאי על סתם שבת ושבת, וכמו שפרש"י לעיל ע"א וז"ל, האי דוחקא דהוי בכלה. פעמים שבני אדם יושבים רווחים ביום השבת כשבאין לשמוע דרשה ודומה להם כיושבים דחוקים עכ"ל.

ולא מסתבר לומר דעל דוחקא הבא מכח המזיקין אין קיבול שכר, כי כיון דסוף סוף איכא להו דוחקא, מה לי אי הדוחקא בא מכח מציאות אי מכח המזיקין.

ת. זריזין מקדימין למצות.

ת' הגראי"ש. סתם דוחקא בכלה הוא בשבת שלפני הרגל שהכל באים לשמוע הלכות החג (וכדאי' לקמן י"ז ב'), ולעיל דקאמר האי דוחקא דהוי בכלה מנייהו, התם בהכרח לא מיירי לפני הרגל דאז מובן מניין הדוחק, לפיכך פירש"י דאיירי בשבת שיושבים רווחים ויש דוחק.

ש. בהנ"ל. האם י"ל כך, דהנה בהא דאמרי' כאן אגרא דכלה דוחקא, וכן בכולהו, פרש"י [בד"ה אגרא דפרקא] דהכוונה היא לענין 'עיקר קיבול השכר', ולכן ברגל כשכולם ממש באים נמצא שאין כולם מבינים הכל כי מתוך כה הרבה אנשים וודאי יש הרבה שאינם מבינים הכל ונמצא שעיקר קיבול השכר הוא על הדוחק ולא גם על התלמוד תורה, אבל בסתם שבת שאין כולם באים [כמ"ש רש"י 'יושבים רווחים'] וודאי רובם מתוך אלו הבאים הם אלו המבינים הדרשא וכיון שכן אי"צ לומר עליהם שעיקר קיבול שכרם הוא על הדוחק כי כיון שהם מבינים הלימוד נמצא שנהי שוודאי מקבלים שכר על הדוחקא מ"מ עיקר קיבול שכרם הוא התלמוד תורה. ולכן הכא כשאמר אב"י אגרא דכלה דוחקא בדווקא פרש"י דקאי על הרגל, כי על סתם שבת יש לומר דעיקר קיבול שכרם הוא הת"ת וכנ"ל.

ת. הכל גרם התורה.

ש. ברכות שם. וא"ר חלבו אמר רב הונא כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין שנאמר סוף דבר הכל נשמע את האלקים ירא וגו' מאי כי זה כל האדם א"ר אלעזר אמר הקב"ה כל העולם כלו לא נברא אלא בשביל זה כו'. פרש"י וז"ל, בשביל זה. שיברא זה עכ"ל, היינו בשביל שיברא זה שהוא ירא שמים, שכל תכלית הבריאה היא כדי שיברא האדם ויהיה ירא שמים, ואם אינו ירא שמים למה נברא, ויש לומר דלכך תנן (סנהדרין ל"ז א') לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם כו', והיינו מאחר שזה תכלית הבריאה וכנ"ל.

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. יפה.

ש. ברכות ז' א'. תנא משמיה דר' מאיר בשעה שהחמה זורחת וכל מלכי מזרח ומערב מניחים כתריהם בראשיהם ומשתחוים לחמה מיד כועס הקב"ה. צ"ב דלעיל ד' א' אמרי', לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני לוי ור' יצחק חד אמר כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם לא חסיד אני 'שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות' ואני חצות לילה אקום להודות לך כו'.

(ולא מבואר שבאמצע שינתם קמים בזריחת החמה, וחוזרים לישון עד סוף שלש שעות). ולכאור' צ"ב.

ת. חשבו ע"ז מתחלה.¹³

ת' הגראי"ש. הרי אמר אב"י אימת רתח בהנך תלת שעי קמייטא וכו' א"כ זהו הזמן שהמלכים קמים וכו'.

¹³הכוונה שהקב"ה יודע שהם עומדים להשתחוות לחמה כשיקומו משנתם ולכך כועס בצאת החמה. הגראי"ש קניבסקי שליט"א.

ש. ברכות ד' ב'. ראובן א"ר אלעזר ראו מה בין בני לבן חמי כו' ואילו בני אע"ג דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה מיניה דכתיב ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף אפי' הכי לא אקנא ביה דכתיב וישמע ראובן ויצילהו מידם. לכאו' צ"ב שהרי הצלת יוסף ע"י ראובן היה הרבה קודם הענין של ובחללו כו', וצ"ב.

ת. ידעה ברוח הקודש.

ת' הגראי"ש. בחללו יצועי אביו, היה אחר מות רחל אמנו כדאיתא בחז"ל, וזה היה הרבה קודם מכירת יוסף, ואין מוקדם ומאוחר בתורה.

ש. ברכות ח' א'. אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאילו פדאני לי ולבני מבין אומות העולם. הנה לכאו' הא דאחז"ל (ירושלמי יומא ה' א') כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו כאילו נחרב בימיו, אי"ז קאי על העוסק בתורה וכו' הנזכר הכא.

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. לא מוכרח כלל.

ש. ברכות שם. על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא אמר ר' חנינא לעת מצא זו אישה כו' ר' נתן אומר לעת מצא זו תורה כו' רב נחמן אמר לעת מצא זו מיתה כו' ר' יוחנן אמר לעת מצא זו קבורה כו' מר זוטרא אמר לעת מצא זה בית הכסא כו'. פרש"י וז"ל, יתפלל לעת מצא. יתפלל שיהו מצויין לו כשיצטרך עכ"ל, הנה ממה שאמר דוד המלך ע"ה על זאת יתפלל כל חסיד אליך וגו' משמע דדווקא מי שהוא חסיד, קאמר ליה דהמע"ה שיתפלל על זה, ויש לשאול למה דווקא מי שהוא חסיד שיתפלל על זה, וכי מי שאינו חסיד אינו צריך להתפלל על זה.

ת. חסיד כוונה יותר חזקה.¹⁴

ת' הגראי"ש. אפילו חסיד וכ"ש מי שאינו חסיד, אלא שהחסיד יודע על מה צריך להתפלל.

ש. בהנ"ל. האם י"ל דהכוונה היא, דקאמר הכי, דאפילו מי שהוא חסיד לא יסמוך על צידקות חסידותו שוודאי יהיה לו ה' לעת מצא' אלא גם הוא החסיד צריך להתפלל על זה.

וכן האם י"ל ג"כ דהכוונה היא, דמי שמתפלל על זה הרי הוא חסיד וה"ק על זאת יתפלל כל חסיד היינו כל מי שהוא חסיד [והיינו דעצם דבר זה שהוא נותן לבו להתפלל על זה, סימן הוא שהוא חסיד, שאם לא היה חסיד לא היה נותן על לבו להתפלל על זה].

ת. שניהם אמת.

¹⁴ היינו שמכוין ביותר בתפלתו. הגראי"ש קניבסקי שליט"א.

ת' הגראי"ש. שניהם אמת.

ש. בהנ"ל. האם י"ל עוד הכי, דהנה לעיל ד' א' אמרי' לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני לוי ור' יצחק חד אמר כך אמר דוד לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות ואני חצות לילה אקום להודות לך כו', ולעיל מיניה ג' ב' אמרי' רב אשי אמר עד חצות לילה היה עוסק בדברי תורה מכאן ואילך בשירות ותשבחות, וחזינן דקרא דהמע"ה 'חסיד' על מה שהיה קם מוקדם לעסוק בשירות ותשבחות והיינו ענין תפלה, ולפי"ז אולי אפשר דלכך יחס דמהע"ה 'חסיד' ל'יתפלל', ור"ל שעל דבר זה [למר כדאית ליה כו'] צריך להתפלל על זה מזמן מוקדם ולא להמתין לזמן סמוך למתי שהוא צריך לדבר והיינו שתמיד יתפלל על זה עד שתתקבל תפלתו ויגיע אליו מבוקשו וכגון על אשה טובה שיתפלל לא רק ממתי שנהיה בן י"ח כמ"ש בן י"ח לחופה [היינו בן י"ז ויום אחד כמ"ש הרמב"ם], וכן בכולהו.

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. יתכן.

ש. בהנ"ל. אפשר דכולהו אמוראי לא פליגי דקאי אתורה, רק פליגי כיצד קאי, והיינו, דמ"ד זו אשה היינו כמ"ש השרוי בלא אשה שרוי בלא תורה, ומ"ד זו מיתה היינו כי בלא תורה ליכא חיים, ומ"ד זו קבורה היינו כמ"ש שאין מלווין לו לאדם בשעת מיתתו אלא תורה ומע"ט בלבד, ומ"ד זה בית הכסא כי הצריך לנקביו פעמים שאסור לעסוק בתורה. והאם אפשר לפרש כן.

ת. יפה.

ת' הגראי"ש. לא משמע כן בגמ' דקאמר היינו דאמרי אינשי לבעי אינש רחמי אפילו עד זיבולא בתרייתא שלמא.

ש. ברכות שם. לעת מצא - אשה, תורה, מיתה, קבורה, ביהכ"ס [ברכות ח'], מדוע חז"ל לא תקנו תפילה קבועה על ענינים אלו, כפרש"י שיהיו מזומנים לפניו. (מחכ"א).

ת' הגראי"ש. על תורה תיקנו אהבה רבה, והשיבינו אבינו לתורתך, ואשה, מיתה, קבורה, וביהכ"ס, הם נכללים בצרכי האדם, והכל כלול בתפילה, וכל אחד מתפלל ומבקש על כל צרכיו בפרטות בלשוננו, קודם יהיו לרצון.

ש. ברכות שם. מר זוטרא אמר לעת מצא זה בית הכסא אמרי במערבא הא דמר זוטרא עדיפי מכלהו. פרש"י וז"ל, לעת מצא זה בית הכסא. שיהא דר במקום שיש בית הכסא סמוך לו לפי שהיתה קרקע של בבל מצולת מים ואין יכולין לחפור שם חפירות והיו צריכין לצאת בשדות ולהתרחק מאד עכ"ל, יש להעיר מה שדווקא 'במערבא' אמרי הא דמר זוטרא עדיפי, שהרי פרש"י שהיתה קרקע של 'בבל' מצולת מים כו' ומשמע דבמערבא והיינו בארץ ישראל לא היה קושי זה ואעפ"כ דווקא אלו שבמערבא אמרי הא דמר זוטרא עדיפי.

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. עיין שבת כ"ה ב' איזהו עשיר רבי יוסי אומר זה שיש לו בית הכסא סמוך לשלחנו, ור' יוסי היה בארץ ישראל, הרי שגם באר"י החשיבו מאד צורך זה, ורש"י כאן מבאר למה מר זוטרא אמר כן כיון שבבל היה זה חסרון גדול בעבורם, ולכך מסיים בגמ' דגם במערבא החשיבו זה מאד, ואמרו דהיא עדיפא מכולהו.

ש. ברכות שם. ואמר אביי כו' מריש הוה גריסנא בגו ביתא ומצלינא בבי כנישתא כיון דשמענא כו' לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא. הלשון 'לא מצלינא אלא

¹⁵ יתכן שלשון תשובת מרן שליט"א היה: הכל 'כלול' באתה חונן.

¹⁶ לכאור' צ"ב היכן מצינו שכל הנ"ל [לבד מתורה] תלוי בברכת אתה חונן. והנה לענין אשה י"ל כי לישא את האשה שלו ולא לדחות אותה צריך דעת וכמו שכתב הר"ן במו"ק י"ח ב' וז"ל 'אבל מאחר שהאדם נוטה מדעתו לישא אשה יבררו לו אשה פלונית מן השמים כו' עכ"ל יעו"ש והבן. (וע"ע ברכות נ"ז ב' שלשה דברים מרחיבין 'דעתו' של אדם אלו הן דירה נאה 'אשה נאה' כלים נאים יעו"ש וחזי' דיש שייכות בין אשה לדעת).

ועוד י"ל לפי משארו"ל יבמות ס"ב ב' כל אדם שאין לו אשה כו' שריו בלא שמחה בלא טובה בלא ברכה כו' במערבא אמרי בלא תורה בלא חומה כו' ע"כ.

ולענין מיתה פרש"י בגמ' שם דיתפלל שיהי' לו מיתה יפה ונוחה [הובא להלן], וי"ל דכוונת מרן שליט"א דע"י דעה שמבין שהעוה"ז הוא טפל והעוה"ב הוא העיקר ממילא יש לו פחות צער מהמיתה, ע"י שערי תשובה שער ב' אות י"ז, וזהו כדברי רש"י דצריך להתפלל שיהי' לו מיתה יפה ונוחה. ולכן זה כלול באתה חונן.

וכפי הנראה כוונת מרן שליט"א היא ע"פ מה דאמרי' בנדרים מ"א א' אמרי דדא ביה כולה ביה (והיינו בדעה יעו"ש) וכתב במהרש"א שם בד"ה נקטינן וז"ל, והענין כפול לרמז בין בדברים הגופניים ובין ברוחניים כולן תלויין בדעה עכ"ל.

והנה לפי"ז [בפרט אם ל' התשובה ה': כלול. כנ"ל] יש לכונן בברכת אתה חונן לבקש גם על אלו הה' דברים 'אשה, תורה, מיתה, קבורה, בית הכסא', וכתבאר בגמ' שם מה יש לכונן בכל חד מיניהו יעו"ש. ולתועלת הענין נעתיק הכא לשון רש"י בברכות שם וז"ל, יתפלל לעת מצא. יתפלל שיהו מצויין לו כשיצטרך. לעת מצא זו מיתה. שימות במיתה יפה ונוחה. כו'. לעת מצא זה בית הכסא. שיהא דר במקום שיהא בית הכסא סמוך לו לפי שהיתה קרקע של בבל מצולת מים ואין יכולין לחפור שם חפירות והיו צריכין לצאת בשדות ולהתרחק מאד, עכ"ל. וגבי קבורה אמרי' בגמ', ר' יוחנן אמר לעת מצא זו קבורה כו' אמר רבה בר רב שילא היינו דאמרי אינשי ליבעי אינש רחמי אפילו עד זיבולא בתרייתא שלמא, ופרש"י וז"ל, זיבולא בתרייתא שלמא. שיהא לו שלום כל ימי חייו ואף ביום קבורתו עד השלכת עפר האחרונה שבכיסוי קבורתו, עכ"ל.

¹⁷ שוב העירו, דמהא דכתב מרן שליט"א הכל כו' ב'אתה חונן' ולא כתב הכל כו' ב'דעה' כלשון הגמרא בנדרים [שהובא לעיל], יש ללמוד דכוונת מרן שליט"א: אתה חונן וכו', והיינו אתה חונן וכל שאר הבקשות שבשמו"ע.

היכא דגריסנא' משמע שהמשיך ללמוד בביתו אלא שלא היה הולך להתפלל בבית הכנסת כבתחילה.¹⁸

ת. היינו דקאמר.

ת' הגראי"ש. עיין רמב"ם פ"ח מהלכות תפילה ה"ג ובנו"כ שם.

ש. ברכות שם. ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה' ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ולגבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה. הנה במזמור אשרי איש ירא את ה' כתיב (תהילים קי"ב) הון ועשר בביתו וצדקתו עמדת לעד כו' טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט כו' פזר נתן לאביונים צדקתו עמדת לעד קרנו תרום בכבוד כו', ולהנ"ל מתבאר דכל עשירות גדולה זו שיש לו לירא את ה', אינו משלו, אלא משל אחרים, ולכאן קצת צ"ב כי בפסוקים לא נזכר שכל שכר זה של מה שהוא ירא את ה' זה ע"י קבלת עשירות זו מאחרים דווקא.

ת. לא הוצרך לפרשו.

ת' הגראי"ש. כך הם דרשות חז"ל, דבירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה', ולא כתיב אשריו וטוב לו, ובנהנה מיגיעו כתיב אשריך וטוב לך.

ש. בהנ"ל. הנה תנן באבות כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן ואם אתה עושה כן אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא, ולכאן להנתבאר בגמ' הכא, צ"ל דהתנא באבות מיירי על הנהנה מיגיע כפו, שהרי רק על נהנה מגיע כפו נאמר אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב. גם אפשר דלכך קאמר התנא כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו' והיינו כי כיון שנהנה מיגיע כפו יתכן שלא ישיג הרבה וצריך שידע שכך היא דרכה של תורה ואם הוא עושה כן היינו שאעפ"כ נהנה מיגיע כפו הוא זוכה גם ל'טוב לך לעוה"ב'.

ת. נכון ופשוט.

ת' הגראי"ש. אין שייכות בין הדברים, ולשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד.

ש. ברכות שם. אמר רב הונא בר יהודה אמר רבי מנחם אמר ר' אמי מאי דכתיב ועוובי ה' יכלו כו' אמר רב הונא בר יהודה אמר ר' אמי לעולם ישלים כו'. יש לדקדק דבמימרא קמא אמרו גם 'אמר רבי מנחם' ובמימרא בתרא לא נזכר כן.

ת. סמך אדלעיל.

¹⁸ ויש בזה חידוש שלא הלך ללמוד בבית הכנסת כדי שיתפלל במקום שלומד ויתפלל עם הציבור אלא המשיך ללמוד בביתו ולא התפלל בציבור כדי להתפלל במקום שלומד. אא"כ נימא שהביא מנין לביתו אבל זה לא נזכר, ולתשובתו של מרן שליט"א אכן חידוש זה הוא מה שבא להשמיע. ועי' להלן ל' ב'.

ת' הגראי"ש. סמך אדלעיל.

ש. ברכות שם. אמר רב הונא אמר ר' אמי לעולם ישלים אדם כו' שכל המשלים פרשיותיו עם הציבור מאריכין לו ימיו ושנותיו. יש לומר דמה שחידש הכא ר' אמי הוא דבר זה שמאריכין לו ימיו ושנותיו, דהא להלן אמרי' 'כדאמר להו ר' יהושע בן לוי לבניה אשלימו פרשיותיכו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום', ולמה הוצרך ר' אמי לחזור על זה והרי ריב"ל שקדם לו כבר אמרה, וע"כ צ"ל שחידש דבר זה שמאריכין לו ימיו ושנותיו, שחידוש זה לא נזכר בדברי ריב"ל. ואולי הוא פשוט כן.

ת. נכון ופשוט.

ת' הגראי"ש. גם ריב"ל אמרו וגם ר' אמי אמרו ומה קשה לך, (ומניין לך שריב"ל קדם לר' אמי).

ש. ברכות ח' ב'. רב ביבי בר אבבי סבר לאשלומינהו לפרשייתא דכולא שתא במעלי יומא דכפורי תנא ליה חייא בר רב מדפתי כתיב כו' אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי ממעלה עליו הכתוב כאילו מתענה תשיעי ועשירי סבר לאקדומינהו אמר ליה ההוא סבא תנינא ובלבד שלא יקדים ושללא יאחר כדאמר להו רבי יהושע בן לוי לבניה אשלימו פרשיותיכו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום. פרש"י וז"ל, לאקדומינהו. לסדר כל הפרשיות בשבת אחת או בשתי שבתות עכ"ל, לכאור' יש לשאול דאחר שא"ל חייא בר רב מדפתי שלא ישלים הפרשיות בערב יוה"כ משום שבערב יוה"כ יש מצוה לאכול (ומשמע שיש מצוה לאכול כל הזמן, דאל"כ שיאכל וגם ישלים הפרשיות), א"כ מה סבר רב ביבי בר אבבי השתא להשלים הפרשיות בשבת והרי בשבת יש מצוה של אכילת ג' סעודות (ואף שאין מצוה לאכול כל הזמן כמו שהיא המצוה בעיוה"כ, מ"מ ג' סעודות בשבת זה זמן ניכר מהשבת). וצ"ב.

(ומה שסבר להשלים דווקא בעיוה"כ אולי הוא משום שכיון שהציבור משלימין עד שמחת תורה, לכן רצה להשלים בעיוה"כ שזה סמוך לשמח"ת, שאחר יוה"כ כבר עסוקין בד' מינים ואח"כ במצות סוכה כו', ורצה להיות משלים עם הציבור כדאמרי' לעיל מיניה לעולם ישלים כו' שכל המשלים עם הציבור מאריכין לו ימיו ושנותיו' וסבר שגם זה חשיב להשלים 'עם הציבור').

עוד צ"ב, דכיון דאמר ליה ההוא סבא גם 'ושלא יאחר', למה לא אמר ליה ההוא סבא דבריו גם בתחילה כשסבר רב ביבי בר אבבי להשלים בעיוה"כ, דגם אז כבר הוה ליה למימר שלא יעשה כן משום שצריך שלא לאחר.

ושאלה קמא לכאור' צ"ל דמש"כ רש"י 'שבת' אחת או 'שתי שבתות' הכוונה היא 'שבוע' של שבעה ימים או שתי שבועות היינו י"ד ימים. ולא שבת כפשוטו. אך הדוחק בזה הוא כי אם רב ביבי בר אבבי סבר שיש לו אפשרות לסיים הכל ביום אחד בלבד למה עתה סובר שהוא צריך לזה י"ד ימים. ולכן לכאור' עדיין צ"ב. וכן שאלה בתרא לכאור' אכתי צ"ב וכנ"ל.

ת. נכון ופשוט.

ת' הגראי"ש. סבר להשלימן בשבוע או שנים, ומה שהיה צריך שבוע או יותר, כי היו לו סדרים קבועים ללמוד, ולא רצה לבטלם, ומה שסבר להשלימן בעיו"כ, הוא כדי להשלים חובותיו קודם יו"כ, ומה שלא תנא ליה ההוא סבא מקודם, כדי ללמדנו שמצוה לאכול בערב יו"כ, כנלענ"ד פשוט.

ש. ברכות ט' א'. הכי קאמרי ליה רבנן פליגי עילוין ויחיד ורבים הלכה כרבים כו'. קצת צ"ב למה לא שלחו אחרים שישאלו את ר"ג אביהם שאלה זו, כי אף שמדינא אין בזה משום ביטול מ"ע של מצות כיבוד אב [וכעין מה שמצינו בעקביא בן מהללאל שאמר לבניו חלוקין עלי חבירי וכו'], מ"מ לשאול את האב 'האם רבנן חולקים עליך ואין הלכה כמותך' יתכן בזה איזהו חסרון של פגם בכיבוד אב, ולכאור' משום זאת לחוד כבר היה להם לשלוח אחרים לשאול שאלה זו את אביהם.

(ובדרך אגב, ממה שהיו יכולים לשאול מבואר דר"ג לא היה ישן אז אף שהיה זה אחר חצות הלילה, כי לא מסתבר שהעירוהו משנתו כי אף שהיו מבטלים משום זה מ"ע דאורייתא דק"ש, מ"מ הרי גם כיבוד אב היא מ"ע דאורייתא).

ת. פשוט.

ת' הגראי"ש. הם רק אמרו לו "לא קרינו את שמע" כדתנן במשנה, והגמ' מבארת מה היתה כוונתם בזה, הכי קאמרי ליה וכו', אבל לא שאמרו לו כן.

ש. ברכות שם. אמר רב יוסף לא קשיא הא ר' אלעזר בן עזריה הא רבי עקיבא דתניא ואכלו את הבשר בלילה הזה רבי אלעזר בן עזריה אומר נאמר כאן בלילה הזה ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות כו'. הנה הא דקאמר ראב"ע 'מה להלן עד חצות' פירושו הוא כן, מה להלן הא דכתיב במכת בכורות ועברתי בארץ מצרים 'בלילה הזה' פירושו 'עד חצות', ה"נ הא דכתיב באכילת הפסח ואכלו את הבשר 'בלילה הזה' פירושו 'עד חצות', ולכאור' צ"ב טובא הכוונה, שהרי לכאור' מה שייך לפרש בהא דכתיב במכת בכורות ועברתי 'בלילה הזה' שהכוונה היא 'עד חצות', והרי הקב"ה לא עבר בארץ מצרים 'עד חצות' אלא הקב"ה עבר בארץ מצרים 'בחצות' גופא, ולא עבר שם קודם שאפשר לומר שעבר שם עד חצות.

[ומאחר דיליף ממכת בכורות כנ"ל לכאור' מה דהוה ליה למילף זהו רק לענין חצות גופא, והיינו כך, מה להלן 'בחצות' אף כאן 'בחצות', אלא שהאמת שאין שייך ללמוד ג"ש כזו כי אין זה שייך שיאכלו הפסח רק ברגע של 'חצות'].

וצ"ב איך יליף 'עד חצות' וכנ"ל, ולכאור' צ"ב.

ת.¹⁹

ת' הגראי"ש. ההיקש הוא לחצות, והא כדאיתא והא כדאיתא.

¹⁹ כאן היה תשובה וב' התיבות הראשונות היו: זה גופא, ושאר התיבות לא היה ברור.

ש. ברכות שם. אמר ליה ר' עקיבא והלא כבר נאמר בחפזון עד שעת חפזון כו'. פרש"י וז"ל, שעת חפזון. שנחפזו לצאת והיינו עמוד השחר כדכתיב לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר עכ"ל, לכאור' יש לשאול כיצד יליף ר"ע 'עד שעת חפזון' והרי בכתוב כתיב 'ב'חפזון והוה ליה למילף דזמן אכילת הפסח הוא לא לפני עלות השחר, ולא למילף 'עד' עלות השחר.

ת. היינו הך.

ת' הגראי"ש. כן הוא כל דרשות חז"ל, וכך קיבל לדרוש.

ש. ברכות שם. אמר ליה ר' עקיבא כו' א"כ מה ת"ל בלילה יכול יהא נאכל כקדשים ביום תלמוד לומר בלילה כו'. יש לשאול, מנין לראב"ע דאין הפסח נאכל כקדשים והיינו ביום שלפני הלילה והיינו ביום שחיטתו, דבשלמא לר"ע אמרי' דיליף ליה מ'בלילה' וכדאמרי' הכא, אבל לראב"ע דיליף ליה מ'בלילה' הזה ג"ש למימר דזמן אכילתו הוא עד חצות הלילה, א"כ 'בלילה' אינו מיותר, וא"כ מנין ליה לראב"ע דהפסח אינו נאכל כקדשים ביום שחיטתו.

ת. הואיל והשתנה.²⁰

ת' הגראי"ש. ראב"ע יליף מ'הזה' לא מ'בלילה', וכמפורש בהמשך הגמרא.

ש. ברכות שם. א"כ מה ת"ל בלילה יכול יהא נאכל כקדשים ביום תלמוד לומר בלילה בלילה הוא נאכל ולא ביום. הנה הא דפריך א"כ מה ת"ל בלילה' לכאור' צ"ב שהרי נהי נמי דילפינן מ'חפזון' שזמן מצות אכילת הפסח היא עד עלות השחר מ"מ לכאור' בפשוטו עדיין צריך למיכתב גם 'בלילה' לומר את עצם הדבר שהמצוה של אכילת הפסח היא בלילה ולא קודם [והיינו כדמשני באמת, אך צ"ב מעיקרא מה הוה קשיא].

וי"ל דהכי פריך, דהא כיון ד'בחפזון' פירושו עד שעת חפזון והיינו עד עלות השחר, א"כ ממילא שמעינן מזה דהמצוה היא בלילה, כי עלות השחר הוא בסוף הלילה [וכדרך דפריך בזבחים אהא דכתיב כל הלילה עד הבקר דכיון דכתיב כל הלילה מה שוב צ"ל עד הבקר]. ומשני דאה"נ אבל צריך למיכתב 'בלילה' למימר שלא נאכל מעת השחיטה ועד הלילה והיינו שלא נאכל ביום שלפני הלילה.

ומה דלא סגי למיכתב רק 'בלילה', והיינו, דמאחר דכתיב 'בלילה' למה צריך ליכתוב עוד 'בחפזון', והרי ממה דכתיב בלילה כבר ידעינן שמצות אכילת הפסח היא בלילה ולמה צריך עוד ל'חפזון'. היינו משום דאי לא הוה כתיב 'בחפזון' הוה אמרינן דמה דכתיב 'בלילה' פירושו עד חצות, כי אף שסתם לילה הוא כל הלילה, מ"מ כיון דאיכא לגזירה שוה דראב"ע, לכן אלמלא הא דכתיב 'בחפזון' הוה אמרינן ד'בלילה' הוא עד חצות, מכח הג"ש, ולהכי כתיב 'בחפזון' למימר דהמצוה היא עד שיעלה עמוד השחר ולא רק עד חצות.

²⁰הכוונה דיליף מ'הזה' דעד חצות ובלילה כר"ע. הגראי"ש קניבסקי שליט"א.

ת. לעבור בעשה ול"ת.

ת' הגראי"ש. אי לא כתיב בלילה הוה אמינא דנאכל גם ביום ככל שאר הקדשים הנאכלים ליום ולילה, קמ"ל בלילה, דנאכל רק בלילה.

ש. ברכות שם. אלא לר' עקיבא האי הוה מאי עביד ליה. דהא כתיב ואכלו את הבשר 'בלילה הזה', ובשלמא 'בלילה' עביד ליה דאתא למימר דזמן אכילת הפסח הוא דווקא בלילה ולא ביום שלפני מעת השחיטה וכדלעיל, אבל 'הזה' מאי עביד ליה.

ת.

ת' הגראי"ש. פשוט.

ש. ברכות ט' ב'. מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן. הנה אמרי' (מנחות מ"ג ב') ורבנן (פי', המחייבים ציצית בלילה) האי וראיתם אותו מאי עבדי ליה, מיבעי להו לכדתניא וראיתם אותו וזכרתם ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלויה בה ואיזו זו קריית שמע דתנן מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן, ולכאור' לפי"ז ע"כ צ"ל דת"ק דקאמר הכא משיכיר בין תכלת ללבן ס"ל כרבנן דהתם דאף בלילה חייבים בציצית (ועי' להלן דכן מבו' מק' התוס'), ולא כר"ש דפליג ארבנן שם, וקצת ק' לומר כן מאחר דהלכתא כר"ש.

ושמא משום הכי פרש"י הכא דהא דתנן משיכיר בין תכלת ללבן קאי על מסתם גיזת צמר, ולא על ציצית ממש, והיינו כדי לא להכריח שת"ק הכא ס"ל כרבנן דהתם שחייבים בציצית גם בלילה, מאחר דהלכתא לאו כוותיהו אלא כר"ש דהתם.

אך לפרש"י צ"ב דא"כ מה הראיה דקאמר התם דתנן מאימתי כו', וכבר הק' כן בתוס' הכא ובמנחות שם. (ומ"מ מק' התוס' זו נמצינו למידין כמ"ש לעיל דס"ל לתוס' דת"ק הכא ס"ל כרבנן דהתם).

ת' הגראי"ש. ברור דגם ר"ש דריש וראיתם אותו שצריך לראות ולהבחין בין תכלת ללבן, אלא דלא דריש וראיתם וזכרתם כרבנן, אבל ודאי שזמן ק"ש של שחרית הוא משיכיר לכו"ע, ומתוס' לא משמע מידי, דתוס' רק מוכיח מהגמ' שם דמשיכיר היינו בציצית ולא בסתם צמר.

ש. ברכות שם. תניא רבי מאיר אומר משיכיר בין זאב לבלב ר"ע אומר בין חמור לערוד. צ"ב דהא אסור להסתכל בפנים של חיה לא טהורה, וביותר זה צ"ב מאחר דצריך להיות 'משיכיר' שלכאור' צריך לזה התבוננות ולא סגי לזה ראייה בעלמא.

ת. יאמר לעבדו להסתכל.²¹

ת' הגראי"ש. לצורך מצוה מותר, [גם משה רבנו לימד את בני"ז זאת החיה אשר לא תאכלו].

²¹לצורך מצוה מותר כדכתיב וזה אשר לא תאכלו וגו'. הגראי"ש קניבסקי שליט"א.

ש. ברכות שם. א"ר זיורא כו' א"ל במאי איתזקת כו' התם נמי מבעי לך למיהב אנרא למחזי אפי מלכא דא"ר יוחנן לעולם ישתדל אדם לרוץ לקראת מלכי ישראל ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם שאם יזכה יבחיין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם. פרש"י וז"ל, שאם יזכה. לעוה"ב לראות גדולתן של ישראל. יבחיין. כמה הרבה גדולתן יותר על האומות עכשיו עכ"ל, הנה לפרש"י לכאור' צ"ב למה קאמר 'לקראת מלכי ישראל' והרי כל הענין לרוץ לראות הוא כדי לראות את גדולת האומות עכשיו שע"ז נבחיין בעוה"ב כמה גדולה גדולת ישראל יותר ממה שהיה לאומות בעוה"ז, וא"כ איזה ענין יש לרוץ לראות מלכי 'ישראל' עתה בעוה"ז.

ת. להתבונן היטב.

ת' הגראי"ש. לקראת מלכי ישראל משום כבודם, ולקראת מלכי גויים כדי שאם יזכה יבחיין.

ש. בהנ"ל. (ולכאור' לפרש"י הנ"ל, מ"ש 'לקראת מלכי ישראל', הכוונה היא ג"כ כנ"ל, והיינו, שאם יזכה לעוה"ב לראות גדולתן של ישראל יבחיין כמה הרבה גדולתן של ישראל בעוה"ב יותר ממה שהיה למלכי ישראל בעוה"ז, אבל ממה שפרש"י כן רק לענין מלכי עכו"ם בפשוטו מבואר דאין זה הכוונה, וגם ק' לומר דזה הכוונה כי הרי גם מלכי ישראל הם חלק מכלל ישראל שיהיו בעוה"ב, וכיון שכן צ"ב כנ"ל דלמאי קאמר 'לקראת מלכי ישראל'. ואף אם נימא דאכן זה הכוונה ג"כ במ"ש 'לקראת מלכי ישראל' צ"ב למה צ"ל זאת, והרי הכבוד שיש למלכי עכו"ם בעוה"ז הוא גדול משל מלכי ישראל כי מלכי ישראל יש להם דינים והלכות עד כמה יכולים להתגדל על העם וכמבואר בפרשת שופטים).

ת. כמו לקראת מלכי ישראל לשבח וכן לקראת מלכי גוים לגנאי.

ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב, דמשמע דמי שאינו רואה בעוה"ז את הכבוד שיש למלכים בעוה"ז, לא יוכל לעוה"ב להבחין בגדולת ישראל כמה היא תהיה גדולה ממה שהיה לאומות בעוה"ז, ולכאור' צ"ב למה צריך להבחנה זו, והרי גם אם לא יראה את הגדולה שיש לאומות עכשיו עתה בעוה"ז, וודאי יבין שהגדולה שיש לישראל עתה בעוה"ב, הוא גדול לאין שיעור מכל הגדולות שהיו בעוה"ז, ויבין זאת מרוב טוב הצפון לצדיקים שיקבלו אז ישראל.

ועוד דמה שייך להשוות בין מה שיהיה לישראל בעוה"ב לבין מה שיש לאומות בעוה"ז והרי אין דמיון כלל בין גדולת האומות עתה לגדולת ישראל בעוה"ב מרוב טוב הצפון לצדיקים, וכדתנן שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות ותנן יפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב יותר מכל חיי העוה"ז.

ת. מק"ו ומה גויים כך ישראל עאכו"כ.

ת' הגראי"ש. אינו דומה שמיעה לראיה.

ש. בהנ"ל. הנה מהא דפרש"י וז"ל, שאם יזכה 'לעולם הבא' כו' עכ"ל, מבואר דשייך לזכור בעולם הבא את מה שהיה בעולם הזה, דלכך יש צורך לראות בגדולת האומות בעוה"ז כדי שנבחין כמה גדולת ישראל יתרה בעוה"ב, ולכאור' יש בזה דבר חידוש, [ואף שהתורה שלמד בעוה"ז ידע בעוה"ב, אין זה משום ש'זוכר' את מה שלמד כי אחר שמת מה שייך לזכור, אלא ידע כי כך הוא מאתו יתברך שמה שלומדים בעוה"ז ידע בעוה"ב כמ"ש מרן הח"ח זיע"א בספריו].

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. למה אין זוכרים.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב לפרש"י למה קאמר 'מלכי' עכו"ם, והרי לפרש"י הנ"ל מיירי בכללות בגדולתן של ישראל שתהיה בעוה"ב יותר מגדולתן שיש ל'אומות' עתה בעוה"ז ולא דווקא בגדולת 'מלכי' האומות.

ת. במלכים רואים יותר.

ת' הגראי"ש. במלכים יש כבוד מיוחד שמתפעלים ממנו ואפשר להבחין.

ש. בהנ"ל. במ"ש 'שאם יזכה' לכאור' צ"ב, דמהלשון שאם יזכה משמע דרק מעטים יזכו לעוה"ב, [וברמח"ל ראיתי כתוב דמתוך כלל ישראל רק מעטים ממש לא יהיה להם חלק לעוה"ב].

ת. נזכה ונראה.

ת' הגראי"ש. בפרק חלק מבואר הרבה שאינם זוכים, עיי"ש, יהי רצון שנזכה ונחיה ונראה בגאולת עולמים ויהי חלקינו עם כל הצדיקים לעוה"ב.

ש. בהנ"ל. פרש"י להלן נ"ח א' וז"ל, שאם יזכה. לעולם הבא ויראה בכבוד מלך המשיח. יבחין כמה יתר כבוד נוטלי שכר מצות יותר ממה שהיה כבוד האומות בעוה"ז עכ"ל, הנה מבואר דימות המשיח הם אותם הימים שנקראים גם העולם הבא, [ולא מסתבר לומר שרק בעוה"ב כבוד המשיח יהיה גדול ולא בימות המשיח].

ת. ימות המשיח בזמן הזה.

ת' הגראי"ש. גם ימות המשיח נקראים עוה"ב בכמה מקומות, [הרחמן הוא יזכינו לימות המשיח ולחיי העולם הבא].

ש. ברכות י' א'. מה עשה הקב"ה הביא יסורים על חזקיהו ואמר לו לישעיהו לך ובקר את החולה כו'. האם מוכח שאכן חזקיהו היה הצודק שישעיהו היה צריך לבוא אליו ולא הוא היה צריך לבוא לישעיהו [דאם כן, מה עם הראיה של ישעיהו שהמלך היה צריך לבוא אל הנביא כדאמר 'דהכיי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע'].

ת. נכון.

ת' הגראי"ש. אין כאן שום ראי' כיון דהקב"ה הביא עליו ייסורים ממילא היה על ישעיהו לילך לבקר את החולה, כי חזקיהו לא יכל לבוא אל ישעיהו כיון שהיה חולה.

ש. ברכות י' ב'. א"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא כל התולה בזכות עצמו תולין לו בזכות אחרים וכל התולה בזכות אחרים תולין לו בזכות עצמו כו'. הנה אמרי' (סנהדרין צ"ג ב') ונחמיה בן חכליה מ"ט לא אקרי ספרא על שמיה אמר רבי ירמיה בר אבא מפני שהחזיק טובה לעצמו שנאמר זכרה לי אלקי לטובה כו', ולכאור' למה נענש בכך שלא אקרי ספרא על שמיה ולא בכך שתולין לו בזכות אחרים.

ועוד, למה מה שתולין לו בזכות אחרים מר הוא לו, והרי לכאור' אדרבא כי אם תולין לו בזכות עצמו מנכין לו מזכויותיו כדאמרי' שבת ל"ב א' ואם עושין לו נס מנכין לו מזכויותיו.

ועוד, למה היה טענה על חזקיהו בכך שתלה בזכות עצמו, והרי גמ' מפורשת היא שכך צריך לעשות וכדאמרי' בשבת שם שאם יחלה אומרים לו הבא זכות והפטר. וצ"ב.

ת. ²²

ת' הגראי"ש. אין שייכות בין הדברים ואין איתנו יודע דרכי הקב"ה, ולמה מר הוא לו, כיון שלא הצילוהו בזכותו, ונראה שזכויותיו אינם מספיקים, ומה שאמרו בשבת הבא זכות והפטר, זהו בדין שמים ולא בבקשת האדם בתפילה.

ש. ברכות שם. ונשים לו כו' אמר אביי ואיתימא ר' יצחק הרוצה להנות יהנה כאלישע ושאינו רוצה להנות אל יהנה כשמואל הרמתי כו'. פרש"י וז"ל, הרוצה להנות משל אחרים יהנה ואין איסור בדבר כאלישע כמו שמצינו באלישע שנהנה והרוצה שלא להנות משל אחרים אל יהנה ואין בדבר לא משום גסות הרוח ולא משום שנאה כשמואל הרמתי כמו שמצינו בשמואל הרמתי שלא רצה להנות עכ"ל, קצת יל"ע מהא דאמרי' לעיל ח' א' ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה' ואילו גבי הנהנה מיגיעו כתיב יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ולגבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה, ופרש"י (תהלים קכ"ח ב') וז"ל, הנהנה מיגיע כפו נוחל שני עולמות עכ"ל, ועוד פרש"י (אבות פ"ד מ"א) אשריך בעולם הזה שלא תצטרך לבריות, ולעוה"ב דמתוך שהוא נהנה מיגיעו לא בא לידי גזל ונוחל שני עולמות עכ"ל, והיינו, דכיון דמצינו דגדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים שאינו נהנה מיגיעו כפו וכנ"ל א"כ איך קאמר הכא הרוצה להנות משל אחרים יהנה כו' דמשמע ששניהם שווים.

ת. תלוי מי ולמה ומתי.

ת' הגראי"ש. כאן מיירי כשהוא עושה לצורך הציבור יכול להנות מהם ואין בזה איסור, והתם מיירי שנהנה מאחרים עבור עצמו, היינו כשהוא לצורך עצמו.

²² כאן היה תשובה וב' התיבות הראשונות היו: הכל תלוי ב..., ושאר התיבות לא היה ברור.

ש. ברכות שם. עובר עלינו תמיד א"ר יוסי בר' חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב כל המארה תלמיד חכם בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו כאילו מקריב תמידין. אמרין בתפלת שמו"ע והשב את העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל ותפלתם באהבה תקבל ברצון ותהי לרצון תמיד עבודת ישראל עמך, וע"ד הנדרש כאן יל"פ שם הכי, והשב את העבודה לדביר ביתך כו' ואז ותהי לרצון קרבן התמיד שהיא עבודת ישראל עמך שהתמידים באים משל ציבור. ת. נכון.

ש. ברכות י' ב'. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא ובלבד שלא יאמר יוצר אור מיתבי כו' תיובתא דרב חסדא תיובתא. יש לדקדק דלכא' הי' צ"ל תיובתא דמר עוקבא תיובתא, שהרי רב חסדא לא אמר הלכה זו מדיליה רק אמרה בשם מר עוקבא ואם קשיא על זה קשיא על מר עוקבא ולמה אמרו תיובתא דרב חסדא.

ת. אין השאלה נקראת אלא ע"ש אומרה.

ת' הגר"א"ש. היינו הך.

ש. ברכות שם. מתני'. בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטה ויקרא ובבקר יעמוד ויקרא שנאמר ובשכבך ובקומך. הנה ב"ש למידים מדכתיב ובשכבך ובקומך את אופן וצורת האדם שהוא צריך להיות בשעה שהוא קורא ק"ש, ולא את הזמן שבו צריך לקרות ק"ש, וכיון שכן יש לשאול מנין לב"ש דדוקא בבוקר ודוקא בערב צריך לקרות ק"ש, דלמא כוונת התורה שיקרא ב' פעמים ק"ש א' בעמידה וא' בשכיבה ולא שנא מתי, שהרי לב"ש לא נתבאר בקרא מתי צריך לקרות רק נתבאר באיזה אופן וצורה יקרא, ומנין שצריך לקרוא פעם א' ביום ופעם א' בלילה.

ולהלן י"א א' אמרי' אמרי לך ב"ש א"כ נימא קרא בבקר ובערב מאי בשכבך ובקומך בשעת שכיבה ובשעת קימה, ומבואר דב"ש ס"ל דודאי כוונת התורה היא שזמן הקריאה הוא בבקר ובערב ולהכי היה צריך קרא למימר בבקר ובערב, אלא דהתורה שינתה ליכתוב ובשכבך ובקומך כדי ללמד עוד דבר והוא את אופן וצורת הקריאה.

ת' הגר"א"ש. דרך בני אדם לשכב בלילה ולקום ביום.

ש. ברכות י"א א'. אמרי לך ב"ש א"כ נימא קרא בבקר ובערב. יש לשאול שהרי אם היה כתוב בערב לא היינו יודעים שזמן ק"ש הוא כל הלילה והוא להו למימר א"כ נימא קרא בבקר ובלילה.

ואכן רבי אליעזר במשנה בריש פרקין ס"ל שזמן ק"ש היא עד סוף האשמורה הראשונה, ור"א מתלמידי ב"ש, ואפשר דלכן דווקא אמרי' הכא ובערב ולא ובלילה כי לב"ש אה"נ זמן ק"ש אינו כל הלילה רק בערב כמבואר מר"א שהוא מתלמידי ב"ש.

ת' הגר"א"ש. לאו דוקא בערב.

ש. ברכות שם. בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה ובלכתך פרט לחתן כו' מאי משמע אמר רב פפא כי דרך מה דרך רשות אף כל רשות. פרש"י וז"ל, מאי משמע. פרט לעוסק במצוה. כי דרך. בשבתך ובלכתך הוקשו לדרך עכ"ל, ופריך, מי לא עסקינן דקא אזיל לדבר מצוה ואפילו הכי אמר רחמנא לקרי, והיינו, הא דכתיב 'בדרך' מי לא עסקינן גם באופן דקא אזיל לדבר מצוה, ומשני, אם כן לכתוב רחמנא בשבת ובלכת מאי בשבתך ובלכתך בשבת דידך ובלכת דידך הוא דמחייבת הא דמצוה פטירת, פי', אם כן היינו אם כוונת התורה בהא דכתיב 'בדרך' היה גם באופן דקא אזיל לדבר מצוה, היה צריך הכתוב לומר רק 'בשבת ובלכת', ולא לומר בשבתך' ובלכתך', ומזה שהתורה אמרה בשבתך ובלכתך ש"מ דהכוונה היא רק דקא אזיל לדבר הרשות דה"ק בשבת דידך ובלכת דידך, אבל הולך לדבר מצוה פטור מק"ש. ע"כ.

והנה מלישנא דגמ' דאמרי' 'אם כן' לכתוב רחמנא כו', ולא אמרי' 'אלא אמר רב פפא בשבתך ובלכתך בשבת דידך ובלכת דידך', מבואר דלא הדרנא ממה דקאמר רב פפא קודם דהילפותא שבשבתך ובלכתך מיירי רק לדבר הרשות ולא גם לדבר מצוה הוא בהיקש מ'בדרך' כדפרש"י בד"ה כי דרך וכנ"ל, רק אמרי' שא"א לומר דהא דכתיב 'בדרך' קאי גם על דבר מצוה משום שאם היה קאי גם על דבר מצוה היה הכתוב צ"ל 'בשבת ובלכת' ולא בשבתך' ובלכתך', אבל לעולם נשארו עם הילפותא של רב פפא שבשבתך ובלכתך מיירי רק לדבר הרשות מההיקש מ'בדרך' שהוא לדבר הרשות.

ולכאור' אין מובן, דכיון דילפינן בשבתך בשבת דידך ובלכתך בלכת דידך, למה עוד צריך להילפותא מההיקש של 'כי דרך'. ולכאור' צ"ב טובא.

ת' הגראי"ש. כל הלימוד הוא רק מההיקש של "בדרך", אלא דמבשבתך ובלכתך ילפינן דקאי על לכת ושבת דידך, אבל בלא "בדרך" לא היינו למדין כלל מהא דעוסק במצוה פטור, דהתורה כתבה רק דחייב ללמוד בין בבית בין בהליכתו.

ש. ברכות שם. מתני'. בשחר כו' ובערב כו' ושתים לאחריה אחת ארוכה ואחת קצרה מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר לקצר אינו רשאי להאריך כו'. כתבו התוס', דפרש"י אחת ארוכה ואחת קצרה היינו אמת ואמונה והשכיבנו, והקשו דהשכיבנו היא ארוכה והראי' מדלא הזכירוה בתוספתא עם הברכות הקצרות, ועוד, שפעמים שמאריכין בה ופעמים שמקצרינן בה כמב' בגמ' לקמן י"ד ב', ועל כן פירש ר"ת פירוש אחר, והוא, דמה דקתני אחת ארוכה ואחת קצרה הכל קאי לענין אמת ואמונה, ואחת ארוכה ואחת קצרה ה"פ בין אם יאריך בה ובין אם יקצר בה, עכת"ד התוס' (וערשב"א תי' נוסף מר"ת).

והנה בשלמא לרש"י ניחא ל' המשנה, דבתחילה קאמר ושתים לאחריה ולבתר מיניה קאמר דמתוך שתיים אלו אחת היא ארוכה ואחת היא קצרה ומוסיף וקאמר עלה מקום שאמרו להאריך כו'.

אמנם לפי ר"ת לכאור' ל' המשנה קשיא, א. דבתחילה הול"ל ושתים לאחריה אמת ואמונה והשכיבנו ולבתר מיניה הול"ל ואמת ואמונה בין ארוכה ובין קצרה, והיינו דכיון דקאמר ושתים לאחריה לכן הו"ל לפרש ולומר ואמת ואמונה אחת ארוכה ואחת קצרה (דבלא זה מנין לנו דאחת ארוכה קאי דוקא אמת ואמונה דדילמא קאי אשכיבנו, ויותר, דבלא זה מנין לנו ל' דקאי רק אברכת אמת ואמונה ולא קאי נמי אברכת השכיבנו). ב. דלר"ת מאי קאמר להלן מקום שאמרו להאריך כו' והרי ודאי שיכול לקצר כי אמרי' לעיל מיניה דיכול לאומרה בין ארוכה ובין קצרה.

ואת"ל דקאי דוקא אברכת השכיבנו א"כ הו"ל לחזור ולפרש בהדיא דעתה מדבר בענין ברכת השכיבנו. ואת"ל דקאי אכל ברכת המצוות א"כ הוי משנה חדשה וצ"ב ועי' רשב"א.²³

ת' הגראי"ש. לר"ת פ' המשנה שתיים לאחריה, אחת ארוכה ואחת קצרה דהיינו בין יאריכה בין יקצרה וקאי על אמת ואמונה דהשכיבנו הויא ארוכה לכו"ע. ומה שאמר אח"כ מקום שאמרו להאריך קאי על כל הברכות ומילתא באנפי נפשי' היא, [כדמצינו בריש ביצה, שאפר כירה מוכן הו"א].

ש. ברכות י"א ב'. **אלא כתיב רע וקרין הכל לישנא מעליא.** הנה אמרין בברכת המזון נודה לך ה"א על כו' ועל כו' ובכל שעה, ועל הכל ה"א אנחנו מודים לך כו', ולכא' אחר שמנו הרבה דברים כמ"ש נודה כו' על כו' ועל כו' א"כ מה אמרין עוד ועל הכל כו' והרי כבר מנינו דברים רבים, ולהנתבאר הכא בגמ' ד'הכל' הוא לישנא מעליא של 'רע', י"ל ד'ועל הכל' אתא להודות על הרעות [וכדתנן להלן בסוף ברכות כשם שמברך על הטובה כך חייב לברך על הרעה].

ת' הגראי"ש. "הכל" אין פירושו "רע" ח"ו, אלא הכל הכוונה להכל בין טוב ובין רע.

ש. ברכות י"ב א'. **א"ר יהודה אמר שמואל אף בגבולין בקשו לקרות כן אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין.** יש לשאול דמצד אחד אמרי' 'בקשו' ומשמע שלמעשה לא קראו גם עשרת הדברות, ומאידך אמרי' 'שכבר בטלום' ומשמע שכן היו קורין בגבולין גם עשרת הדברות אלא שכבר בטלום תקנה זו, דאל"כ מה שייך לומר 'בטלום' על דבר שלא היה.

(והו"ל הכי, אף בגבולין בקשו לקרות כן אלא שלא קבעוה מפני תרעומת המינין, וכדמצינו לשון זה בגמ' להלן ע"ב דאמרי' בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת שמע ומפני מה לא קבעוה משום טורח צבור).

ולכא' צ"ב.

ת' הגראי"ש. בקשו לתקן כמו בבית המקדש, אלא שביטלו לומר עשרת הדברות משום תרעומת המינים, וביטלו את מה שאמרו בביהמ"ק.

ש. בהנ"ל. יש לשאול למה הוצרכו לטעם של 'תרעומת המינין', והרי גם בקריאת עשרת הדברות איכא טורח צבור, כי קריאת עשרת הדברות זה ג"כ קצת ארוך וביחד עם קריאת שמע שזה ג"כ ארוך זה טורח הצבור לא פחות מאשר לקרוא פרשת בלק עם קריאת שמע (ואף שבפרשת בלק יש קצת יותר פסוקים מהפסוקים שיש בעשרת הדברות מ"מ עדיין זה ארוך שיש לחוש בזה משום טורח צבור), ומאי שנא דלא אמרו כאן ג"כ את הטעם של טורח צבור.

ואדרבה לכא' היה לומר כאן את הטעם של טורח צבור יותר מאשר לומר את הטעם של תרעומת המינין, כי הרי תרעומת המינין לא שייך תמיד, וא"כ בזמן שאין תרעומת המינין היה לקבוע לקרות

²³מש"כ להק' על פ' ר"ת בתוס' י"א א' מלשון מתני', נכון הוא מאד, ולכא' צריך ליישב דהיה הדבר ידוע במנהגן שבברכת אמת ואמונה יש נוסח קצר ונוסח ארוך, וא"כ כשהתנא אמר אחת ארוכה ואחת קצרה, ואח"כ התנא אומר מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, ה"ז מובן דהכלל הוא בכל הברכות, שאינו רשאי לקצר ולהאריך, חוץ מהברכה הידועה של אמת ואמונה שיש בה שתי נוסחאות ידועות, אחת ארוכה ואחת קצרה, דבזה רשאי להאריך ולקצר. הגרימ"ה שליט"א.

עשרת הדברות, והוה למימר שלא קבוע כן משום טורח צבור דומיא דפרשת בלק שלא קבעו, וא"כ אמאי לא אמרין גם הכא את הטעם של 'טורח צבור'.

ת' הגר"א"ש. כיון דבביהמ"ק הרי כן אמרוהו, א"כ ליכא טורח הציבור.

ש. בהנ"ל. במ"ש שכבר 'בטלום' יש לשאול מה הכוונה, כי כיון שהלשון הוא 'בטלום' והיינו שהוא לשון רבים, משמע דהכוונה שבטלום את עשרת הדברות, לדאל"כ לכאור' הול"ל שכבר 'בטלו' דקאי על מי שביקש לתקן התקנה, וצ"ב היתכן לומר שכבר בטלום את עשרת הדברות.

ת' הגר"א"ש. כנ"ל.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב הלשון ש'כבר' בטלום, דזה משמע שעוד לפני שבקשו לקרות כן גם בגבולין, כבר קודם זה בטלום, והיינו שכבר בטלום בזמן הבית, והיינו דמ"ש כברייתא וקורין עשרת הדברות כו' היה זה רק בתחילה, אבל אח"כ עוד בזמן הבית כבר בטלום את עשרת הדברות מתוך סדר קריאת הכהנים, ולשון זה צ"ב כי הרי לא מצינו שכבר בזמן הבית בטלו קריאת עשרת הדברות מתוך קריאת הכהנים.

ת' הגר"א"ש. ביטלום בגבולים.

ש. בהנ"ל. ויל"ע אם שייך לומר דמ"ש 'שכבר בטלום' הכוונה היא, שכבר בטלום בגבולין, (ולא שכבר בטלום בזמן הבית כמ"ש בשאלה קודמת), והיינו, שפעם אחת התחילו לקרות כן גם בגבולין ואח"כ בטלום מפני כו', ועתה תקופה מאוחרת יותר בקשו שוב לתקן כן בגבולין ונמנעו מזה משום שכבר היה פעם אחת שתקנו כן וכבר בטלום אז. ובזה יהיה ניחא גם הלשון 'בקשו', כי אכן עתה בפעם השניה 'בקשו' לתקן כן ונמנעו מזה משום שכבר בטלום פעם, [דאל"כ אלא כפשוטו שרק פעם אחת היה זה הדבר שבקשו לתקן כן יהיה צ"ב הלשון 'בקשו' שזה משמע שרק בקשו לתקן שיקראו אבל למעשה לא קראו ויקשה דא"כ מהו ש'כבר' בטלום וכן"ל]. וצ"ב.

ת' הגר"א"ש. כנ"ל.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, בקשו. לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע. מפני תרעומת המינין. שלא יאמרו לעמי הארץ, אין שאר תורה אמת, ותדעו, שאין קורין אלא מה שאמר הקדוש ב"ה ושמעו מפיו בסיני עכ"ל, הנה ממ"ש רש"י בקשו לקבוע עשרת הדברות 'בקריאת שמע' משמע דלא בקשו שיקראו עשרת הדברות במקום ק"ש אלא בקשו להוסיף את עשרת הדברות על הק"ש, וכן מבואר ממ"ש בגמ' וקורין עשרת הדברות שמע והיה אם שמוע כו', וא"כ מה שבקשו לעשות בגבולין הוא שיעשו כדרך שעשו במקדש שיקראו גם עשרת הדברות וגם ק"ש וכן"ל.

אמנם מאידך ממ"ש רש"י שלא יאמרו לעמי הארץ אין שאר תורה אמת 'ותדעו שאין קורין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו בסיני' לכאור' מבואר שבקשו שיקראו רק את עשרת הדברות מבלי ק"ש, שהרי אם הכוונה שבקשו שיקראו גם את עשרת הדברות וגם ק"ש א"כ מה הראיה של המינין

והרי קורין גם את מה שלא שמעו מפיו של הקב"ה בסיני והיינו את עשרת הדברות, וע"כ שהכוונה שבקשו לקרות רק את עשרת הדברות. וצ"ב.

ת' הגראי"ש. ק"ש קוראין שהרי כתוב בתורה לקרותו בשכבך ובקומך, ומה שהוסיפו עשרת הדברות, לזה היה תרעומת המינים.

ש. ברכות שם. פשיטא היכא דקא נקיט כסא דחמריה בידיה וקסבר דשכרא הוא ופתח ומברך אדעתא דשכרא וסיים בדחמרא יצא דאי נמי אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא דהא תנן על כולם אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא כו'. לכאור' יש לדון לומר שאף שנזכר שהוא יין מ"מ יש לו לגמור לומר שהכל נהיה בדברו כי גם בברכת שהכל יוצא, והיינו משום שמסיים הברכה כדעת פתיחתה, ומשא"כ עתה אף שמסיים הברכה כתיקונה מ"מ אי"ז כדעת פתיחתה.

(וקצת משמע בגמ' דטפי עדיפא שיסיים הברכה כתיקונה מאשר שיסיים כדעת פתיחתה, כי כיון דהגמ' מיירי באופן זה שסיים כתיקונה משמע דס"ל לגמ' דהכי איבעי ליה למיעבד). ויל"ע.

ת' הגראי"ש. בפשטות משמע כאן דצריך לסיים כתיקונה, ולא שהכל, ויש לדון.

ש. ברכות שם. אלא כיון דאמר רבה בר עולא כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום כי קאמר ברכה ומלכות מעיקרא אתרוייהו קאמר. פרש"י וז"ל, ה"ג אלא כיון דאמר כו'. אלא לא תימא משום חתימתה יצא אלא פתיחתה נמי מעלייתא היא, ולא תפשוט מיניה לחמרא ושכרא, דלגבי ברכות ערבית ושחרית הוא דמצי למימר דכי פתח בזו וסיים בזו יצא, דהא כי פתח בשחרית אדעתא דמעריב ערבים הוה דעתיה לאדכורי בה מדת היום בלילה כגון גולל אור, וכי פתח ערבית אדעתא דיוצר אור הוה דעתיה לאדכורי בה מדת לילה כגון ובורא חשך, הלכך אדעתא דתרוייהו הויא עכ"ל.

ובזה א"ש הא דקתני בברייתא שחרית כו' פתח במעריב ערבים וסיים ביוצר אור יצא, ערבית כו' פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים יצא.

והא דאמרי' שחרית פתח ביוצר אור וסיים במעריב ערבים לא יצא כו' ערבית פתח במעריב ערבים וסיים ביוצר אור לא יצא, לכאור' למה לא יצא, והרי גם כשסיים מעריב ערבים הזכיר מדת יום, וכן גם כשסיים יוצר אור הזכיר מדת לילה.

ולכאור' צ"ל דשם מיירי שבאמת אמר בפיו אשר בדברו מעריב ערבים וכו' וכן אמר בפיו יוצר אור וכו', ובאופן זה שאמר בפיו לא מהני מה שמזכיר מדת יום כשאמר בשחרית בטעות אשר בדברו מעריב ערבים וכן לא מהני מה שמזכיר מדת לילה כשאמר בטעות בערבית יוצר אור וכו', דכל מה שמהני סברא זו שמזכיר מדת וכו' זה רק באופן שהתחיל לברך 'על דעת' להמשיך שלא כראוי דדוקא אז אמרי' שיצא, אבל כשהמשיך 'ואמר' בפיו שלא כראוי [וחתם שלא כראוי] אי"ז סברא זו של מדת יום כו' מהני ולכך לא יצא (דאל"כ היה צריך להיות הדין שגם באופן שאמר בפיו כל הנוסח שלא כראוי יצא והיינו מאחר דסוף סוף גם כשאמר בשחרית הנוסח של אשר בדברו מעריב ערבים הזכיר מדת יום, [כשחתם כראוי]).

ת' הגראי"ש. כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא יד"ח.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, שנא' להגיד בבקר חסדך. וברכת אמת ויציב כולה על חסד שעשה עם אבותינו היא שהוציאם ממצרים ובקע להם הים והעבירם, וברכת אמת ואמונה מדבר בה אף על העתידות שאנו מצפים שיקיים לנו הבטחתו ואמונתו לגאלנו מיד מלכים ומיד עריצים ולשום נפשנו בחיים ולהדריכנו על במות איבינו כל אלה הנסים התדירים תמיד עכ"ל, יש לדקדק כמה דברים:

א. מש"כ רש"י, וברכת אמת ויציב 'כולה' על חסד כו', לכאן צ"ב שהרי רק מ'מצרים גאלתנו' עד 'על זאת שבחו אהובים' מוזכר הניסים שהיו שם, וכל שאר נוסח הברכה אינה על זה והיינו דמאמת ויציב עד ממצרים גאלתנו כו' וכן אח"כ אי"ז מדבר בניסי יצי"מ, וא"כ מהו 'כולה'.²⁴

ב. מש"כ רש"י, שהוציאם ממצרים ובקע להם הים והעבירם, הנה נוסחת הברכה היא, ממצרים גאלתנו ה"א ומבית עבדים פדיתנו כל בכוריהם הרגת ובכורך גאלת וים סוף בקעת וידידים העברת ויכסו מים צריהם אחד מהם לא נותר על זאת שבחו אהובים כו', ונמצא דרש"י לא הזכיר את מכת בכורות ואת שכיסה הים את צריהם.

(ומה שלא הזכיר רש"י את מכת בכורות, אולי הוא משום שמכת בכורות היה קודם יצי"מ, וכיון שנקט יצי"מ שוב המשיך לומר את מה שהיה אח"כ והיינו בקיעת הים וכו').

אך באמת צ"ב נוסחת התפילה בשחרית דלכאן הול"ל קודם כל בכוריהם הרגת ורק אח"כ ממצרים גאלתנו, וכמו שהוא כך הנוסח בתפילת ערבית שאמרין קודם המכה בעברתו כל בכורי מצרים [והזכיר שם קודם את שאר ט' המכות הקודמות כמ"ש שם העושה כו'] ואח"כ ויוצא את עמו ישראל מתוכם כו'. ועוד, למה בשחרית לא מנה הכל כמו בערבית, וצ"ב).

ג. מש"כ רש"י וברכת אמת ואמונה כו', לכאן מצד אחד כתב רש"י מדבר בה אף על העתידות שאנו מצפים שיקיים לנו הבטחתו ואמונתו כו' ומשמע שזה עוד לא התקיים ומאידך כתב רש"י כל אלה הניסים התדירים תמיד וצ"ב.

ד. הגראי"ש. א. כל הברכה שבחו של הקב"ה על יציאת מצרים וכו' דוק ותשכח. ב. בכלל יציאת מצרים ושאר הנסים, ותנא ושייר. ג. הנסים התדירים תמיד ואנו מבקשים עליהם שיזכנו בהם גם לעתיד.

ש. ברכות שם. כתבו התוס' וז"ל, להגיד כו' ואמונתך פי' מדבר על העתיד שאנו מצפים שישמור הבטחתו ואמונתו ויגאלנו מיד המלכים, ובסוף ברכה חוזר לגאולה דפרעה כדי לסמוך גאולה דפרעה כו' עכ"ל, הנה התפילה שאנו מצפים כו'.

²⁴קצת יש לישב שאלה א' שחסד ואמת אחד הם כמו שנאמר להגיד בבקר חסדך דהיינו שע"י החסד רואים את ההשגחה ואמיתות מציאות השי"ת בעולם. מידידי הרה"ג ר' יצחק קליין שליט"א.

פרש"י [בד"ה שנא'] שזה עד המדריכנו על במות איבנו וירם קרננו על כל שנאינו [והיינו כי אח"כ מדבר על מה שכבר היה והיינו מה שאומרים העושה לנו ניסים ונקמה בפרעה כו' שעל זה לא שיך לומר שאנו מצפים שיהיה מאחר שזה כבר היה], וא"כ נמצא דמ"ש התוס' דבסוף ברכה חוזר לגאולה דפרעה היינו מ'העושה לנו ניסים ונקמה בפרעה' ואילך, ונמצא דרוב נוסחת הברכה חשיבא 'סוף ברכה', וקצת צ"ב.

ת' הגראי"ש. בתחילה מדבר על העתיד, ואח"כ חוזר לנסים הקדמונים, וזה נקרא סוף הברכה, כי הוא לאחר הבקשה על העתידות.

ש. ברכות י"ב ב'. חו"ץ מעשרה ימים שבין ראש השנה ויום הכפורים שמתפלל המלך הקדוש והמלך המשפט. הנה בברכת השיבה שופטינו אמרי' ומלוך עלינו אתה ה' לבדך כו' ונמצא שמזכירין סמוך לחתימה מעין החתימה גם בעשי"ת [דאילו בכל השנה סמוך לחתימה כו' הוא בתיבות וצדקנו במשפט], ובברכת אתה קדוש בשלמא לנוסח ספרד אמרין כי א- ל מלך גדול וקדוש אתה [וכן לנוסח אשכנז בחזרת הש"ץ] אבל לנוסח אשכנז לא מזכירין מלכות סמוך לחתימה, וע"ד הרמז י"ל כך, דהנה אמרין בסוף הברכה 'וקדושים בכל יום יהללוך סלה' וסופי התיבות של 'בכל יום יהללוך סלה' זהו 'המלך' ודו"ק.

ת' הגראי"ש. כי היא ברכה קצרה ואי"צ מעין החתימה, [ועוד כי החתימה היא המלך הקדוש וכל הברכה קאי על קדוש והוא מעין החתימה].

ש. ברכות שם. ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל שאפשר לו לבקש רחמים על חבירו ואינו מבקש נקרא חוטא שנאמר כו' אמר רבא אם ת"ח הוא צריך שיחלה עצמו עליו שנאמר ואין חולה מכם עלי וגולה את אזני דילמא מלך שאני אלא מהבא ואני בחלותם לבושי וגו'. פרש"י וז"ל, ה"ג ואם ת"ח הוא וצריך לרחמים צריך שיחלה עצמו עליו. אם ת"ח הוא זה שצריך לרחמים צריך שיחלה חבירו עצמו עליו עכ"ל, הנה יש לברר מה היא הכוונה צריך שיחלה עצמו עליו, דמה עליו לעשות, והרי א"א לבן אדם להיות חולה במקום חבירו.

ולכאור' מהכתוב דמייתי ראייה יש ללמוד מהי הכוונה שיחלה עצמו עליו, והיינו דמייתי ראייה מדכתיב (תהלים ל"ה י"ג) ואני בחלותם לבושי שק עניתי בצום נפשי ותפלתי על חיקי תשוב, ופירושו המקרא הוא שדוד המלך אמר, ואני פי' דוד המלך, בחלותם פי' כשדואג ואחיתופל היו חולים, לבושי שק פי' לבשתי שק [כדרך המתענים], עניתי בצום נפשי פי' שהתעניתי תענית של צום עליהם כדי שיתרפאו, ולפי"ז נמצאנו למידן דמ"ש צריך שיחלה עליו פירושו שילבש שק ויתענה עליו [ויש לעיין אם אכן זהו הכוונה שצריך להתענות שהרי אין זה פשוט לכל אחד לעשות כן ואיך אפשר לומר בכללות שצריך שיחלה עליו היינו להתענות].

ת' הגראי"ש. שיחלה היינו שיצטער בעצמו עד כדי חולי.

ש. בהנ"ל. לכאור' יש לשאול מה הראיה ממ"ש דוד המלך על דואג ואחיתופל והרי כמו שדחו בגמ' לעיל 'דילמא מלך שאני', כמו כן איכא לדחות גם כאן והיינו 'דילמא על דואג ואחיתופל שהיו אז גדולים במיוחד עליהם חלה עצמו' [שדואג היה אב"ד ואחיתופל היה יועץ כדלעיל ג' ב'], אבל כל ת"ח אחר מנין לנו ראייה שצריך שיחלה עצמו עליו.

ת' הגראי"ש. דוד היה חשוב מהם הרבה, שהיה מלך, [ולגביו הם היו רק תלמידי חכמים], ואין שיעור לת"ח.

ש. ברכות שם. ואמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כח העושה דבר עבירה ומתבייש בו מוחלין לו על כל עונותיו שנאמר למען תזכרי ובשת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך לכל אשר עשית נאם ה' אלקים דילמא צבור שאני אלא מהכא ויאמר שמואל אל שאול למה הרגתני להעלות אותי ויאמר שאול צר לי מאד ופלשתים נלחמים בי וה' סר מעלי ולא ענני עוד גם ביד הנביאים גם בחלומות ואקראה לך להודיעני מה אעשה ואילו אורים ותומים לא קאמר משום דקטליה לנוב עיר הכהנים ומנין דאחילו ליה מן שמיא שנא' ומחר אתה ובניך עמי וא"ר יוחנן עמי במחיצתי כו'. פרש"י וז"ל, גם בחלומות גם בנביאים. ולא א"ל גם באורים לפי שנתבייש ממנו שלא יאמר לו אתה גרמת לעצמך שלא נענית באורים לפי שהרגת את הכהנים עכ"ל, ולכאור' יש לשאול כוונת הראיה משאול, והרי רב קאמר כל העושה דבר עבירה ומתבייש 'בו' מוחלין לו על כל עונותיו, והיינו, שמתבייש בגוף העבירה שעשה, ואילו בשאול לכאור' לא מצינו שנתבייש בגוף העבירה שעשה והיינו בזה שהרג את הכהנים רק מצינו שנתבייש משמואל לומר לו ששאל באורים ולא נענה שמואל יאמר לו אתה גרמת לעצמך שלא נענית כמבואר לכאור' מפרש"י הנ"ל, אבל בהריגת הכהנים גופא לכאור' לא מצינו שנתבייש, לפי מה שפרש"י הנ"ל, ולא עוד שהרי אליבא דאמת הרי כן שאל באורים, וא"כ מה הראיה למי שנתבייש בגוף העבירה עצמה שעשה. ואולי כ"ש הוא. ולכאור' צ"ב.

ואולי, זה ודאי הוא שנתבייש בזה, כי ממה שהוא חשש ששמואל יענהו אתה גרמת כו' על כרחך מבואר שנתבייש שגוף העבירה, דאם לא כן מה היה איכפת לו לומר לשמואל ששאל באורים אף ששמואל היה עונהו אתה גרמת לעצמך כו' והרי לא נתבייש בזה, ועל כרחך שזה ודאי הוא שנתבייש.

אך מ"מ צ"ב למה לא פרש"י כפשוטו שלא הזכיר לשמואל את האורים משום שנתבייש מהעבירה שהרג את הכהנים, ולמה הוצרך רש"י לפרש שהבושה היה משמואל ומכך ללמוד שנתבייש מהעבירה.

עוד צ"ב, מה הראיה משאול דמוחלין לו על כל עונותיו, דבשלמא מהראיה הראשונה איכא ראייה וכדכתיב שם בהדיא בכפרי לך 'לכל' אשר עשית, אבל הכא מה שמצינו דאחילו ליה מן שמיא הוא על הריגת נוב עיר הכהנים דעל זה מיירי הכא אבל על שאר עונות [אם היו] מנין שהכל נמחל.²⁵

²⁵שמא י"ל דמכתיב עימי במחיצתי או בחיר ה' משמע שנמחלו לו כל עונותיו וצ"ע. מדידי הנ"ל.

ת' הגראי"ש. לא הבנתי מה קשה לך, הרי הוא לא הזכיר אורים ותומים כי נתבייש ששמואל יאמר לו חטאו בנוב שהרג הכהנים, וזהו מה שביאר רש"י ז"ל, והראיה שמוחלים לו על כל עוונותיו שאמר לו עמי במחיצתי, ובעל עבירה אינו יכול להיות עם שמואל במחיצתו.

ש. ברכות שם. פרישת ציצית מפני מה קבועה א"ר יהודה בר חביבא מפני שיש בה חמשה דברים כו'. ואית דגרסי ששה דברים עי' מסורת הש"ס, והטעם כי הרהור עבירה והרהור ע"ז לא נילף מאותו לימוד, ומ"מ מאן דגרסי חמשה דברים צ"ל דס"ל דכיון ששניהם ענין הרהור הוא יש למנותו כדבר אחד, (וכ"ז כתבנו כי לכאור' הגירסא שלפנינו בגמ' חמשה דברים הוא קשה כי יש ששה דברים והראיה שהרהור עבירה והרהור לא נילף מאותו לימוד).

ת' הגראי"ש. עיין במהרש"א בחדושי אגדות.

ש. ברכות שם. כתבו התוס' וז"ל, בקשו לקבוע פרישת בלק בפרישת ק"ש ומפני מה לא קבועה וכו'. איתא בירושלמי דאותן ג' פרשיות שתקנו בקרית שמע לפי שבהן עשרת הדברות ועיין בו ותמצא הכל עכ"ל, קצת יש לשאול דא"כ למה בקשו לקרות עשרת הדברות בק"ש כדאמרי' לעיל ע"א.

[ובמקדש שעשו כן כדאמרי' שם, ולא רק 'בקשו' לעשות כן, למה 'עשו' כן].

ת' הגראי"ש. כי זה יותר ברור ולא ברמז.

ש. ברכות י"ג א'. אף כך ישראל צרות אחרונות משכחות את הראשונות. לכאור' יש לדקדק דהול"ל גאולה אחרונה משכחת את הגאולות הראשונות, שהרי מיירי בניסים של הגאולות ולא בעצם הצרות שהיו בעת הגלויות.

ת' הגראי"ש. צרות של הגלות האחרון משכחות את הצרות הראשונות, וכשיבא הגואל במהרה בימינו, לא נזכור אלא את הצרות מהשעבוד האחרון שנגאלנו מהם בקרוב בב"א.

פרק שני – היה קורא

ש. ברכות י"ג ב'. **איתא בגמ'**²⁶ שרב שאל את רבי חייא מתי רבי קורא ק"ש והלא הוא באמצע שיעור בזמן שמגיע זמן ק"ש, והשיב לו, שרבי מעביר ידו על פניו ואומר שמע ישראל.

ויש לשאול, מתי התלמידים קראו ק"ש, ואין לומר שזה היה בזמן שרבי קרא גם הם קראו, כי אם כן וכי רב לא ראה שכולם מעבירים ידיהם על פניהם, ועל כרחך שקראו בזמן אחר, ולמה לא קראו יחד עם רבי, ומתי קראו.

ת. קראו לפני כן.²⁷

ת' הגר"א ש. התלמידים אולי היו פורשים וקורין כל אחד כשהיה יכול.

ש. ברכות שם. כתב רבינו יונה ז"ל, ומה שהיה מעביר ידיו על גבי עיניו היה מפני שלא יראו הרמיזות שהיה עושה לכל צד כו' עכ"ל, לכאן משמע שכשהיה נותן ידיו ע"ג עיניו היו עיניו פתוחות והיינו שאמר שמע ישראל ה"א ה' אחד בעינים פתוחות, שהרי נתן ידיו כדי שלא יראו הרמיזות שעשה בעיניו, ואם היו עיניו סגורות הרי ממילא לא היו רואים הרמיזות שעשה בעיניו, ולמה הוצרך ליתן ידיו ע"ג עיניו, וע"כ שהיו עיניו פתוחות כשאמר שמע ישראל וגו', ולכך הוצרך ליתן ידיו ע"ג עיניו שלא יראו הרמיזות שעשה בעיניו.

ת' הגר"א ש. אין צריך לסגור עיניו אלא לכסות עיניו עם ידו (הימנית) כמבואר בשו"ע.

ש. בהנ"ל. יש לשאול מה טעם הסתיר עיניו דמה יש אם יראו איך שעושה הרמיזות.

ת' הגר"א ש. אולי חשש שלא יראה משונה ויתבזה בפניהם.

ש. ברכות שם. רבי שמעון ברבי אומר חוזר וגומר. הנה ממה שבר קפרא ורבי שמעון ברבי נחלקו כיצד היה רבי עושה, מבואר שרבי שמעון לא ראה בהדיא כיצד אביו היה עושה, שאם כן, מה שייך לחלוק עליו. ועוד, שאם כן היה לו לומר לבר קפרא שידוע כן מן המציאות, וכיון שכן, קצת יש להעיר היאך לא ידע רבי שמעון כיצד אביו היה עושה.

ת' הגר"א ש. כי רבי היה מתחיל השיעור קודם זמן ק"ש כמ"כ רש"י, ולא היה יכול לשואלו.

ש. ברכות שם. **אלא לדידך דאמרת חוזר וגומר למה ליה לאהדורי.** ומשני, כדי להזכיר יציאת מצרים בזמנה, והיינו דר"ש ברבי קאמר לבר קפרא, דמה שהיה רבי מזכיר ענין יציאת מצרים בשיעורו בכל יום (כדפרש"י), היה זה כדי להזכיר יציאת מצרים בזמנה, והיינו בתוך

²⁶ הכי איתא בגמ', ת"ר שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד זו ק"ש של ר' יהודה הנשיא, א"ל רב לר' חייא לא חזינא ליה לרבי דמקבל עליה מלכות שמים, אמר ליה, בר פחתי, בשעה שמעביר ידיו על פניו מקבל עליו עול מלכות שמים, ופרש"י ז"ל, לא חזינא דמקבל עליה מלכות שמים. שהיה שונה לתלמידיו מקודם זמן ק"ש וכשהגיע הזמן לא ראיתיו מפסיק עכ"ל.
²⁷ לכאן לפני כן עדיין לא הגיע זמן ק"ש, כי רבי ודאי קרא מיד בזמן הראשון וצ"ב. והשיב הגר"א ש"ש קניבסקי שליט"א: הכוונה שהם כבר מצאו מתי לקרות.

זמן קריאת שמע שתקנו לומר עמה פרשת יציאת מצרים, וכשגמר שיעורו היה זה לאחר זמן ק"ש, ומ"מ חזר לומר פרשת יציאת מצרים כי זמנה של פרשת יציאת מצרים היא כל היום.

וקצת צ"ב למה חזר לאומרה, ואם בשביל קיום מצות זכירת יציאת מצרים שזמנה כל היום, למה עשה דוקא מצוה זו, והרי יש עוד מצוות רבות לקיימם, ובשלמא אם היה בזה תיקון למה שלא אמרה עם פרשיות ק"ש בזמנם נחא, אבל השתא שכבר עבר זמן ק"ש ואין בקריאת פרשת מצרים עתה שום ענין עם מצות ק"ש שהיתה מקודם, א"כ מה ענין היה לו לחזור לקרותה והרי יש עוד מצוות רבות שיכול לקיימם, שהרי מצות יצי"מ אינה חובה.

ועוד, דכיון שכבר קיים מצות זכירת יציאת מצרים בתוך שיעורו למה הוצרך לחזור שוב לאומרה כדי לקיים מצותה, והרי בלא"ה כבר קיימה כשהזכיר ענינה בשיעורו בשביל אמירתה עם ק"ש, ואם נימא שחזר משום שרק הזכיר ענינה ולא אמר הפרשה פסוק בפסוק, א"כ ק' ממ"נ, דאם אעפ"כ יצא במצות זכירת יצי"מ עם ק"ש וכדמוכח ממה שהזכיר ענינה [דאל"כ לא היה מזכיר ענינה] א"כ הרי לפנינו שכבר קיים מצות זכירת יצי"מ, ואם לא יצא ידי מצות זכירת יצי"מ א"כ מה הועיל במה שהזכיר ענינה עם ק"ש. וממה שהזכיר ענינה בשיעורו מוכח הוא שקיים גם מצות זכירת יצי"מ, וא"כ צ"ב למה חזר לאומרה.

ת' הגראי"ש. יצא ידי הזכרת יצי"מ בזמנה, ואח"כ רצה גם לקרות את שמע כפי שתקנו לקרותה.

ש. בהנ"ל. יש להעיר דלא נזכר הכא מענין התפילין, והיינו דלא אמרו שרבי הניח תפילין קודם שקרא פסוק של שמע ישראל, ורק מה שדנו כאן זה רק אם חוזר וגומרה או לאו, שהרי להלן י"ד ב' דנו בזה בגמ' כיצד עשה רב, ומסקנא התם דודאי הניח תפילין ואח"כ קרא ק"ש, והכא גבי רבי לא נתבאר שרבי הניח תפילין מקודם.

ולכאור' אין לומר שאף שלא נזכר מ"מ ודאי הוא שכשהגיע זמן ק"ש, קודם הניח תפילין, כי אם נימא הכי, א"כ הוה ליה לרב לראות דבר זה שרבי מניח תפילין וודאי היה רואה ג"כ שקורא פסוק ראשון של ק"ש, כי כיון שהיה רואה שמניח תפילין ואח"כ מעביר ידיו על פניו ודאי היה לו לרב להבין שקורא בזה ק"ש, אע"כ שרבי לא הניח אז תפילין.

וכמו כן לכאור' אין לומר, שרבי הניח תפילין קודם זמן הנחת תפילין (והיינו להא דלהלכה לילה זמן תפילין, אלא שיש איסור להניחם פנ' ירדם בהם, וגבי רבי אי"ז שייך מאחר שמסר שיעור ולא היה חשש שירדם), וכשהגיע זמן ק"ש, משמש בתפילין ובירך עליהם (ונימא דעשה כן כדי שיקיים המצוה של תפילין ברגע ראשון ששייך לקיים), ואז קרא ק"ש, ואין לומר כן, חדא, משום שרבי לא רצה להפסיק השיעור כלל משום ביטול תורה דרבים כמב' בראשונים, שהרי להכי לא קרא יותר מפסוק ראשון של ק"ש בלבד ואף מטעם זה לא אמר אז פסוקי פרשת יציאת, וא"כ אין לנו לחדש ולומר שמלבד פסוק ראשון של ק"ש גם בירך על התפילין, ועוד, דלהלן י"ד ב' מצינו ברב שגם כן אמר שיעור מהלילה כרבי הכא וכשהגיע זמן ק"ש הניח תפילין וקרא ק"ש, והוה ס"ד התם, שרב הניח תפילין מהלילה וכדאמר' התם 'וכ"ת בדלא מטא זמן ק"ש', והנה כל זה קאמר דוקא לרב שנתבאר בהדיא שהפסיק השיעור כדי לקרוא ק"ש בתפילין, אבל ברבי הכא שלא הוזכר כלל שגם הניח תפילין א"כ גם אין לנו לחדש ולומר שהניח תפילין מקודם זמן הנחתם והיינו זמן ק"ש.

וכיון שכן, צ"ב דודאי לא נחא לומר שרבי לא היה עם תפילין בזמן שקרא ק"ש בתוך זמן ק"ש, ולא עוד אלא באופן קבוע וכמב' שם ברש"י ד"ה דקא מהדר שהיה זה השיעור תמיד יעו"ש, ולכאור' צ"ב.

ת' הגראי"ש. בפשטות הניח רבי תפילין קודם שאמר השיעור כדי שלא לבטל תורה דרבים, והם היו הולכין בתפילין כל היום [כדאיתא כתובות כ"ד א' וחלץ תפילין וכו' עיי"ש], וברכה לא מעכבא.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב גם בעובדא דרבי הכא וגם בעובדא דרב להלן, שלא מצינו שהתעטפו בציצית, שהרי קודם הנחת תפילין מתעטפין בציצית משום מעלין בקודש כדאיתא באו"ח סי' כ"ה, ובשלמא גבי רבי אי נימא שאכן לא אז הניח התפילין מטעם זה שלא רצה להפסיק השיעור א"כ לא הוה קשיא למה לא התעטף אז בציצית, כי מאותה הסיבה שלא הניח התפילין גם לא התעטף בציצית, ועוד שלא היה צריך להתעטף אז בציצית משום מעלין בקודש מאחר שלא הניח אז התפילין, אם אכן נימא שלא הניח אז התפילין, אבל לרב שאמר' בהדיא שהניח אז התפילין לכאור' יש להעיר שלא נזכר שהתעטף קודם בטלית. (וכמו שהשליח הביא לרב התפילין כמב' שם ה"נ הוה ליה להשליח להביא הטלית לרב להתעטף בו, ולא מסתבר שתמיד כשהשליח הביא התפילין לרב הביא התפילין מבלי טלית). וצ"ב.

ת' הגראי"ש. הטלית היו לובשין תיכף כשקמים בבוקר, והולכין עמו כל היום, כי זה היה הבגד שלהם.

ש. ברכות י"ד א'. אמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל שנאמר צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו ואמר כו' כל המתפלל ואח"כ יוצא לדרך הקב"ה עושה לו חפציו שנאמר צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו. הנה לכאור' במימרא קמא קאמר האיסור שבדבר, ובמימרא קמא קאמר הרווח למי שנזהר בזה, אך יש לדקדק למה לא קאמר בב' המימרות אותה הנוסחא, דבמימרא קמא קאמר אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל, ולא קאמר אסור לו לאדם לצאת לדרך קודם שיתפלל, וכן במימרא בתרא קאמר, כל המתפלל ואח"כ יוצא לדרך, ולא קאמר כל המתפלל ואח"כ עושה חפציו כו'.

ועוד, דהא כיון דבקרא כתיב וישם לדרך פעמיו' מבואר דקרא מיירי ביוצא לדרך וא"כ היה לומר במימרא קמא אסור לו לאדם לצאת בדרך כו'.

ת' הגראי"ש. עיין במהרש"א בח"א.

ש. ברכות שם. כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן אין מבשרין אותו בשורות רעות שנאמר כו'. לכאור' יש לשאול הא אין הקב"ה גוזר גזירה רעה אא"כ מגלה סודו אל עבדיו הנביאים.

ת' הגראי"ש. הכוונה לחלומות רעים, כמש"כ רש"י.

ש. ברכות י"ד ב'. תניא ר"ש בן יוחי אומר בדין הוא שיקדים שמע לוהיה אם שמוע שזה ללמוד וזה ללמד והיה אם שמוע לויאמר שזה ללמד וזה לעשות כו'. פרש"י וז"ל, שזה ללמוד. ודברת שם. וזה ללמד. ולמדתם אתם את בניכם, ואם לא למד תחלה היאך ילמד את בניו. וזה לעשות. ויאמר אין בה אלא עשייה עכ"ל, והיינו דכיון שכך הוא הסדר שקודם לומד ואח"כ מלמד שאם לא לומד מקודם לא יכול ללמד, לכן קודם קורא שמע שזה ללמוד ואח"כ קורא והיה אם שמוע שזה ללמד.

ופריך, אטו שמע ללמוד אית ביה ללמד ולעשות לית ביה, והא כתיב וקשרתם וכתבתם, ותו והיה אם שמוע ללמד הוא דאית ביה ולעשות לית ביה והא כתיב וקשרתם וכתבתם, ע"כ, ולכא' צ"ב מאי קשיא דלמה זה שבשמע אית ביה גם ללמד מלבד ללמוד יהיה זה סיבה שלא יקדים שמע לוהיה אם שמע.

ת' הגר"א י"ש. הקשו על הלשון שזה ללמוד וזה ללמד, והעיקר הוא שרצה לומר הכי קאמר שזה ללמוד וללמד ולעשות וכו'.

ש. בהנ"ל. העירוני ליישב יפה²⁸ דכך כוונת קושית הגמ', דאחר שנתבאר שבשמע יש גם ללמוד וגם ללמד, א"כ נמצא שבשמע גופיה יש את הסדר שקודם לומד ורק אח"כ מלמד, וכיון שכן שוב אין את הסיבה שאמרנו קודם שקודם קורא שמע ואח"כ והיה אם שמע כי קודם לומד ורק אח"כ מלמד, שהרי בשמע גופא יש גם ללמוד וגם ללמד וא"כ הדרא ק' לדוכתא למה מקדים קודם שמע לוהיה אם שמוע.

ש. ברכות שם. אלא הכי קאמר בדין הוא שתקדם שמע לוהיה אם שמע שזה ללמוד וללמד ולעשות והיה אם שמע לויאמר שזה יש בה ללמד ולעשות ויאמר אין בה אלא לעשות בלבד. קצת יש לדקדק, דהלעשות דפרשת והיה אם שמוע והלעשות דפרשת ויאמר אינם שוים דאילו הלעשות דפרשת והיה אם שמע זה גוף המצוה והיינו וקשרתם שזה גוף המצוה של מצות תפילין ומשא"כ הלעשות דפרשת ויאמר אין זה גוף המצוה אלא זה הכשר מצוה שמצות ציצית היא בלבישת הד' כנפות אבל עשיית הציצית עצמה אינה גוף המצוה של ציצית והראיה שאין מברכים על עשיית הציצית עי' מנחות מ"ב א'.

ואמנם אי"ז כ"כ הערה כי הרי בלעשות שבפרשת והיה אם שמע, מלבד העשייה שהיא גוף המצוה והיינו וקשרתם, יש גם עשייה שאינה גוף המצוה אלא היא הכשר מצוה והיינו מה דכתיב וכתבתם, שאין מברכים על כתיבת מזוזה. (ואפשר דלכן פריך 'אטו כו' ולעשות לית ביה והא כתיב וקשרתם וכתבתם', דלכא' למה צ"ל כאן גם וקשרתם וגם וכתבתם, אלא דר"ל דאית בה בפ' והיה אם שמוע את ב' מיני ה'לעשות' וכו"ל).

(ודאיתנן להכי, אולי יל"פ דזהו הא דאמרי' ויאמר אין בה אלא לעשות 'בלבד', והיינו דבפרשת והיה אם שמע יש תרי לעשות אחד שהוא גוף המצוה והיינו וקשרתם ואחד שהוא רק הכשר מצוה והיינו וכתבתם ואילו בויאמר יש רק חד לעשות והיינו של הכשר מצוה).

²⁸ ידידי הרה"ג ר' יצחק קליין שליט"א.

ת' הגראי"ש. לא קשה מידי.

ש. ברכות שם. ותיפוק ליה מדרבי יהושע בן קרחה. ומשני, חדא ועוד קאמר, חדא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואח"כ יקבל עליו עול מצות, ועוד משום דאית בה אחרנייתא, ע"כ, הא דאמר ואח"כ יקבל עליו עול מצות, לכאור' צ"ב והרי נתבאר דברשת שמע יש גם לעשות וא"כ יש בה גם קבלת עול מצות. וא"כ למה צריך לקרות פרשת והיה אם שמוע דאם משום קבלת עול מצות, הרי כבר יש זאת בפרשת שמע וכאמור.

ת' הגראי"ש. עיקר פרשה ראשונה היא קבלת עול מלכות שמים, ועיקר פרשה שניה היא קבלת עול מצות.

ש. ברכות שם. רב משי ידיה וקרא ק"ש ומנח תפילין וצלי והיכי עביד הכי והתניא החופר כוך למת בקבר פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה כו'. יש להעיר דכיון דמבואר הכא בברייתא שקודם מניחין תפילין ורק אח"כ קורין ק"ש, דמינה מקשינן על רב איך קודם קרא ק"ש ורק אח"כ הניח תפילין, א"כ קצת פלא על נוסחת הברייתא דקאמר 'פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין', דהוה לתנא דברייתא לומר הכי 'פטור מן התפילין ומק"ש ומן התפלה', והיינו מאחר דצריך קודם להניח תפילין ורק אח"כ לקרות ק"ש.

ת' הגראי"ש. נקט כסדר הכתוב בפרשה, קודם שמע ישראל וכו' ואח"כ וקשרתם לאות וגו'.

ש. ברכות שם. מ"מ קשיא לרב רב כרבי יהושע בן קרחה סבירא ליה דאמר עול מלכות שמים תחלה ואח"כ עול מצות אימר דאמר רבי יהושע בן קרחה להקדים קריאה לקריאה לעשיה מי שמעת ליה. פרש"י וז"ל, מ"מ. תפילין קודמים לק"ש. עול מצות. דהנחת תפילין עול מצוה הוא. קריאה לקריאה. שמע שהוא קבלת מלכות שמים לזהויה אם שמוע שהוא קבלת עול מצות עכ"ל.

והנה במ"ש 'קריאה לעשיה' מי כו', לכאור' יש לשאול, דהא 'קריאה' זו גופא היא 'עשיה' שהרי מקיים בקריאה זו מצות עשה דאורייתא של קריאת שמע, ומה זה שונה מ'עשיה' דהנחת תפילין. [ולחדד השאלה טפי נימא דכי נימא דמצות והגדת לבנך היא פחות ממצות הנחת תפילין מפני שזה בפה וזה במעשה ידים, אתמהא. ובהדיא אמרי' הכא, ותו מי סבר ליה כרבי יהושע בן קרחה והאמר רב חייא בר אשי זמנין סגיאין הוה קאימנא קמיה דרב ומקדים ומשי ידיה ומברך ומתני לן פרקין ומנח תפילין והדר קרי ק"ש, ופרש"י וז"ל, ומתני פרקין. אלמא מקדים הוא לעסוק בתורה דהיינו 'עשייה דמצוה' קמיה מלכות שמים עכ"ל]. ולכאור' צ"ב.

ת' הגראי"ש. מצות תלמוד תורה היא כדי לעשות ולקיים, ולפיכך עשיית המצות בזמנה הוא העיקר, והקריאה אח"כ, ומצות תלמוד תורה אין לה שיעור וזמן.

ש. ברכות שם. והאמר רב חייא בר אשי כו' ומתני לן פרקין ומנח תפילין והדר קרי ק"ש וכ"ת בדלא מטא זמן ק"ש כו'. היינו דממה שקודם מתני לן פרקין ורק אח"כ קרי ק"ש ש"מ דלא ס"ל לרב כריב"ק דצריך להקדים ק"ש לעול מצות, וכ"ת דמתני לן פרקין עוד קודם שהגיע זמן ק"ש וא"כ אין להוכיח כן, א"כ כו', ויש להוכיח מק' הגמ' דאפשר שרב היה מניח התפילין קודם שהגיע זמן הנחת תפילין שהרי קאמר ומתני לן פרקין 'ומנח תפילין' והדר קרי ק"ש, ואם לא הגיע זמן ק"ש, איך הניח תפילין, ואולי יש לדחות הראיה ולומר דצריך לקרות 'ומנח תפילין' והדר קרי ק"ש' והיינו שהניח תפילין בסמוך לק"ש, ולא לקרות ומתני לן פרקין ומנח תפילין וכשהגיע זמן ק"ש קרא ק"ש ומה שאמרו 'והדר' קרי ק"ש ולא אמרו ומתני לן פרקין והדר מנח תפילין וקרי ק"ש דמשמע שאכן הניח תפילין קודם זמן ק"ש, י"ל דאי"ז ראה והיינו משום שהגמ' רצה להדגיש דהקושיא היא ממה שמתני לן פרקין קודם שקרא ק"ש ולא היה הקושיא כאן דבר זה שהניח תפילין קודם שקרא ק"ש.

ת' הגר"א"ש. בשעת הצורך מותר להניח תפילין גם קודם זמן ק"ש היכא דליכא למיחש שמא יישן בהם כמבואר בשו"ע סי' ל' ס"ג.

ש. ברכות שם. אמר עולא כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כאילו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים. פרש"י וז"ל, כאילו הקריב עולה בלא מנחה. שחייבו הכתוב להקריב עמה שנא' ועשירית האיפה וגו', אף הקורא ואינו מקיים אינו גומר את המצוה עכ"ל.

והנה בפשוטו הלשון 'אף הקורא ואינו מקיים אינו גומר את המצוה' ה"פ, 'אף הקורא' ק"ש שכתוב בה להניח תפילין, 'ואינו מקיים' את מה שכתוב בה להניח תפילין ואינו מניח תפילין, 'אינו גומר את המצוה' משום שקיים רק חלק אחד של המצוה שהוא לקרוא ק"ש, ולא קיים את החלק השני של המצוה שצריך להניח תפילין, והיינו, שמצות ק"ש היא מצוה לקרות ק"ש ואח"כ להניח תפילין כדי לקיים את מה שקראו מקודם שצריך להניח תפילין, [וזהו הדמיון למקריב עולה בלא מנחה, שאף שחייב להביא מנחה עם העולה מ"מ זה ב' חלקים במצוה, שהרי אינו חייב להביא המנחה יחד עם העולה ויכול להביאה אפי' ביום אחר כמבואר במנחות, מיהו כל זמן שלא הביא את המנחה לא גמר לקיים המצוה של חובת העולה עם המנחה], כך לכאור' הוא פשוט פירוש לשון רש"י.

אלא דלפי"ז נמצא בזה מבואר, שאין קפידא שיקרא ק"ש עם התפילין דווקא, וגם אם יקרא ק"ש ואח"כ יניח התפילין ג"כ שפיר דמי, דהעיקר הוא שיקרא ק"ש ויניח תפילין כדי לקיים את מה שכתוב במה שקרא.

ובפשוטו הטעם הוא כי היכן שכתוב המצוה להניח תפילין והיינו בפסוק וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך לא כתוב אחר זה וקראתם קריאת שמע שהיה זה משמע שיש חיוב לקרות ק"ש עם התפילין.

וזהו בא לחלוק על עולא שאמר כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, דאל"כ מה אתא למימר כאילו הקריב עולה בלא מנחה כו' אלא דר"ל שאי"ז כאילו מעיד עדות שקר בעצמו אלא הוא רק לא גמר את קיום המצוה ואחר שקרא ק"ש עדיין מחוייב הוא להניח תפילין.

ובזה מבואר מה דעתה קאמרי' ואמר רבי יוחנן הרוצה שיקבל עליו מלכות שמים שלמה יפנה ויטול ידי' ויניח תפילין ויקרא ק"ש וזו היא מלכות שמים שלמה, והיינו דר"ל דנהי שיכול שיקרא ק"ש ואח"כ יניח תפילין, מ"מ אי"ז קבלת עול מלכות שמים שלימה, ורק אם קודם יניח תפילין ואח"כ יקרא ק"ש עם התפילין דווקא אז מקבל עליו עמ"ש שלימה, [דאל"כ אין מובן כ"כ מהו קבלת עמ"ש שלמה דקאמר הכא, רק שר"ל כנ"ל], וזהו דקאמרי' עוד א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל הנפנה ונוטל ידי' ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן דכתיב ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה', והיינו דר"ל דרבי חייא בר אבא גופיה שאמר לעיל בשם רבי יוחנן כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו הקריב עולה בלא מנחה קאמר הכא בשם רבי יוחנן דאם כן קורא ק"ש בתפילין מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן.

כל זה הוא לפי פשטות משמעות פרש"י לכא' וכנ"ל, ויל"ע כי לכא' זהו דבר חידוש.

ת' הגראי"ש. אינו נכון, ובודאי יש קפידא שיקרא ק"ש דוקא עם תפילין לכו"ע, ועי' תוס' ד"ה ומנח תפילין, ועי' מהרש"א בח"א.

ש. ברכות ט"ו א'. א"ל רבא לא סבר לה מר כאילו טבל דכתיב ארחץ בנקיון ולא כתב ארחיץ כפי. פרש"י וז"ל, דכתיב ארחץ בנקיון. משמע ארחץ כל הגוף ולא כתיב ארחץ כפי לדרשה אתא לומר שמעלה עליו שכר רחיצת כפיו כאילו טבל כל גופו עכ"ל, ומבואר דשכר טבילת כל גופו יותר משכר רחיצת כפיו, שהרי הרוחץ כפיו מקבל שכר 'כאילו' טבל כל גופו. והנה הכא מייירי לענין רחיצת ידיים של הבוקר, שהרי רבא קאמר לרבי חייא בר אבא אהא דקאמר דקרא זה קאי על הנפנה ונוטל ידי' כו' דקאי על הבוקר, ולכא' מכאן מוכח שיש ענין לטבול בבוקר במקוה.

[ובאמת מצינו שהקפידו על טבילה במקוה בוקר ואף בערב והיינו מ"ש בריש ספר רזיאל המלאך בזה"ל, ובעמוד שת בנו כשהיה בן עשר שנים כו' וכל יום ויום היה רץ אל הרהטים ורוחץ בטהרה פעם בשחרית ופעם בערבית כו' ע"כ, וכתב מרן שליט"א בביאור תשועת אדם וז"ל, וכל יום ויום היה רץ אל הרהטים. הם ברכות המים כדכתיב ברהטים בשקתות המים. ורוחץ בטהרה פעם בשחרית ופעם בערבית וכדאיתא טהרה מביאה לידי קדושה עכ"ל יעו"ש].²⁹

ת' הגראי"ש. כאילו טבל אם צריך לטבול.

ש. ברכות שם. אלא מאי ר' יהודה ודיעבד אין לכתחלה לא אלא הא דתני ר' יהודה בריה דרבי שמעון בן פזי חרש המדבר ואינו שומע תורם לכתחלה מני לא ר' יהודה ולא רבי יוסי כו'. לכא' קצת צ"ב, דבשלמא מאי דקאמר לעיל תנן התם חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום ואם תרם תרומתו תרומה מאן תנא כו' ניחא דכיון דלא קתני התם מי הוא התנא דמתני' התם להכי קאמר מאן תנא אי רבי יהודה היא אי רבי יוסי היא, וכן להלן דקאמר ואלא הא דתניא לא יברך אדם בהמ"ז בלבו ואם בירך יצא מני לא ר' יוסי ולא ר' יהודה

²⁹ עוד מצינו (להלן י"ח ב') גבי בניהו בן יהודע הכהן, איכא דאמרי דתבר גזיזי דברדא ונחת וטבל, ופרש"י לקריו כדי לעסוק בתורה, ובמסורת הש"ס מיייתי לתרגום רב יוסף דטבל מחמת שנגע בשרץ אחד, ובתוס' ב"ק פ"ב כתבו שלא טבל לדברי תורה דאכתי עזרא לא היה אלא לאכול חולין בטהרה יעו"ש. ולפרש"י מצינו כמה ענין גדול הוא שהרי עדיין לא הוה תקנת עזרא ועם כ"ז הקפיד בניהו בן יהודע על כך והכתוב משבחיו שלא היה אחד כזה לא בבית ראשון ולא בבית שני יעו"ש.

כו' ניחא והיינו נמי כי לא קתני התם מי הוא תנא דבריייתא התם, אבל הכא דקתני בבריייתא בהדיא דהמה דברי ר' יהודה בריה דר"ש בן פזי לכאור' צ"ב מאי קשיא מני, והרי קתני בהדיא מני והיינו ר"י בריה דר"ש ב"פ בעל המימרא, ועוד דלמה ר"י בריה דר"ש ב"פ חייב להיות סובר או כרבי יהודה או כרבי יוסי. ולכאור' צ"ב.

ת' הגר"א"ש. ר' יהודה בריה דר"ש בן פזי היה אמורא תלמיד ריב"ל ורבי יוחנן, [כמבואר בירושלמי] ולא יחלוק על תנאים.

ש. ברכות ט"ו ב'. עני רבא אבתריה כגון על לבבך כו' עשב בשדך כו' הכנף פתיל כו'. לכאור' צ"ב דבשלמא על לבבך ניחא, אבל עשב בשדך וכן הכנף פתיל לכאור' איך שייך שיתחברו לתיבה אחת, והרי ב' דעשב הוא רפה ואילו ב' דבשדך הוא דגש, וכן ה' דהכנף הוא רפה ואילו פ' דפתיל הוא דגש, ואיך יכולים להתחבר, ולכאור' צ"ב.

ת' הגר"א"ש. גם בהם צריך להבדיל ולהדגיש שהם שני תיבות, [ועי' בסה"ק יסוד ושורש העבודה סוף שער ד' כל הטעויות שמצויין בק"ש].

ש. ברכות ט"ז א'. מה נחלים מעלין את האדם מטומאה לטהרה אף אהלים מעלין את האדם מכף חובה לכף זכות. לכאור' הול"ל אף אהלים מטהרים את האדם.

(ואולי קאמר לשון של כ"ח וכ"ז, כי התורה מביאתו לעשות תשובה מאהבה ולכן מעלה אותו מכ"ח לכ"ז כי העושה תשובה מאהבה זדונותיו נעשות לו כזכויות).

ת' הגר"א"ש. בתי מדרשות אינם מטהרים מטומאה רק מקוה מים מטהר מטומאה, אלא שבתי מדרשות מעלים מכף חובה לכף זכות.

ש. ברכות שם. רבי אמי ורב אסי הוו קא קטריין ליה גננא לר' אלעזר אמר להו אדהכי והכי איזיל ואשמע מלתא דבי מדרשא ואיתי ואימא לכו כו'. יש לשאול למה לא עזר להם בהכנת החופה והניחם בהכנתה לבדם.

ועוד, שהרי אם היה מסייע להם בהכנת החופה היו יכולים לסיים הכנתה בזמן קצר יותר ועי"כ היו יכולים להיות פנויים לילך לבית המדרש מהר יותר ולמה הניחם בהכנת החופה לבדם.

ת' הגר"א"ש. להם היה מצוה לעסוק בהכנסת כלה, שמבטלין תלמוד תורה לזה, אבל ר' אלעזר היה יכול לעסוק בתורה, ובאו חז"ל ללמדנו גודל אהבת התורה שהיו להם.

ש. בהנ"ל. האם י"ל שלא סייע להם משום שהיה שרוי בתענית [שהרי היה חתן בערב חופתו] ולא היה בו כח לסייע בהכנת החופה.

ומ"מ כיון שעשו לו טובה ועי"ז הם הפסידו מלהיות בבית המדרש לכן באמת אמר להם שעכ"פ ילך הוא לשמוע מה אומרים בבית המדרש ויאמר הוא להם כדי שהם לא יפסידו על ידו את מה שלומדים בבית המדרש [מיהו לפי"ז מה אמרו לו אילו לא באנו לשמוע אלא דבר זה דיינו, והרי אם לא היו באים אליו היו נמצאים בבית המדרש ושומעים לבדם דבר זה, ואולי הכוונה היא אילו לא באנו לבית המדרש אלא לשמוע דבר זה דיינו].

ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. בהנ"ל. עוד יש לשאול, האם יש להוכיח מכאן דאף שהיה קודם החופה כבר חשיב שעוסקין בשמחת חתן, דאל"כ הרי יש עוד מלא מצוות לקיימן ולמה דווקא מצוה זו עשו במקום לעסוק בתורה בזמן ההוא.

ולכאור' לא מסתבר לומר שהיה זה מצוה שלא היה יכולה להיעשות ע"י אחרים, דכי ר' אלעזר לא היה מי שיכין לו החופה, ולא עוד לא היה מי שיכין לו מלבד רבי אמי ורב אסי דווקא.

ת' הגראי"ש. מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה.

ש. בהנ"ל. אולי י"ל דאין ראייה כי בזמנם היה האירוסין מקודם לנישואין י"ב חודש, וא"כ היה חתן מכבר, וודאי עסקו בשמחת חתן ממש.

[ויל"ע אם היה לו מחילת עוונות כל הי"ב חודש כדין חתן].

ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. ברכות שם. מתני'. האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך מה שאינן רשאים לעשות כן בתפלה. פרש"י וז"ל, האומנין. שהם עוסקין במלאכתן בראש האילן או בראש הנדבך והגיע זמן ק"ש קורין לשם מיד עכ"ל, ועוד פרש"י וז"ל, מה שאינן רשאים לעשות כן בתפלה. דצלותא רחמי היא ובעי כוונה, הלכך אין מתפללין בראש האילן ובראש הנדבך, דמסתפי דלמא נפלי, דאין יכולין לעמוד שם אלא על ידי הדחק, ומחמת בעתותא לא מצי מכווני עכ"ל.

ואמרי' עלה בגמ', ת"ר האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה ושאר כל האילנות יורדים למטה ומתפללין כו', ופרש"י וז"ל, ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה. בזמן שהן עוסקין בהן מפני שענפיהם מרובים ויכולין לעמוד שם שלא בדוחק ואין שם פחד ליפול לפיכך מתפללין בראשם אבל בשאר אילנות אין מתפללין.

והנה להלן מיניה בגמ' קאמר רב מרי ברה דבת שמואל, עלה דתנן האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך, הכי אמר רב ששת והוא שבטלין ממלאכתן וקורין כו' בפרק ראשון כו', ופרש"י וז"ל, תנן האומנין קורין בראש האילן. אפי' בזמן שהן עוסקין אלמא לא בעי כוונה. שבטלין ממלאכתן וקורין. כדי שיהו קורין בכונה רשאים להיבטל ממלאכתן עכ"ל.

והיינו, דחידושו של התנא של המשנה הוא, שאף שהם שכירים אצל בעה"ב מ"מ הם חייבים להיבטל ממלאכתן כדי לקרות פרק ראשון של ק"ש בכונה (ועל דעת כן הבעה"ב שוכרם לעבוד אצלו ואין זה גזל מהבעה"ב), מיהו, כל מה שהם חייבים להיבטל ממלאכתן כדי לקרות פרק

ראשון של ק"ש בכונה אף שהם שכירים אצל בעה"ב, זהו רק בעודם נשואים על ראש האילן וראש הנדבך, אבל לרדת למטה (שזה ביטול מלאכה של זמן נוסף של הירידה מראש האילן ומראש הנדבך והעליה חזרה לראש האילן ולראש הנדבך) כדי לקרות פרק ראשון של ק"ש בכונה זה כבר לא התירו להם מאחר שהם שכירים אצל בעה"ב.

ולפי"ז הא דתנן 'מה שאינן רשאים לעשות כן בתפלה', פירושו הוא, שאסור להם להתפלל בראש האילן ובראש הנדבך, והיינו, שאפילו שהם שכירים אצל בעה"ב מ"מ חייבים לרדת למטה כדי להתפלל ואפילו שיש בכך ביטול מלאכה של זמן נוסף של הירידה מראש האילן ומראש הנדבך והעליה חזרה לראש האילן ולראש הנדבך (וע"ד כן בעה"ב שו"כרם וכו"ל), והטעם שבתפלה חייבים לרדת למטה [דלא כק"ש שנשואים בראש האילן ובראש הנדבך וקורין שם], הוא משום שתפלה בעי כונה וא"א לכוין בראש האילן ובראש הנדבך משום פחד הנפילה כמ"ש רש"י.

ואף שגם פרק ראשון של ק"ש בעי כונה [וא"כ גם בק"ש שירדו מראש האילן ומראש הנדבך כמו בתפלה], מ"מ קריאת פרק ראשון של ק"ש הוא זמן קצר ויכולים לכוין גם בעודם בראש האילן ובראש הנדבך, אבל תפלה [שהיא תפלת שמו"ע] זה ארוך וא"א לכוין בראש האילן ובראש הנדבך תפלה כה ארוכה משום פחד הנפילה, ואף שבתפלת שמו"ע הכוונה מעכבת רק בברכה ראשונה וא"כ זהו זמן קצר דומיא דק"ש וא"כ למה לא הותר להם להתפלל שמו"ע בראש האילן ובראש הנדבך כק"ש, מ"מ יתכן שתפלה חמיר טפי מאחר שבתפלה הוא כעומד לפני המלך. (מיהו עי' להלן בדיבור הבא, מה שכתבנו שלשון רש"י משמע שהחילוק בין ק"ש לשמו"ע הוא שבשמו"ע יש דין עמידה ומשא"כ בק"ש, ולפי"ז אכתי צ"ב).

וכ"ז בשאר אילנות, אבל באילן הזית ובאילן התאנה, מתפללין בראש הזית בראש התאנה [וכמו בק"ש], והטעם הוא, משום שבאילנות אלו הם יכולים לכוין בתפלה גם בעודם נמצאים בראשם, משום שאין בהם פחד נפילה מאחר שיש בהם ענפים מרובים.

ת' הגר"א ש. פשוט.

ש. בהנ"ל. יש לדקדק הכא כמה דברים, וכדלהלן: א. מ"ש רש"י (בד"ה האומנין) 'האומנין שהם עסוקים במלאכתן', לכאור' צ"ב דהא מסקנא דגמ' היא שקורין ק"ש בעוד שבטלים ממלאכתן ולא כשהם עסוקים במלאכתן.

ב. וכן מ"ש רש"י (בד"ה ומתפללין) 'בזמן שהם עוסקים בהם', הלשון משמע שבראש הזית ובראש התאנה מתפללין אף בעודם עסוקים במלאכתם, וצ"ב כנ"ל.

ג. מ"ש רש"י (בד"ה מה) 'דאין יכולין לעמוד שם אלא ע"י הדחק' בפשוטו הלשון משמע שהכוונה היא שכיון שתפלת שמו"ע היא בעמידה לכן כיון שמחוייבין לעמוד לכן אינם יכולים להתפלל בכוונה כי חוששים ליפול, ומשא"כ ק"ש אי"צ לקרות בעמידה ויכולים לכוין גם בעודם בראש האילן, ולכן בראש הזית ובראש התאנה שמתפללין בהם כתב רש"י (בד"ה ומתפללין) 'ויכולין לעמוד שם שלא בדוחק', אך אם זה הכוונה יש לשאול מאי קשיא ליה לרב מרי דאמרי' להלן רמי ליה רב מרי ברה דבת שמואל לרבא תנן האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך אלמא לא בעי כונה ורמנא כו', דהא כיון דק"ש אי"צ לקרות בעמידה א"כ מאי ראיא שאי"צ כונה, דלעולם אימא לך דאף ק"ש בעי כונה, ומה שקורין ק"ש [דלא כשמו"ע שאין קורין שם] הוא דכיון שיכולים לשבת אין הם פחד ליפול ויכולים לכוין. ואין לומר דמ"ש רש"י 'לעמוד' כוונת רש"י היא 'להתעכב' ולא דווקא עמידה דא"כ אין מובן מה נפק"מ אם יכולים לעמוד בדוחק אם לא.

ת' הגראי"ש. א. בזמן שעסוקים במלאכתם מפסיקין וקוראין בראש האילן. ב. כנ"ל. ג. לעמוד הכוונה להפסיק, ואין הכוונה לעמידה על רגליו [ועי' לעיל י"ג ב' על לבבך בעמידה וברש"י ותוס' שם].

ש. ברכות שם. מתני'. האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך מה שאינן רשאים לעשות כן בתפלה. פרש"י וז"ל, האומנין שהם עסוקין במלאכתן בראש האילן או בראש הנדבך והגיע זמן ק"ש קורין לשם מיד עכ"ל, הנה לשון רש"י 'והגיע זמן ק"ש קורין לשם מיד' משמע דכיון שהגיע זמן ק"ש קורין ק"ש בראש האילן ובראש הנדבך מיד ואפילו שיש עוד כמה שעות לסוף הזמן של ק"ש שיתכן שבתוך זמן זה אפשר שכבר ירדו מאילן ומהנדבך, ולא משמע דמיירי הכא דווקא בגוונא שיודע שלא הולך לרדת עד שיעבור הזמן של ק"ש לגמרי, ובעי טעמא.

ת' הגראי"ש. מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה, וכן אמרו לקמן כ"ט ב' מצוה להתפלל עם דמדומי חמה עי' רש"י שם.

ש. בהנ"ל. הנה כיון דמיירי שהוא נמצא ע"ג האילן או ע"ג הנדבך בעת שהגיע זמן ק"ש כמ"ש רש"י 'והגיע זמן ק"ש', על כרחך שכבר עלה על האילן או על הנדבך מקודם לכן.

והנה, אי מיירי בק"ש של שחרית נמצא שכבר עלה עליהם בעוד לילה וצ"ב א' כיצד הדבר מותר דהא לכאור' ה"ז דבר סכנה ולמה אין בזה איסור משום ונשמרתם מאד לנפשתיכם. ב' דאם התחיל כשכבר עלה עמוד השחר וכבר התחיל האור, הרי אסור להתחיל במלאכה קודם התפלה.

ואי מיירי בק"ש של ערבית על כרחך מיירי באופן שהוא עדיין צריך לישאר זמן רב עליהם [דאל"כ ימתין עד שירד שהרי יכול לקרות עד חצות הלילה (שזה זמן רב יותר מתחילת זמן ק"ש של שחרית עד סוף זמן ק"ש של שחרית)], וצ"ב א' למה קורא ק"ש למעלה והרי יכול לסיים מלאכתו ולקרות למטה. ב' איך עושה מלאכתו שם בלילה והרי איכא בזה סכנה מאחר שזה זמן של חושך.

(ולענין תפלה לא קשיא כ"כ מצד החושך, כי מ"מ יש קצת אור דאם מיירי בשחרית הרי כבר התחיל האור ואם מיירי בערבית אפשר שעדיין יש מעט אור [ומ"מ לענין ערבית יותר ק' כי זה מחשיך והולך ומשא"כ בשחרית שזה מאיר והולך]).

ת' הגראי"ש. אין כאן שום סכנה, וזהו פרנסתו.

ש. ברכות שם. רמי ליה רב מרי ברה דבת שמואל לרבא תנן האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך אלמא לא בעי כונה ורמינהי הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו כו'. לכאור' יש לשאול היאך חזינן ד'לא בעי כונה', והרי לעיל במתני' פרש"י וז"ל, מה שאינן רשאים לעשות כן בתפלה. דצלותא רחמי היא ובעי כוונה, הלכך אין מתפללין בראש האילן ובראש הנדבך, דמסתפי דלמא נפלי, דאין יכולין לעמוד שם אלא על ידי הדחק, ומחמת בעתותא לא מצי מכווני עכ"ל, וכן לעיל בגמ' פרש"י וז"ל ומתפללין בראש הזית ובראש התאנה. בזמן שעוסקין בהן מפני שענפיהם מרובים ויכולין לעמוד שם שלא בדוחק ואין שם פחד ליפול לפיכך מתפללי בראשם אבל בשאר אילנות אין מתפללין עכ"ל, וכיון שכן לעולם אימא לך

דאף בק"ש בעי כונה אלא דכיון שאי"צ לעמוד בעת קריאתה לכך אין חשש שיפול וממילא יכול לכיון, ודוקא תפלה שצריך לעמוד יש חשש לו שמא יפול ולא יכול לכיון (וכמו שכבר כתבנו לעיל).

ואי נימא דרב מרי למד זה מדברי רב ששת, וכדאמר 'והוא שבטלין ממלאכתן', אכתי יש לשאול היכן רמוז בדברי התנא שאמר 'האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך' דכוונת התנא לומר שמפסיקין ממלאכתן כדי כך שרב מרי הקשה מדברי התנא דחזינן שלא בעי כונה. ולכאור' קצת צ"ב.

ת' הגראי"ש. הרי רש"י שהעתיקת כתב דבתפילה אין רשאי דבעי כוונה, ומחמת ביעתותא לא מצי מכווני, א"כ משמע דק"ש לא בעי כוונה.

ש. ברכות שם. ת"ר הפועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית קורין ק"ש ומברכין לפניו ולאחריה ואוכלין פתן ומברכין לפניו ולאחריה ומתפללין תפלה של שמונה עשרה כו' והתניא מעין י"ח אמר רב ששת לא קשיא כו' אלא אידי ואידי ר"ג ולא קשיא כאן בעושין בשכרן כאן בעושין בסעודתן והתניא הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל הבית קורין ק"ש ומתפללין ואוכלין פתן כו' אבל מברכין לאחריה שתיים כיצד כו' במה דברים אמורים בעושין בשכרן אבל עושין בסעודתן כו' מברכין כתיקונה. הנה הא דאמרי' והתניא הפועלים כו' זהו ליתן ראייה לכך שיש חילוק בין עושין בשכרן לבין עושין בסעודתן, והיינו, דכמו שמצינו בברייתא זו לענין ברכת המזון חילוק בין עושין בשכרן לבין עושין בסעודתן, ה"נ יש חילוק זה לענין תפלה דלהכי בברייתא א' קאמר דמתפללין שמונה עשרה והיינו בעושין בסעודתן ובברייתא ב' קאמר דמתפללין מעין י"ח והיינו בעושין בשכרן.

אלא שיש לדקדק היאך מייתי הגמ' הראיה מהברייתא וכו"ל, והרי בברייתא זו קאמר גם 'ומתפללין' ולא קאמרה הברייתא שום חילוק לענין תפלה כלל, ומשמע שכל החילוק בין עושין בשכרן לבין עושין בסעודתן בברייתא זו זהו רק לענין ברכת המזון, וכפי שאכן חילוק זה איתא בברייתא בהדיא לענין ברכת המזון, אבל לענין תפלה לא מצינו בברייתא זו חילוק זה. וקצת צ"ב.

ת' הגראי"ש. עי' בהגהות מלא הרועים הנדפס בסוף הגמ' מש"כ בזה.

ש. בהג"ל. ומ"מ אחר דהגמ' משני 'אלא אידי ואידי ר"ג ולא קשיא כאן בעושין בשכרן כאן בעושין בסעודתן', ומייתי ראייה זו וכו"ל, נמצינו למידן, דהא דקתני בברייתא 'ת"ר הפועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית קורין ק"ש ומברכין לפניו ולאחריה ואוכלין פתן ומברכין לפניו ולאחריה ומתפללין תפלה של שמונה עשרה' מיירי בפועלים העושין בסעודתן, כי לענין ברכת המזון איתא כן בהדיא בברייתא דמייתי להלן וכדאמרי' התם במה דברים אמורים כו' וכו"ל, ולענין תפלה הרי משנינן אלא אידי ואידי כו', ולענין ק"ש אף דלא נזכר בהדיא מ"מ כיון דלענין ברכת המזון ולענין תפלה מיירי בברייתא זו בעושין בסעודתן מסתברא דאף ק"ש הנזכרת בברייתא זו דמברכין לפניו ולאחריה מיירי ג"כ בעושין בסעודתן, וא"כ נמצינו למידן דבק"ש פועלים העושין בסעודתן מברכין לפניו ולאחריה.

והשתא יש לשאול לענין ק"ש בפועלים העושין בשכרן האם מברכין לפניה ולאחריה או לא, דזה לא נזכר כלל, (ובשלמא ברכת המזון ותפלה נתבאר בהדיא דמקצרים וכו"ל, אבל לענין ק"ש לא נתבאר כלל).

(ולכאור' י"ל דהנה בברייתא דמייתי ראייה מברכת המזון דקאמרה הברייתא דבעושין בשכרן מברכין רק שתים, איתא נמי 'וקורין ק"ש' ולא קאמרה הברייתא כלל 'ומברכין לפניה ולאחריה' [כמו שאכן איתא בברייתא דלעיל מינה], ומשמע דבעושין בשכרן אין מברכין ברכות ק"ש כלל [ומה דקאמרה הברייתא לעיל 'וקורין ק"ש' ומברכין לפניה ולאחריה' כבר העמידו הברייתא ההיא בעושין בסעודתן וכו"ל]).

וצ"ב.

ת' הגראי"ש. לא מוכרח כלל, ויתכן דתלוי במחלוקת התוס' עם הרי"ף והרא"ש, [מובא בהגהות הגר"א והב"ח כאן].

ש. בהג"ל. הנה לעיל תנן האומנין קורין בראש האילן ובראש הנדבך כו', ומסקינן בגמ' דה"ק, דהאומנין קורין ק"ש בראש האילן ובראש הנדבך פרק ראשון ופרק שני של ק"ש, אך בפרק ראשון בטלים ממלאכתם כדי לקרותו בכוונה, ואילו פרק שני קורין תוך כדי שהם עסוקים במלאכתם כי פרק שני אי"צ כוונה.

ויש לדקדק דלא נזכר שם לא במשנה ולא בברייתא אם האומנין מברכין ברכות ק"ש לפניה ולאחריה, ולכאור' משמע מזה, דהאומנין אף שהם קורין ק"ש מ"מ אינם מברכין לפניה ולאחריה.

והנה אם נימא כמו שכתבנו לעיל דלכאור' מבואר דפועלים העושין בשכרן אינם מברכין לפניה ולאחריה, לכאור' י"ל דלכך האומנין אינם מברכין לפניה ולאחריה והיינו משום שמסתברא שאומנין עושין בשכרן ולא עושין בסעודתן, כי בפשוטו אומנין העולים על האילן ועל הנדבך לא היו מסכנים עצמם כ"כ רק בשביל סעודתן ועל כרחך שהם פועלים אצל בעל הבית בשביל שכרן, וכיון שכן ניחא דלא נזכר שם שמברכין לפניה ולאחריה.

ולכאור' יש להוכיח עוד דמתני' דהאומנין מיירי בעושין בשכרן ולא בסעודתן, כי הרי אם מיירי בעושין בסעודתן הרי נתבאר דעושין במלאכתן וקורין, והרי אין לומר דהאומנים מברכין לפניה ולאחריה תוך כדי שהם עסוקים במלאכתן, שהרי אסור לעסוק בשום מלאכה בעודו מברך שום ברכה.

ת' הגראי"ש. אינו נכון, וכו"ל.

ש. ברכות שם. ת"ר הפועלים כו' אבל אין יורדין לפני התיבה כו'. פרש"י וז"ל, אבל אין יורדין לפני התיבה. אינן רשאים ליבטל ממלאכתן ולירד לפני התיבה לעשות שליח צבור שיש שם בטול מלאכה יותר מדאי עכ"ל, והנה לכאור' ממה דקאמר תנא דברייתא שאין יורדין לפני התיבה יש ללמוד מזה שכשהאומנין יורדין מהאילן ומהנדבך הרי הם מתפללין תפלה בציבור ולא ביחידות והיינו שהתפלה בצבור אי"ז ביטול מלאכה, דאל"כ מה צ"ל שאין יורדין לפני התיבה והרי אין להם כלל היתר להתפלל בציבור, ועל כרחך דמתפללין בצבור ואי"ז ביטול מלאכה.

אך דא"כ אין מובן מה לי אם מתפללין בציבור ומה לי אם יורדין לפני התיבה, דהא כיון שהם מתפללין בציבור למה מה שיהיו ש"צ יהיה זה יותר ביטול מלאכה.

ולכאור' על כרחך מ"ש התנא שאין יורדין לפני התיבה פירושו הוא שכשהאומנין יורדין מהאילן ומהנדבך, אם הם מוצאים עצמם שהם עשרה אומנים או שיש להם תחת האילן והנדבך עשרה, אפי"ה לא יעשו מנין, דעצם המנין יערוך יותר זמן וזהו כבר ביטול מלאכה.

וצ"ב.

ת' הגראי"ש. אם יש שם מנין אין להם לעבור לפני התיבה אלא יחזור לעבודתו מיד אחר תפילתו.

ש. ברכות ט"ז ב'. ת"ר עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ותנחומי אבלים. פרש"י וז"ל, אין עומדין עליהם בשורה. כשחוזרים מבית הקברות היו עושים שורות סביב האבל ומנחמין אותו ואין שורה פחותה מעשרה עכ"ל, לכאור' יש לדקדק למה צ"ל 'אין עומדין עליהן בשורה' והרי כיון שכל הענין בשורה היא לנחם, א"כ זהו כבר בכלל מ"ש אח"כ 'ואין אומרים עליהם כו' ותנחומי אבלים'.³⁰

ת' הגראי"ש. תנחומי אבלים היינו שאין יושבים עליהם שבעה.

ש. ברכות שם. ר' אלעזר בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כו'. וקאמר להלן, רבי יוחנן בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כו'. ר' זירא בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כו'. ר' חייא בתר דמצלי אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כו'. רב בתר צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כו'. רבי בתר צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו כו'. רב ספרא בתר צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כו'. ר' אלכסנדר בתר צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כו', ויש לדקדק דבכולהו קאמר בתר 'צלותיה' מלבד בר' חייא דקאמר בתר 'דמצלי' (וכן להלן י"ז א' איכא דאמרי כו' ור' אלכסנדר בתר 'דמצלי' כו'), ועוד, דכולהו אמרי' דאמרי' יהר"מ ה' אלקינו ואילו ברבי אמרי' דאמר יהר"מ ה' אלקינו ואלקי אבותינו.

ת' הגראי"ש. אולי י"ל, דכולהו היו שליחי ציבור דבימייהם היה מתפלל רק הש"ץ וכולם יוצאים יד"ח לפיכך קאמר בתר דמסיים צלותיה היינו לפני הציבור, אבל רבי חייא לא היה שליח ציבור כמבואר בב"מ פ"ה ב' במעשה דרבי ואלהיו הנביא, לפיכך אמר בתר דמצלי היינו בינו לבין עצמו, ומה שאצל רבי אמר ה' אלקינו ואלקי אבותינו, יתכן משום שהיה נשיא והתפלל על כל ישראל.

ש. ברכות שם. ר' אלעזר בתר דמסיים צלותיה אמר הכי יהי רצון מלפניך ה' אלקינו כו' ונשכים ונמצא יחול לבבנו ליראה את שמך ותבא לפניך קורת נפשנו לטובה. פרש"י וז"ל, ונשכים ונמצא יחול לבבנו ליראה את שמך. שלא יתגבר עלינו יצר הרע בהרהור הלילה לסור מאחריך ביום אלא כשנשכים בכל בקר נמצא לבבנו מיחל לך עכ"ל,

³⁰שמא י"ל דסד"א דווקא בשורה לא מנחמים אבל בלא שורה דלא הוי פרהסיא כן ינחמו קמ"ל. מיידידי הרה"ג ר' יצחק קליין שליט"א.

לכא' קצת יש להעיר דמאיך ארז"ל (תדא"ר פ"ג, תקו"ז ה') אם ראית ת"ח שעבר עבירה ביום אל תהרהר אחריו למחרת שמא עשה תשובה בלילה, דחזינן דלילה הוא זמן תשובה לת"ח ולא להיפך ולא עוד עד כדי כך שיש לחוש שמא יסור ח"ו מהשי"ת.³¹

ת' הגראי"ש. הכוונה בשעת שינה, שיצרו תוקפו ואנוס הוא.

ש. ברכות י"ז א'. איכא דאמרי כו' ור' אלכסנדר ב"ר דמצי' אמר הכי רבון העולמים גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם. פרש"י וז"ל, ומי מעכב. שאין אנו עושים רצונך. שאור שבעיסה. יצר הרע שבלבנו המחמיצנו עכ"ל, הא דאמר שתצילנו 'מידם' האם כוונתו לשעבוד 'מלכיות' או שכוונתו לכלול גם את השאור שבעיסה.

ת' הגראי"ש. משניהם.

ש. ברכות שם. ר' יוחנן כי הוה מסיים ספרא דאיוב אמר הכי כו'. שאלנו את מרן שליט"א: או"ח ת"ע. בענין סיום על נ"ך, כתב לן מרן שליט"א (בתשובות הגר"ח ח"ב תשובה תתתשכ"ז): לא ראינו נוהגין כן³². ושוב שאלנו: העירו בזה"ל³³: בברכות י"ז א' ריו"ח כד הוה מסיים ספרא דאיוב כו', כ' פנ"י שהי' רגיל לעשות ע"ז סעודת סיום, וק"ו מסיום מסכת ע"ש, ומבואר דס"ל דעל ס' של נ"ך צריך יותר לעשות סיום [כמו שעושים בש"ס] ומובא להלכה בדע"ת למהרש"ם סי' תקנ"א ס"י, ובמנחת פתים יו"ד סי' רמ"ו סכ"ו. ע"כ. והשיב מרן שליט"א: אם הי' מסיים עם תלמודו. ולכא' יש לשאול היכן מבואר כאן בגמ' שסיים גם תלמודו, דהא פשטיה דגמ' הוא שסיים כאן רק ספרא דאיוב.

ת' הגראי"ש. בודאי רבי יוחנן היה לומד ספר איוב עם כל הדרשות וההלכות הנדרשים בו, ובזמנם לא היה עדיין גמרא, והם למדו בע"פ, [ועי' פסחים ס"ב ב' עובדא דרבי שמלאי ורבי יוחנן לגבי ספר יוחסין ופי' רש"י מתני' דדברי הימים עיי"ש].

ש. בהנ"ל. איתא גירסא במסורת הש"ס 'א"ר יוחנן כי הוה מסיים ר"מ ספרא דאיוב', והנה ר"מ היה סופר סת"ם מומחה כדאיתא בגמ' מגילה י"ח ב' ובמדרש קהלת פ"ב, ואולי אפשר דקאמר דכשר"מ היה מסיים לכתוב ספר איוב קאמר כן. [והיינו דזהו גם] החידוש שבגירסא זו שאמרה שר"מ היה המסיים.

ת' הגראי"ש. לא מסתבר.

³¹ שי"ל דלפני השינה זהו זמן לתשובה אבל בשינה עצמה יש כח ליצה"ר. מירידי הנ"ל.

³² וע"ע שם תשובה תתתשכ"ח דכתב מרן שליט"א: המנהג לפטור מתענית בכורים לא נהגו אלא בסיום מסכת עי' מ"ב סי' ת"ע סק"י ועי' שבת קי"ט א'. ע"כ יעו"ש.

³³ יירידי הרה"ג ר' מאיר טפר שליט"א.

ש. ברכות שם. א"ל רב לר' חיי נשים במאי זכין באקרוי בנייהו לבי כנישתא ובאתנוי גברייהו בי רבנן ונטרין לגברייהו עד דאתו מבי מדרשא. פרש"י וז"ל, לבי כנישתא. תנוקות של בית רבן היו רגילין להיות למדים לפני רבן בבית הכנסת. בי רבנן. בית המדרש ששם שונים משנה וגמרא. ונטרין לגברייהו. ממתנות לבעליהן ונותנות להם רשות ללכת וללמוד תורה בעיר אחרת עכ"ל, יש לשאול, למה פרש"י שהשכר הוא על שנותנות רשות והרי בגמ' איתא שהשכר הוא ע"ז שממתנות.

ועוד למה פרש"י על שנותנות רשות ללכת 'לעיר אחרת' דווקא [וכי לא מגיע להן שכר על שהן ממתנות לבעליהן שישוב מבית המדרש שבאותה העיר].

ת' הגראי"ש. זה הכוונה ממתנות שנותנות רשות ללכת להרבה זמן וממתנות להם בשמחה, [כי מה המעלה שמחכה לו כשהוא בעיר, ומה יש לה לעשות].

ש. בהנ"ל. חכ"א³⁴ אמר ליישב הכי, דמ"ש בגמ' שמקבלות שכר על שממתנות אין הכונה על עצם ההמתנה, כי מה שממתנות זה לצורך עצמן (וכגון בשביל עונה) ולא לצורך בעליהן (היינו שממתנות לקבל פניו וליתן לו אוכל ומשקה), אלא הכונה היא על נתינת הרשות ללכת שזה היה הגורם לצער ההמתנה. וזה שייך דוקא כשהלכו ללמוד תורה בעיר אחרת, אבל באותה העיר לא היה צריך ליטול רשות כי בלא"ה היו חוזרים לביתם בכל יום כשהחשיך. ולכן פרש"י שהשכר הוא על נתינת הרשות ללכת ללמוד תורה בעיר אחרת.

ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. בהנ"ל. להלן אמרי' כי הו' מיפטרי רבנן כו', ופרש"י וז"ל, מפטרי רבנן. זה מזה שהיה נוטל רשות מחבירו לשוב לביתו ולארצו עכ"ל, והאם אפשר לומר דהגמ' הסמיכה מימרא זו למימרא דנטרין לגברייהו דלעיל, להראות שכך היתה המציאות בזמן חז"ל שהיו הולכים ללמוד תורה מחוץ לעירם.

(ומה שחזינן התם שהיו הולכים ללמוד תורה מחוץ לעירם ולארצם כן משמע ממה שהם בירכו זה לזה כ"כ, שאל"כ לא היו מברכין כ"כ, ורק משום שכל אחד חזר לעירו ולארצו כיון שנפרדו אחר שעסקו בתורה בצוותא כ"כ, לכן בירכו זה את זה.

ובספר אשרי האיש עמ"ס ברכות להגראי"ש שליט"א בן מו"ר מרן שליט"א כתב בזה"ל דף ס"א ע"א בנמוק"י הנדפס מחדש הובא מימרא החסירה בגמ' שלנו, סכותה לראשי ביום נשק א"ר יוחנן אלו ימי ניסן וימי תשרי שנושקין זה את זה ופירש ר"ת ז"ל שהימים והלילות שוים כו' ורש"י ז"ל פירש לפי שהתלמידים נושקים זה את זה שהולכין איש למקומו בניסן לאסוף יין ושמן כדאמר להו רבא לרבנן (לעיל ל"ה ע"ב) במטותא מיניכו כו' והיינו סכותה לראשי ביום נשק, עיי"ש. עכ"ל. וחזינן נמי שהיו רחוקים מביתם כדי כך שכשחזרו לביתם נשקו זה לזה וכדמצינו במשה ואהרן שנפגשו לאחר שנים רבות בפ' שמות).

ת' הגראי"ש. נכון.

³⁴הרה"ג ר' יצחק קליין שליט"א.

ש. ברכות י"ז ב'. וחד אמר כל העולם כולו נזונין בזכותם והם אפילו בזכות עצמן אין נזונין כדרב יהודה אמר רב כו' בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת. לכא' צ"ב דהא כיון דקאמר דרבי חנינא 'די' לו בקב חרובין כו', א"כ מה הראיה שהם אפילו בזכות עצמן אין נזונין, דלעולם אימא לך שגם הם נזונין בזכות עצמם [ואדרבא כ"ש הוא] ומה שמצינו ברכי חנינא שאכל רק קב חרובין אי"ז מפני שלא היה לו אלא מפני שלא הוצרך ליותר מזה כדאמר 'די' לו בקב חרובין כו'. ולכא' צ"ב.³⁵

ת' הגר"א ש"ש. רש"י בתענית כ"ד ב' מפרש דרחב"ד חסר לחם היה ומתגלגל היה בחרובין.

ש. ברכות שם. דאמר רב יהודה מאן אבירי לב גובאי טפשיאי אמר רב יוסף תדע דהא לא איגייר גיורא מינייהו. ראיתי כתוב (איני זוכר כעת היכן) שאין גרים מזרע ישמעאל, וכיון שכן יש לשאול למה לא קאמר מאן אבירי לב ישמעאלים דהא לא איגייר מינייהו. ת' הגר"א ש"ש. לא שמעתי דבר זה.³⁶

ש. בהנ"ל. פרש"י וז"ל, גובאי. שם אומה היא בבבל ובמסכת קדושין (ע' ב') אמרינן שהיו מן הנתינים עכ"ל, לכא' מה הרבותא בגובאי שלא היה מי שהתגייר מהם, וכי מכל אומה ואומה בעולם מוכרח להיות שאפי' א' מהם התגייר, ומה הרבותא בגובאי, וחשבתי לומר כך, דהנה איתא ביבמות ע"ט א' שדוד המע"ה גזר על הנתינים שלא יבואו בקהל ה' לעולם, והנה אפשר שהם סברו דכיון שכן אין להם מה להתגייר, וע"ז קאמר הכא עלייהו מאן אבירי לב גובאי טפשיאי כו' והיינו כי אף שהם אסורים לבא בקהל מ"מ היה להם להתגייר כדי לזכות עכ"פ להיות כישראל ולזכות בעוה"ב כישראל, ומזה שלא התגיירו לפחות ש"מ שהיו אבירי לב. ת' הגר"א ש"ש. עיין מהרש"א בחדושי אגדות.

ש. ברכות שם. אמר רב אשי בני מתא מחסיא אבירי לב ניהו דקא חזו יקרא דאורייתא תרי זמני בשתא ולא קמגייר גיורא מינייהו. כתבו התוס' וז"ל, תרי זמני בשתא. אבל בעצרת שאינו אלא יום אחד לא היו כל כך מתאספין ושמא ניסא איתרחיש להו וראיתי

³⁵ איתא בחולין פ"ה ב', רבי חייא נפל ליה יאניבא בכיתניה אתא לקמיה דרבי כו', ומי נפל ליה יאניבא בכיתניה והאמר רבין בר אבא ואמרי לה אמר רבי אבין בר שבא משעלו בני הגולה פסקו הזיקין והזועות והרוחות והרעמים ולא החמיץ יינם ולא לקה פשתנם ונתנו חכמים עיניהם ברכי חייא ובניו, כי מהניא זכותיהו אעלמא אדידהו לא כדרב יהודה אמר רב דאמר רב יהודה אמר רב בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, ופרש"י שם וז"ל, כדרב יהודה. דאמר זכותא דצדיקי לאחרני מהני ולא לדידהו בהאי עלמא עכ"ל. [ויש לשאול דהא כתיב בהדיא אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד גבור בארץ יהיה זרעו דור ישרים יבורך הון ועושר בביתו וגו', וחזינן דגם לדידהו מהני, וע' בתשובות לעיל ח' א' בד"ה ואמר רבי חייא ר' אמי משמיה דעולא גדול הנהנה כו'].
³⁶ זכורני בוודאות שראיתי כן [מקדמונים], אמנם שו"ר הא דפרש"י שבת קל"ה א' וז"ל, על גר. דליכא שום ספק ערלה כגון ערבי מהול עכ"ל יעו"ש.

בספר העתים שחבר הרב רבי יהודה בר ברזילי ששמע שהיה עמוד של אש יורד מן השמים עליהם בכלה דאלול ובכלה דאדר עכ"ל, והנה מבואר מזה דבני מתא מחסיא ראו את עמוד האש הזה, ולכאור' פלא היתכן שגוים יוכלו לראות מחזה קדוש כ"כ.

ת' הגראי"ש. כך הוא רצון השי"ת.

ש. בהנ"ל. דאתינן לדברי התוס' שהיה עמוד של אש כו', הנני לכתוב מה ששמעתי³⁷, שפ"א נכנס לבית מרן החזו"א זיע"א והיה שם אור גדול מאד, ונכנס לחדרו של מרן החזו"א, וראה את מרן החזו"א עומד מבלי מנעליו על השולחן והוא עטוף בסדין ומחזיק בידו ספר סמוך למנורה כאילו מסתכל בספר לאור המנורה, והיה בחדרו ובכל הבית אור מאד גדול, ומרן הסטייפלער זיע"א תפסו ואמר לו שיצאו שניהם מהבית שזה דרגה מאד גבוהה וזה לא בשבילם, ע"כ מה שסיפר לי. (והנני חושב שמרן הסטייפלער זיע"א יצא כדי שאחרים לא יהיו בבית אבל מרן הסטייפלער גופיה וודאי היה ראוי לאור זה).

ת' הגראי"ש. לא שמעתי מעודי.

פרק שלישי – מי שמתו

ש. ברכות י"ז ב'. מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין כו'. כתבו התוס' וז"ל, הכי גרסינן פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין עכ"ל, ויש להעיר דלהלן כתבו התוס' וז"ל אלו ואלו פטורין מן התפלה. אבל כו' ורישא דקאמר מי שמתו מוטל לפניו דפטור מן קריאת שמע ומן התפילין וכו' כל שכן דפטור מן התפלה כו' עכ"ל, ומלשון התוס' שכתבו מן קריאת שמע ומן התפילין מבואר בהדיא דהתוס' לא גרסי 'ומן התפלה', וכן מבואר ממה שכתבו 'כל שכן דפטור מתפלה' דלמאי צריך 'כל שכן' והרי זה קתני בהדיא, וצ"ב דבתחלה כתבו דגרסינן 'ומן התפלה' ואח"כ מבואר דלא גרסו כן. וצ"ב.

ת' הגראי"ש. האחרונים מחקו תיבות "ומן התפלה". [עי' הגהות הב"ח, צל"ח, תוי"ט, ומלא הרועים].

ש. ברכות שם. את שלפני המטה צורך בהם פטורים. הנה בהא דקתני 'את שלפני המטה צורך בהם פטורים' משמע דאם אין צורך בהם חייבים אף שהם לפני המטה, וכך משמע לשון רש"י שכתב וז"ל את שלפני המטה. שיתעסקו בו כשתגיע המטה אצלם עכ"ל ומשמע שאלו שלפני המטה שלא יתעסקו בו כשהמטה תגיע אצלם הרי הם חייבים, וכן משמע לשון רש"י שכתב וז"ל

³⁷ סיפר לי כן הרה"ג ר' ישעיהו צביון שליט"א (אחיו של חתניה דמרן שליט"א הרה"ג ר' יהושע צביון שליט"א), שכן סיפר לו שכנו הרב קרלנשטיין שליט"א מנהל ת"ת זכרון מאיר בב"ב בשם אביו ז"ל שהיה המנהל תלמוד תורה הנ"ל שהיה שכנו של מרן החזו"א גם בגבעת רוקח וגם ברחוב חזון איש, שבדידיה הוה עובדא.

שלפני המטה צורך בהם פטורים. 'אם' צריכים לשאתו פטורים עכ"ל ומשמע ד'אם' אין צריכים לשאתו חייבים.

אך צ"ב דהא לעיל מיניה פרש"י וז"ל וחלופיהן. שכן דרך שמתחלפין לשאת לפי שהכל חפצין לזכות בו עכ"ל, וכיון שכן מה לי שהם לא צריכים לשאת המטה מצד שיש כבר אחרים שישאוהו, והרי נהי שהם לא צריכים מ"מ הם רוצים ורצון זה לבד ג"כ סיבה לפוטרים אחר שהם עדיין לא זכו במצוה זו.

ת' הגר"א ש. אין צורך בהם הכוונה שאינם עומדים לשאת המטה כלל.

ש. ברכות שם. ואת שלאחר המטה צורך בהם חייבין. הא דקתני ואת שלאחר המטה צורך בהם חייבין היינו דאפילו שצורך בהם חייבים וכ"ש אם אין צורך בהם, וכן פרש"י וכתב דהטעם שהם חייבים אף שיש צורך בהם זהו משום שהם כבר נשאו המטה מקודם וכבר קיימו המצוה, אך צ"ב דכיון שיש צורך בהם והיינו דאם לא הם לא יהיה מי שישא המטה איך ואמאי הם חייבין.

ת' הגר"א ש. כבר הקשו כן בתוס' כאן ד"ה הכי גריס רש"י וכו'.

ש. ברכות שם. ואלו ואלו פטורים מן התפלה. כתבו התוס' וז"ל, אלו ואלו פטורין מן התפלה. אבל בק"ש ובתפילין שהן מדאורייתא חייבים כו' עכ"ל, והנה מ"ש ואלו ואלו, היינו, אלו שלפני המטה ואלו שלאחר המטה, ואלו שלפני המטה היינו שעומדים לשאת המטה, ואלו שלאחר המטה היינו אלו שכבר נשאו המטה, ולפי"ז מ"ש התוס' דאלו ואלו חייבים בק"ש ובתפילין הם גם אלו שעומדים לשאת המטה, ונמצא מבואר דאף שיתכן שבאמצע שיקראו ק"ש או תוך כדי שהתפילין מונחים עליהם יצטרכו לשאת המטה, אע"פ שיצטרכו לשאת המטה באופן כזה אפי"ה הם חייבים להתחיל לקרות ק"ש ולהיות עם תפילין, ויש לשאול דאף שאפשר דשייך הוא במציאות שיקראו ק"ש תוך כדי הליכתם אף שהם נושאים את המטה מ"מ כ"ז ניחא גבי פרשה שניה של ק"ש אבל גבי פרשה ראשונה שצריך לכוין בה [שגם האומנין בטלים ממלאכתם כדי לקרות פרשה ראשונה של ק"ש בכוונה כדלעיל ט"ז א'] איך יקראו וכיון שיתכן שיצטרכו לשאת המטה בעודם קוראים פרשה ראשונה אמאי הם חייבין בק"ש. (וכמו דלהלן תנן גבי המנחמים אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו לא יתחילו ה"נ שלא יתחילו).

ועוד, האיכא משום לועג לרש כדלהלן י"ח א' (וכידוע הוראת מרן החזו"א זצ"ל שאף מזמור יושב בסתר אין אומרים בתוך ד' אמותיו של המת), ואמאי חייבין בק"ש.

וכן גבי תפילין יש לשאול אמאי חייבין בתפילין והרי כשיצטרכו לשאת המטה איכא משום לועג לרש וכדלהלן שם.

וכן צ"ב דהא בבית הקברות אסור להיות בתפילין כדלהלן י"ח א', והרי אפשר שהם יצטרכו לשאת המטה גם בתוך בית הקברות, ואמאי חייבין בתפילין.

ת' הגר"א ש. עי' בתפא"י על המשניות ובמלאכת שלמה שם, [דפסוק ראשון אפשר לקרות בקל], ותפילין אפשר לכסותן שלא יהיה לועג לרש.

ש. ברכות י"ח א'. רב אשי אמר כיון שמוטל עליו לקבורו כמוטל לפניו דמי שנאמר ויקם אברהם מעל פני מתו ונאמר ואקברה מתי מלפני כו'. פרש"י וז"ל, ויקם אברהם וגו' וכתוב ואקברה מתי מלפני. וההיא שעתא לאו לפניו הוה עכ"ל, והיינו דמקרא דכתיב (חיי שרה כ"ג ד') ואקברה מתי מלפני מבואר דכשדיבר אל עפרון היה המת מוטל לפניו ממש, ומאידך כתיב בפסוק קודם לזה ויקם אברהם מעל פני מתו ומבואר דכשדיבר עם עפרון לא היה המת לפניו וא"כ איך אמר אח"כ ואקברה מתי מלפני והרי לא היה המת לפניו, אלא מכאן ראייה דכיון שמוטל עליו לקבורו כמוטל לפניו דמי, ולכן כתיב ואקברה מתי מלפני אף שלא היה המת מוטל לפניו אז כמ"ש מקודם ויקם אברהם מעל פני מתו, ולכן אף במתניתין דקתני מי שמתו מוטל לפניו כו' אין הכוונה רק את מי שהמת מוטל לפניו ממש אלא הכוונה היא גם את מי שאין המת מוטל לפניו ממש, ומהטעם הנ"ל דכיון שמוטל עליו לקבורו כמוטל לפניו דמי.

אך לכאור' קצת צ"ב דהא אמרי' (חולין קל"ז ב') לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד, וא"כ מה הראיה מלשון המקראות ללשון התנא דמתניתין, דלמא לשון התנא מי שמתו מוטל לפניו היינו מוטל לפניו ממש [וכס"ד דגמ'] ומה שבמקרא מצינו לשון זה גם למי שאין המת מוטל לפניו ממש אי"ז קושיא כי לשון תורה כו', וקצת צ"ב.

ת' הגראי"ש. הגמרא אין לומד כדבריה, וילפינן מקרא.

ש. ברכות שם. מתו ומשמרו אין אבל מהלך בבית הקברות לא והתניא לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וספר תורה בזרועו וקורא ואם עושה כן עובר משום לועג לרש חרף עושהו כו'. קצת צ"ב שהרי לא קתני בברייתא המהלך בבית הקברות פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה, כדרך שקתני במשנה לשון זו גבי מי שמתו מוטל לפניו [היינו לקבורו כדלעיל] וכדרך שקתני בברייתא לעיל לשון זו גבי מי המשמר את המת, אלא קתני בלשון אחר והיינו לא יהלך אדם בבית הקברות ותפילין בראשו וס"ת בזרועו וקורא וכנ"ל דמשמע שהאיסור הוא כשהתפילין נראים שהרי אמרו תפילין בראשו ולא אמרו תפילין שבזרועו, וכן ס"ת כשהוא נראה שאמרו וס"ת שבזרועו (ומ"ש 'וקורא' כבר הובא מהרמב"ם דהכוונה היא לומר דמלבד שיש איסור להלך עם ס"ת בזרועו יש איסור נוסף לקרות בתורה בבית הקברות), וכיון שכן מאי מקשה מבריייתא זו והרי לולי ק' הגמ' הי' להבין את דברי הבריייתא דלעולם מי שמהלך בבית הקברות אינו פטור בכל ענין מק"ש ומן התפלה ומן התפילין וכו' רק באופנים מסויימים והיינו באופנים אלו ששייך משום לועג לרש וכתפילין שבראשו דייקא וס"ת שבזרועו דייקא.

ואפשר דזהו בכלל תירוץ הגמ', אך צ"ב מאי ס"ד להקשות, שהרי מלשון הבריייתא מוכח כתי' הגמ' וכנ"ל. ולכאור' צ"ב.

ת' הגראי"ש. כן דרך הגמרא בכל מקום לברר הדברים.

ש. ברכות שם. אמר רחבה אמר רב כל הרואה המת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש חרף עושהו כו'. לישנא דגמ' כל הרואה המת ואינו מלוהו ה"ז משמע אף שעדיין לא הולכים עם המת והיינו שכיון שרואה אותו מתחייב ללוותו אפילו שעדיין לא התחילו ללוותו דאל"כ הול"ל כל הרואה לוית המת ואינו מלוהו וכיו"ב.

ת' הגראי"ש. אה"נ כל הרואה המת חייב ללוותו עי' שו"ע יו"ד סי' שמ"ג.

ש. ברכות שם. ואם הלוחו מה שכרו אמר רב אסי עליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל ומכבדו חונן אביון. קצת יש לשאול מה השכר בכך שעליו הכתוב אומר כן.

והנה פרש"י וז"ל מלוה ה' חונן דל. קרי ביה מלוה את המקום מי שחונן את הדל ואין לך דל מן המת והמלוה אותו כאילו מלוה את המקום עכ"ל, והאם י"ל דהשכר הוא בזה שהוא כאילו מלוה את המקום.

ת' הגראי"ש. הכוונה שאע"פ שהמת הוא דל ואינו יכול לשלם לו, מ"מ הקב"ה ישלם שכרו, ועי' מהרש"א.

ש. בהנ"ל. הנה מלשון רש"י דכתב 'ואין לך דל מן המת', לכאור' מבואר דמי שמלוה את הדל, והיינו את כל מי שהוא דל, ולא רק מי שמלוה את המת, הרי הוא כאילו הוא מלוה את המקום, ומה שאמרו זה דוקא גבי מת הוא משום שהמת הוא הדל ביותר [כלשון רש"י 'ואין לך דל מן המת' וכנ"ל], אבל לעולם מי שמלוה את כל מי שהוא דל הרי זה כאילו הוא מלוה את המקום. ת' הגראי"ש. נכון.

ש. ברכות שם. אמר ליה אם קרית לא שנית אם שנית לא שלשת אם שלשת לא פירשו לך כו'. לכאור' מבואר דכדי להבין צריך ללמוד שלוש פעמים, וצ"ב מעירובין נ"ד שם מבואר דכדי להבין צריך ללמוד ארבעה פעמים. ת' הגראי"ש. "פירשו לך" הוא הפעם הד'.

ש. ברכות י"ח ב'. והוא הכה את שני אריאל מואב שלא הניח כמותו לא במקדש ראשון ולא במקדש שני. יש לשאול באיזה דבר לא הניח כמותו לא במקדש ראשון ולא במקדש שני. [ומצינו כמו כן שאמרו בגמ' 'שלא הניח כמותו' אבל אמרו באיזה דבר ואילו כאן הגמ' סתם ולא פירש באיזה דבר]. ת' הגראי"ש. היה ראש הסנהדרין ולא הניח חכם וצדיק כמותו וכו'.

ש. בהנ"ל. לכאור' אין לומר דהיינו בתורה, שהרי היה את שלמה המלך שלא היה חכם גדול ממנו ואף בעמל התורה הרי שלמה אמר (ילקוט קהלת) תורה שלמדתי באף היא שעמדה לי.³⁸

³⁸ דאיתנין להכי, נעתיק הכא שו"ת ממרן שליט"א מספרנו תשובות הגר"ח (כת"י) על תנ"ך, בזה"ל: ש. איתא בילקוט קהלת, תורה שלמדתי באף היא שעמדה לי, בעת שהי' לן קשה הלימוד, עלה לן הפירוש דלהלן: איתא בגמ' מגילה קשות מיושב

ת' הגראי"ש. כנ"ל, כמו שאמרו שריבה וקיבץ פעלים לתורה.

ש. בהנ"ל. הנה להלן מיניה אמרי', והוא ירד והכה את הארי בתוך הבור ביום השלג איכא דאמרי דתבר גזיזי דברדא ונחת וטבל כו', ושמא אפשר דהגמ' סתמה ולא פירשה באיזה ענין לא הניח כמותו, כי סמכה על מה שאמרו מיד להלן מיניה דתבר גזיזי דברדא כו', והיינו דבזה דתבר גזיזי כו' לא הניח כמותו במקדש ראשון ושני [וכע"ז איתא מספר בניהו בן יהוידע שלא הניח כמותו במה שטבל כן], אך לכאו' ק' לפרש כן, כי קשה לומר דמכל גדולי עולם [וכגון דוד המלך ונתן הנביא וכיוצא בהם] שהיו אז לא היה מי שמסר נפש לטבול [אף שלא היה חיוב] בשביל ללמוד בטהרה [כפירוש רש"י ד"ה ונחת], או כדי לאכול חולין בטהרה [כפירוש התוס' ב"ק פ"ב ב']. וצ"ב.

ת' הגראי"ש. לא משמע וכן"ל.

ש. בהנ"ל. הובא מספר בניהו (ולע"ע לא מצאתי זה בפנים הספר בניהו וגם לא בספר בן יהוידע, ואולי יש דפוסים חסרים), דמעלתו שעלה על כולם בבית ראשון ובבית שני היה במה שקיבל על עצמו לכפר על עוונות עמו, וכגון מה שטבל ביום השלג כדלהלן, ע"כ.

אך צ"ב דהא היה את יחזקאל הנביא שסבל על הדור מאד כדאיתא בחולין ל"ז ב' [וזה היה בגלות בבל ואולי אי"ז ק' כי כאן מיירי על בית ראשון ובית שני ולא על הזמן שביניהם].

ת' הגראי"ש. אינך יודע מי גדול ממי.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב דלהלן י"ט א' מייתי למתניתין דתנן שאין עזרה ננעלת על כל אדם מישראל בחכמה ובטהרה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל, והוא היה בבית שני. ולכאו' צ"ב.

ת' הגראי"ש. לא קשה מידי ופשוט הוא.

ש. ברכות שם. איכא דאמרי דתנא סיפרא דבי רב ביומא דסיתווא. פרש"י וז"ל, דתנא סיפרא דבי רב. תורת כהנים עכ"ל, וקצת צ"ב דהא עדיין לא היה תורת כהנים דהא רב היה הרבה דורות לאחמ"כ.

ת' הגראי"ש. כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש נגלה להם [ועי' ברבנו חננאל הנדפס בגמ' בסוכה מ"ה ב' ד"ה לא קשיא הא דעיילי בבר וכו' מה שכתב שם כללא רבתי באלו הדברים].

רכות מעומד, והנה תורה שלמדתי באף הוא ר"ת 'תשב' והיינו קשות מיושב, היא שעמדה לי, היא שגרמה לי ללמוד אח"כ מעומד כי ע"י שלמדתי קשות מיושב נעשה זה הלימוד רך. ת. יפה.

ש. ברכות שם. א"ל אידך ולא ידע והא כתיב אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל ואמר רבי יצחק קשה רמה למת כמחט בבשר החי כו'. ודוחה הגמ', אמרי בצערא דידהו ידעי בצערא דאחרינא לא ידעי, והנה מבואר דהוה סבירא להו לבני רבי חייא דלרבי חייא הוה רמה וסבל מזה מפני שקשה רמה כו', ולכא' צ"ב היאך יתכן שסברו לומר כן על רבי חייא [ואף יהודה וחזקיה עצמם משמע במו"ק כ"ה א' שנשארו שלימים דאמרי' אמר ליה יהודה לחזקיה קום מדוכתיך כו']. ולכא' צ"ב.

ת' הגראי"ש. ח"ו לא חשבו כך, אלא שסברו שכשם שהמת מרגיש ברימה, כן מרגיש ויודע בצער אחרים, ותירצו דלא כך הוא.

ש. ברכות שם. ת"ש דאבוה דשמואל כו' כי נח נפשיה לא הוה שמואל גביה כו' אמר להו בעינא אבא בר אבא כו'. הנה מ"ש כי נח נפשיה לא הוה שמואל גביה לכא' ר"ל דאילו היה שמואל גביה היה אבוה דשמואל אומר לשמואל על הזוזי דיתמי שאצלו והיכן הם מונחים, ולכא' מבואר בזה דאבוה דשמואל ידע שהולך ליפטר מן העולם. (ואולי אי"ז פלא כ"כ משום שאבוה דשמואל חסיד גדול היה כמ"ש רש"י חולין קי"א ב' ואף השתמש בשם קדוש כמ"ש בבה"ג בסוף הלכות גיטין).

ובמ"ש אמר להו בעינא אבא בר אבא, לכא' צ"ב איך היה לאב ולבן אותו שם.³⁹

(ומצאנו בפניני הלכה (חולין מ"ז ב') מספר חסידים (סי' ת"ס) ומחידושי ר' שלמה בן היתום (מו"ק ה' א') שלא לקרות לבן בשם עצמו בחייו ומאידך מספר אבן ספיר (ח"א מ"א א') שראה כן בתימן יעו"ש).

[ומייתי שם עוד מנועם אלימלך (במדבר א' ב') שקריאה ע"ש צדיק גורם לתינוק שגם יהיה צדיק, וכן השיב מרן שליט"א בס' תשובות הגר"ח ח"ב משמיה דמרן החזו"א זצ"ל, ועוד מייתי שם מספר משנה הלכות (ח"ו סי' רנ"ו) דבגמ' חולין שם משמע שגם אחר צדיק חי יש ענין לקרות אלא שאין עושים כן שיש לחשוש שלא יהיו צדיקים גמורים אבל במעשה בגמ' ראו שהיה צדיק גמור יעו"ש].

ת' הגראי"ש. אולי אביו נפטר קודם לידתו, ומצינו בחז"ל כמה שנראו כשם אביהם.

ש. ברכות שם. דאמרי לי כי כל הנך שני דלא סליקת למתיבתא דרבי אפס ואחלישתיה לדעתיה לא מעיילינן לך למתיבתא דרקיעא. האם יש ללמוד מכאן שאם לא נכנסים לשיעור בשיבה (כמצוי לפעמים שיש בחורים שאינם אוהבים סגנון לימוד מסויים של רב מסויים) או לשיחת מוסר בשיבה וכוצ"ב ויש לרב חולשת הדעת מזה, שיש על דבר זה עונש שלא יעלו למתיבתא דרקיעא ח"ו.

[או שרק לאדם גדול שלא נכנס יש לו לחוש מעונש זה וכמו דמיירי הכא גבי לוי שהיה גדול ולכן היה לרבי אפס חולשה מזה, (דאילו היה זה תלמיד ולא לוי אפשר שלא היה לו מזה חולשת הדעת ואף אם היה חולשת הדעת דילמא לא היה התלמיד נענש על זה)].

³⁹ ובחולין ל"ח א' איתא ששמואל קרא לרב 'אבא' וכתבנו לשאול שם שם איך קרא לו כן בעוד שלאביו קראו אבא.

(ודרך אגב, חזינן הכא דקדוק הדין שהרי מה שלוי לא נכנס לא היה משום זלזול ברבי אפס ח"ו אלא זה היה משום כבוד רבי חנינא, ואפ"ה כיון שהיה מזה חולשת הדעת לרבי אפס חזינן דהיה בכך תביעה על לוי, וזהו פחד גדול מדקדוק הדין).

ת' הגראי"ש. אולי.

ש. ברכות י"ט א'. ואי ס"ד דלא ידעי כי אמר להו מאי הוי אלא מאי ידיעי למה לי' למימר להו לאחזוקי ליה מיבותא למשה. הא דקאמר ואי ס"ד דלא ידעי כו' לכאור' צ"ב, דהא מה שאמר רבי יונתן דלא ידעי בפשוטו ה"ז שאינם יודעין מעצמן אבל אם אומרים להם למה נימא ומנין שרבי יונתן יסבור שגם כן אינם יודעים, והכא הרי משה אמר להם ולמה שלא ידעו אחר שאמר להם, וכן לעיל י"ח ב' דחינן ואמרי דלמא איניש אחרינא שכיב ואזיל ואמר להו, אלמא פשיטא לגמ' דאם אומרים להן ודאי פשוט הוא ידיעי, וצ"ב.

ת' הגראי"ש. עי' מהרש"א בח"א.

ש. ברכות שם. שאני צורבא מרבנן דקודשא בריך הוא תבע ביקריה. לכאור' צ"ב דהא הכא משני הכי גבי שמואל והיכי קאמר עליה רק צורבא מרבנן. (ועי' מגילה כ"ח ב').

ת' הגראי"ש. כל צורבא מרבנן, וכ"ש שמואל.

ש. בהנ"ל. האם י"ל, דה"ק שאני צורבא מרבנן כו', והכא גבי שמואל כ"ש דקב"ה תבע ביקריה.

ת' הגראי"ש. נכון.

ש. ברכות שם. כתבו התוס' וז"ל, בתוך הבור שהוא באמצע הספרים עכ"ל, ויש להאיר הא דפרש"י (שיר השירים ה' י"ד) וז"ל, מעיו עשת שן. זה תורת כהנים הניתן באמצע חומשה חומשים כמעיים הללו שהם נתונים באמצע הגוף עכ"ל.

ש. ברכות י"ט ב'. מיתבי קברו כו' בא בטמאה באין עמו בטמאה משום כבודו אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה לנגד ה' כו'. מ"ש משום כבודו יש לשאול הכוונה.

ובמ"ש אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', יש להעיר דבכל הקושיות כאן בגמ' מייתי לקרא זה ומקשינן אמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין 'עצה' לנגד ה' וכלישנא דקרא, ואילו בקושיא הכא לא אמרו 'ואין עצה', וזה נראה דבר מכוון מאחר שבכל הקושיות כאן בגמ' מייתי לקרא כלשונו ורק בקושיא כאן חיסרו תיבות אלו, ומה הביאור בזה.

ת' הגראי"ש. יש גורסין "ואין עצה", כבודו של האכל ללכת אחריו גם בטמאה, ולא לביישו ולעזבו לבד.

ש. ברכות שם. ת"ש דאמר ר' אלעזר בר צדוק מדרגין היינו על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל ולא לקראת מלכי ישראל אמרו אלא אפי' לקראת מלכי עכו"ם שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם כו'. מ"ש כאן 'ולא לקראת מלכי ישראל אמרו' כו', האם זה חלק מדבריו ממש של ר' אלעזר בר צדוק, או שזה תוספת דברי הגמ', והתוספת היא כמ"ש לעיל ט' ב' בשם ר' יוחנן לעולם ירוץ אדם לקראת מלכי ישראל ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם.

[והנפק"מ היא, שאם כצד קמא שזה חלק מדברי ר' אלעזר בר צדוק, א"כ ה"ק, ולא לקראת מלכי ישראל אמרו שמותר לכהנים לדלג על ארונות מתים, אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם מותר לכהנים לדלג על ארונות מתים, והיינו דראב"ז קאמר הכא שיש מקום אחר שם 'אמרו' שמותר לכהנים לדלג על ארונות מתים (ולא נודע לנו היכן אמרו דבר זה, כי א"א לומר שכוונת ראב"ז לדברי רבי יוחנן כי רבי יוחנן האמורא היה זמן הרבה אח"כ) ואי"ז שייך כלל לדברי רבי יוחנן לעיל ט' ב' כי רבי יוחנן אמר רק שיש מצוה לרוץ לקראת מלכים אבל לא אמר בדבריו שמותר לכהנים בשביל מצוה זו לדלג על ארונות מתים.

ועוד שאם כצד קמא זה, שזה חלק מדברי ראב"ז, א"כ מה חידש רבי יוחנן האמורא שהיה אחר רבי אלעזר בר צדוק התנא.

ואם כצד בתרא שאי"ז חלק מדברי ראב"ז אלא זה תוספת דברי הגמ', א"כ מ"ש הכא ולא לקראת מלכי ישראל אמרו, לכאור' כוונת הגמ' לדברי רבי יוחנן הנ"ל, אך צ"ב בדברי רבי יוחנן לא נזכר שמותר לכהנים לדלג בשביל זה על ארונות מתים. (ואולי לצד זה צ"ל דזה גופא הגמ' קמ"ל הכא והיינו דאף שרבי יוחנן לא דיבר בכהנים מ"מ אחר דברי ראב"ז, בכלל דברי רבי יוחנן זה גם גבי כהנים)].

ת' הגראי"ש. בפשטות הכל דברי ראב"ז וקאמר שכך היו עושים ורבותיו אמרו כן גם לגבי מלכי גויים, ולא חיישינן לטומאה כי הוא ענין גדול, ורבי יוחנן הוסיף שלעולם ירוץ אדם ואין לחשוש לביטול תורה, ובפוסקים מבואר דאם כבר ראה פעם אחת אין לבטל תורה עבור זה (עי' שו"ע או"ח סי' רכ"ד ס"ט).

ש. ברכות שם. כדרבא כו' ומשום כבוד מלכים לא גזרו בהו רבנן. הנה מבואר דמ"ש לרוץ לקראת מלכים הוא משום כבוד מלכים, וכן מבואר מפרש"י לעיל דכתב וז"ל לקראת מלכי ישראל. הרי לכבוד הבריות עוברים על נפש לא יטמא כו' עכ"ל, מיהו צ"ב דהא בדברי רבי יוחנן לעיל וכן במ"ש הכא ולא לקראת כו' איתא בהדיא דהטעם הוא 'שאם יזכה יבחין בין מלכי ישראל למלכי עכו"ם'.

[ואולי י"ל דמ"ש ומשום 'כבוד מלכים' כו' אין הכוונה לכבוד המלכים, אלא לראות את הכבוד מלכים וזהו באמת מה שאמרו שאם יזכה כו'].

ת' הגראי"ש. יש ענין לכבוד מלכים ואם יזכה יבחין וכו'.

ש. בהנ"ל. האם י"ל כן, דמ"ש 'ולא לקראת מלכי ישראל אמרו' שיש מצוה לרוץ לקראתם הוא משום כבוד המלכים וכפירש"י בד"ה 'לקראת מלכי ישראל', ומ"ש 'אלא אפילו לקראת מלכי עכו"ם' על זה קאי הטעם שאמרו מיד 'שאם יזכה יבחיך כו', ולכאור' זה מוכרח כי אין לומר שיש מצוה לרוץ לקראת מלכי ישראל כדי להבחיך בין מלכ"י למלכי עכו"ם מבלי שיראה מלכי עכו"ם. ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. ברכות כ' א'. אמר ליה רב פפא לאביי מאי שנא ראשונים דאיתרחיש להו ניסא כו' ואילו רב יהודה כי הוה שליף חד מסאניה אתי מיטרא כו'. הנה מבואר בזה דזה שהגיע גשם ע"י שרב יהודה ציער עצמו ה"ז מוגדר 'נס' (דכשאמרו בתענית להתענות וירדו גשמים וכי ה"ז חשיב נס). ולכאור' צ"ב. ת' הגראי"ש. ודאי דהוא נס.

ש. ברכות שם. כי הא דרב אדא בר אהבה חזייה לההיא כותית דהות לבישא כרבלתא בשוקא כו'. הנה יש לשאול בזה:

א. הנה משמע שאם היה יודע שהיא כותית ולא ישראלית לא היה עושה לה כן, וקצת יש לשאול בזה שהרי וכי מותר לכותית לילך כך בפני ישראל והרי היא ג"כ מכשילה, וא"כ גם עתה שנודע לו שהיא היתה כותית למה התחייב לשלם לה את בגדה.

ב. איך קרע בגדה והרי בכך נהיה מכשול גדול יותר בכך שאינה מכוסה [שבאשה זה יותר מכשלה גדולה שהיא מכשלת אחרים בראייתה, ולמה אי"ז מצוה הבאה בעבירה].

[ואולי צ"ל דמיירי שהיה לה בגד נוסף.

אמנם עי' ב"י (יו"ד סי' ש"ג) שהיה זה בגד כלאים ולפיכך קרעה מעליה, דכתב בטור דלהרמב"ם הרואה כלאים של תורה על חבירו אפילו הוא בשוק קורעו מעליו אפילו הוא רבו שלמדו חכמה, ולהרא"ש אע"פ שהמוצא כלאים דאורייתא פושטו אפילו אם הוא בשוק זה דוקא שהלבוש עצמו מוצאו כי הוא מזיד אבל הרואה כלאים על חבירו והלבוש אינו יודע אצ"ל לו בשוק עד שיגיע לביתו דמשום כבוד הבריות ישתוק כו' יעו"ש, ועי' בב"י שם דהרמב"ם והרא"ש ילפי לדינייהו מהא דרב אדא בר אהבה דהכא יעו"ש.

והשתא אי מיירי שהיה לה עוד בגד תחת בגד זה שקרע מעליה מה שייך לדון משום כבוד הבריות, וכיון שכן לכאור' צ"ב כנ"ל שלכאור' בקריעת בגדה מעליה הוי מכשלה גדולה יותר שעתה היא מכשילה אחרים].

ג. הנה משמע שאם היה יודע שהיא ישראלית לא היה צריך לשלם לה, ולכאור' למה, שהרי קודם שקרע לה היה לו להזהירה.

ת' הגראי"ש. זהו גופא דעובדא דראב"א ראה בזה חילול השם ומסר נפשו לקדש שם שמים ולא עשה חשבונות בזה וכדמסיים מתוך מתוך ד' מאה זוזי שויה.

ש. ברכות שם. ר' יוחנן הוה רגיל כו' ונהוי להו זרעא שפירי כוותי כו'. לכאו' מנין ידע רבי יוחנן על עצמו, והרי ודאי לא הסתכל רבי יוחנן במראה.
[ואולי הוא משום שהיה אור כשהרים גלימתו כמ"ש לעיל ה' ב'].
ת' הגראי"ש. ראה את ידו ורגלו וכו'.

ש. ברכות שם. מה דגים שבים מים מכסין עליהם ואין עין הרע שולטת בהם כו'.
יש להעיר דמ"מ מצינו דאף שהם מכוסין במים עם כל זאת כשיש חשבון שצריך ליפרע מהם אין זה עוזר להם כמ"ש בחולין ס"ג א' ר' יוחנן כי הוה חזי שלך אמר משפטיך תהום רבה ופרש"י וז"ל ומשפטיך אף בתהום רבה. שזמנתה שלך לשפוט ולעשות נקמתך בדגת הים להמית המזומנים למות כו' עכ"ל, והיינו דדוקא לענין עין הרע מהני להו שהם מכוסים במים.
ת' הגראי"ש. מה קשה לך, הרי קאמר שאין עין הרע שולטת בהם.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, קטנים. אפי' קטן שהגיע לחנוך לא הטילו על אביו לחנכו בק"ש לפי שאינו מצוי תמיד כשמגיע זמן ק"ש עכ"ל, לכאו' מכאן ראייה שאשה אינה חייבת בחינוך בנה, והיינו דאל"כ למה קטנים פטורים מק"ש והרי נהי שאינו מצוי תמיד כשמגיע זמן ק"ש מ"מ אמו ודאי מצויה עמו ולמה לא הטילו על אמו לחנכו בק"ש, אלא ע"כ שאין האשה חייבת בחינוך בנה.
ת' הגראי"ש. עי' קידושין כ"ט ב' כל מצווה ללמוד מצווה ללמד וכו', ונשים פטורות מק"ש.

ש. ברכות כ' ב'. ק"ש פשיטא כו' מהו דתימא הואיל ואית בה מלכות שמים קמ"ל.
לכאו' צ"ב חדא דהא גם אחר שיש בה מלכות שמים הרי סו"ס היא מ"ע שהזמן גרמא ומה לן שבכלל המצוה אית בה מלכות שמים.
ועוד, הרי המלכות שמים דאית בה זהו חלק מתוך המ"ע וכיון שגם היא היא המ"ע [שהז"ג] א"כ מה ההו"א שיתחייבו.
ת' הגראי"ש. במלכות שמים ודאי דגם אשה חייבת, והו"א שגם בק"ש תתחייב דאית בה מלכות שמים קמ"ל.

ש. ברכות שם. ומן התפילין פשיטא מהו דתימא הואיל ואתקש למזוזה קמ"ל. צ"ב
איך בנות רש"י ואשת ר"ת הניחו תפילין והרי איתא במג"א בשם הזוה"ק איסור חמור שלא יראה שער אשה אף בביתה.
ת' הגראי"ש. אולי גילחו שער ראשן, ובכלל אפשר להזהר בזה ולהשים כיסוי.

ש. ברכות שם. וחייבין בתפלה דרחמי ניהו מהו דתימא הואיל וכתוב בה ערב ובקר וצהרים כמצות עשה שהזמן גרמא דמי קמ"ל. הא דאמרי' כמצות עשה שהזמן גרמא לכאו' צ"ב דהא אי כהס"ד א"כ הול"ל 'מצות עשה' כו' ולמה קאמר רק 'כ'מצות עשה, ואי הס"ד אי"ז טעם מספיק דליחשיב מ"ע שהזמן ג' למה 'כ'מצות עשה כו' יפטור אותן.

ת' הגראי"ש. אינו מצות עשה דתפילה דרבנן אלא כמצות עשה [ועי' רש"י ותוס'].

ש. בהג"ל. הא דאמרי' מהו דתימא כו', לכאו' היינו, דכיון דלתפילות שהם חיוב יש זמן קבוע לכן הוי ס"ד דתפילה היא כמ"ע שהזמן ג', וקמ"ל דאף שיש לתפילות [שהם חיוב] זמן קבוע אפי"ה אינם מ"ע שהזמן ג', ולכאו' צ"ב מעיקרא מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר.

ויש לברר האם י"ל דהקמ"ל הוא, דנהי שהתפילות שהם חיוב יש להם זמן קבוע, מ"מ כיון שגם בכל עת אפשר [ואף חייבים בעת צרה] להתפלל תפילות [שאינם חיוב כשחרית מנחה וערבית], לכן נמצינו דלא ה'זמן' הוא הגורם של ה'תפילה', וממילא אף שיש לג' התפלות שבכל יום זמן קבוע מ"מ אינם מוגדרים למצוה שהזמן גורם אותה. ועדיין צ"ב.

ת' הגראי"ש. קמ"ל דכיון דרחמי ניהו נשים חייבות בזה.

ש. בהג"ל. פרש"י וז"ל, הכי גרסינן תפלה דרחמי ניהו. ולא גרס פשיטא דהא לאו דאורייתא עכ"ל, וכתבו התוס' וז"ל, בתפלה פשיטא כיון דכתיב ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה כמצות עשה שהזמן גרמא הוי קמ"ל דרחמי ניהו. ורש"י לא גריס ליה שהרי תפלה דרבנן היא ומאי מ"ע שייכי ביה, ומ"מ יש ליישב דהא הלל דרבנן ונשים פטורות מהאי טעמא דמצות עשה שהזמן גרמא הוא כדאמרינן בסוכה כו' עכ"ל, היינו, דהגירסא שהיה לפני רש"י עליה כתב דלא גרסינן אותה, היא הגירסא דמייתו התוס', עליה כתבו התוס' דרש"י לא גריס אותה, (והגירסא שלפנינו בגמרא, אינה לא הגירסא של רש"י ולא של תוס'), ומבואר דלגירסא זו תפילה דאורייתא היא, והא דאמרי' פשיטא כו' ה"ק, פשיטא כיון דכתיב ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה כמצות עשה שהזמן גרמא פי' דכיון שיש לג' התפלות שבכל יום שחיובן הם מדאורייתא זמן קבוע א"כ הוי מ"ע שהזמן ג', קמ"ל דרחמי ניהו.

ויש לשאול, דכיון דלגירסא זו ג' התפלות הם דאורייתא א"כ אמאי קאמר כיון דכתיב ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה 'כ'מצות עשה שהזמן ג' הוי, דהול"ל 'מצות עשה' שהזמן ג' הוי, ומהו 'כ'מצות עשה, ובשלמא אי הוה אמרי' דתפלה דרבנן היא ועליה הוה אמרי' ס"ד דהוי 'כ'מצות עשה שהזמן גרמא הוי, הוה ניחא דהוה אמרי' שזה 'כמו' מ"ע דאורייתא לענין 'זמן גרמא', אבל עתה דאמרי' [לגירסא זו] דתפלה דאורייתא היא א"כ למה קאמר 'כ'מצות עשה שהזמן גרמא והרי היא מ"ע ממש.

ובהא דקאמר 'קמ"ל דרחמי ניהו', יש לשאול, האם הכוונה היא לומר, קמ"ל דנהי שיש זמן קבוע לג' תפלות מ"מ כיון שאם רוצים אפשר להתפלל עוד תפלות פרטיות (וכנ"ל) א"כ גם התפלות הקבועות אינם נחשבים כבר לתפלות שהזמן קובע אותם, והיינו דתפלה היא דאורייתא גם להקמ"ל, או דילמא דהקמ"ל ה"פ קמ"ל דרחמי ניהו פי' שאין התפלות דאורייתא כפי שסברנו בהו"א אלא התפלות דרבנן הם [וזהו דקאמר קמ"ל דרחמי ניהו ולא קאמר רק 'קמ"ל' כפי שאמרו לעיל גבי ק"ש ותפילין ומזוזה], והיינו דכיון שהן דרבנן לכן לא שייך בהו"א מ"ע שהזמן גרמא.

ובמ"ש רש"י שבדרבנן לא שייך מ"ע שהזמ"ג, הקשו התוס' מהלל יעו"ש, ומיהו מ"ש רש"י לכאור' כן מבואר בגמ' דידן דאמר' להלן מיניה, אמר רב אדא בר אהבה נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה ופרכינן אמאי מצות עשה שהזמן גרמא הוא וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות ומשני אמר אביי מדרבנן ופרכינן א"ל רבא כו', ותירוציה דאביי הוא דכיון דחיובן הוא מדרבנן שוב לא קשיא דהא היא מ"ע שהזמ"ג, וחזינן דבדרבנן לא שייך לומר הכלל של מ"ע שהזמ"ג, ואמנם צ"ב הוכחת התוס' מהלל כמ"ש בתוס', אבל מ"מ בגמ' דידן לכאור' איכא סיוע לרש"י דלכאור' חזינן דאי"ז שייך בדרבנן וכנ"ל.

ת' הגראי"ש. תוס' אינו סובר דתפילה מדאורייתא, אלא דאף שהוא מדרבנן שייך לומר בזה מצות עשה שהזמ"ג והראיה מהלל.

ש. ברכות שם. ובברכת המזון פשיטא מהו דתימא הואיל וכתוב בתת ה' לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר לשבע כמצות עשה שהזמן גרמא דמי קמ"ל. היינו דכיון דכתיב ולחם בבקר לשבע א"כ מצינו שיש זמן קבוע לאכילת הלחם וכיון שיש חיוב של מ"ע לברך ברכת המזון על הלחם, לכן הוה ס"ד שברכת המזון שעל אכילת הלחם היא מ"ע שהזמ"ג, ולכאור' צ"ב, דהא נהי דחזינן מהפסוק שיש זמן קבוע לאכילת הלחם מ"מ הרי האכילת הלחם גופא אינה מ"ע, וכיון שכן אינה מ"ע א"כ למה דבר זה שיש לאכילת הלחם זמן קבוע יחשיב את ברכת המזון שעל אכילת הלחם מ"ע שהזמ"ג, והרי המ"ע היא הבהמ"ז בלבד ולא עצם האכילת לחם, ומה זה שייך לזה, וצ"ב הס"ד.

ועוד, הא דמייתי מהפסוק דלחם בבקר לשבע דחזינן שיש זמן קבוע לאכילת הלחם לכאור' צ"ב, דהא נהי דמצינו בפסוק שיש לאכילת הלחם זמן קבוע מ"מ הרי ודאי הוא שאין כוונת הכתוב לאפוקי זמן אחר מאכילת לחם לומר שאין אוכלים לחם בשום זמן אחר ורק בבוקר בלבד אוכלים לחם, שהרי כל אדם אוכל לחם אימת שצריך לזה, וכוונת הכתוב לומר ההנהגה הראויה בזה עי' משנ"ב סי' קנ"ז, ולכאור' צ"ב.

(ובתוס' ד"ה אית דגרסי, משמע דבאמת היו שלא גרסו זה בגמ').

ת' הגראי"ש. כיון דכתיב ואכלת ושבעת וברכת, ולאכילה יש זמן קבוע לכל אדם, א"כ הו"א דברהמ"ז הוי מ"ע שהזמ"ג, קמ"ל דלא.

ש. ברכות שם. אמר רב אדא בר אהבה נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה אמאי מצות עשה שהזמן גרמא הוא וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות אמר אביי מדרבנן א"ל רבא והא דבר תורה קאמר כו'. והנה הא דמשני אביי 'מדרבנן' אולי יש לפרש הכוונה דאחר שרבנן חייבו לכן זה כבר חשיב דבר תורה, וכדמצינו לעיל י"ט ב' דאמר' התם ת"ש גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה ואמאי לימא אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור אחיכו עליה לאו דלא תסור דאורייתא היא אמר רב כהנא גברא רבה אמר מילתא לא תחיכו עליה כל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור ומשום כבודו שרו רבנן יעו"ש, וה"נ אחר שרבנן חייבו האשה בקדוש היום ממילא חשיבא דבר תורה משום לאו דלא תסור וכדאיתא לעיל שם.

ורבא דהקשה לאבבי 'והא דבר תורה קאמר' ה"ק ליה רבא לאבבי, דבשלמא אי רב אדא בר אהבה הי' אומר נשים חייבות בקידוש היום 'מדאורייתא' ניהא דמכח הק' שהרי נשים פטורות ממ"ע שהזמ"ג היה לנו לפרש שכוונתו לדאורייתא דלא תסור אחר שמצינו כן לעיל וכנ"ל, אבל השתא דקאמר 'דבר תורה' ולא קאמר 'מדאורייתא' נראה הדבר שדקדק בלשונו לומר שחייבן הוא הדאורייתא של הקידוש ולא של הלאו דלא תסור, דלהכי דקדק לומר 'דבר תורה' ולא 'דאורייתא' כדי שלא נטעה לומר דכוונתו היא לדאורייתא של 'לא תסור'.

ויש לברר אם אפשר לבאר כן.

ת' הגראי"ש. לא הבנתי למה הוצרכת לכל זה מה היה קשה לך.

ש. ברכות שם. דרש רב עזירא משמיה כו' אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד והלא אתה נושא להם פנים לישראל דכתיב 'ישא ה' פניו אליך אמר להם וכי לא ישא להם פנים לישראל שכתבתי להם בתורה ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה. איתא בסה"ק דברהמ"ז מתוך הכתב ובכוונה זהו סגולה לפרנסה בכבוד, ויש לומר שהטעם הוא משום שכיון שישראל מדקדקים על עצמם לברך ברהמ"ז כבר בכזית או בכביצה והקב"ה נושא להם על כך פנים והנשיאות פנים זהו עושר וממשלה כמ"ש בסה"ק דבתיבת 'ישא' ה' וגו' יש לכיון 'עושר וממשלה', א"כ נמצא שכשהם מברכים ברהמ"ז הם מתעשרים, כי הקב"ה נושא להם ע"ז פנים הנשיאות היא נתינת עושר וממשלה, וממילא הם מתעשרים.

(וחכ"א העיר דלפי"ז העושר הבא מבהמ"ז בכוונה וכנ"ל הוא רק למי שלא אכל כדי שביעה ואינו מסתברא).

ת' הגראי"ש. יפה.

ש. ברכות שם. מתני'. בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפנייה ולא לאחריה. פרש"י וז"ל, מהרהר ק"ש בלבו כשמגיע זמן המקרא. ואינו מברך אפילו בהרהור. לא לפנייה ולא לאחריה כיון דברכות לאו מדאורייתא מחייב לא אצרכוהו רבנן עכ"ל, ויש לשאול האם לפי"ז כיון שרק פסוק ראשון הוא דאורייתא או רק פרשה ראשונה היא דאורייתא ואילו פרשה שניה אינה דאורייתא (עי' משנ"ב סי' ס"ז ס"ק ד') א"כ גם כשאמרו שמהרהר ק"ש בלבו ה"ז רק את הפסוק ראשון או רק את הפרשה ראשונה שהיא דאורייתא אבל פרשה שניה שאינה דאורייתא לא צריך להרהר בלבו כמו שאת הברכות לא מהרהר בלבו.

ת' הגראי"ש. כל פרשיות הק"ש [גם פרשת ציצית דאורייתא משום יציאת מצרים כמבואר בגמ'].

ש. בהנ"ל. הא דפרש"י ואינו מברך אפילו בהרהור, היינו משום שאם 'ואינו מברך' היה הפירוש שאינו מברך בפיו היה קשה שכיון שאפילו ק"ש אינו אומר בפיו כ"ש שאת הברכות לא יאמר בפיו ומה צ"ל ואינו מברך כו' והרי לא יתכן שיאמר הברכות בפיו בזמן שק"ש רק מהרהר בלבו, וע"כ דה"ק ואינו מברך אפילו בהרהור. ולכאור' הוא פשוט.

ת' הגראי"ש. פשוט.

ש. ברכות שם. ועל המזון מברך לאחריו ואינו מברך לפניו. פרש"י וז"ל, ועל המזון מברך לאחריו דחייבא דאורייתא הוא. ואינו מברך לפניו דלאו דאורייתא הוא עכ"ל, וגם הכא יש לשאול האם לפי"ז כשמברך לאחריו והיינו כשמהרהר בלבו לאחריו (עי' תר"י) האם מהרהר רק את הברכה הראשונה של ברהמ"ז אבל שאר ברכות ברהמ"ז אף בהרהור אינו מברך, כי רק ברכה ראשונה היא דאורייתא ומשא"כ שאר ברכות שהם דרבנן.

ת' הגראי"ש. לכאור' כל ברהמ"ז.

ש. ברכות כ"א א'. והרי תפלה דדבר שהצבור עסוקין בו ותנן היה עומד בתפלה ונזכר שהוא בעל קרי לא יפסיק אלא יקצר טעמא דאתחיל הא לא אתחיל לא יתחיל. היינו, 'טעמא דאתחיל' אז לא יפסיק אלא יקצר, 'הא לא אתחיל לא יתחיל' היינו לא יתחיל להרהר, אבל אין הכוונה 'לא יתחיל' לומר בפיו, כי כיון שהוא בעל קרי אסור לו לומר בפיו ורק בהרהור שרי ליה, אך צ"ב איך מדייקין הכי, והיינו, דבשלמא אם היה הדיוק 'הא לא אתחיל לא יתחיל' היינו לא יתחיל 'בפיו' אז הוה נוחא כי מדייקין זאת ממה שאמרו קודם 'טעמא דאתחיל' וזה קאי שהתחיל לומר 'בפיו', אבל השתא דהדיוק 'הא לא אתחיל לא יתחיל' הוא דיוק שלא יתחיל 'בהרהור', אין מובן איך מדייקין כן, שהרי 'לא אתחיל' זהו 'בפיו' ואילו 'לא יתחיל' זהו 'בהרהור', וכיצד מצי' לדייק הכי. וצ"ב.

ת' הגראי"ש. עי' תוס' כאן ד"ה הא אי לא אתחיל וכו'.

ש. ברכות שם. ותנן היה עומד בתפלה ונזכר שהוא בעל קרי לא יפסיק אלא יקצר כו'. פרש"י וז"ל, אלא יקצר. כל ברכה וברכה עכ"ל, ולכאור' צ"ב למה יקצר, דלכאור' צריך להפסיק מלומר בפיו לגמרי ורק ימשיך להרהר, ואף את כל הברכות בשלמותם אבל בהרהור ולא בפיו ולקצר הברכות, ובשלמא למ"ד הרהור לאו כדבור נוחא, אבל למ"ד הרהור כדבור לכאור' צ"ב.

ת' הגראי"ש. כיון דאתחיל יסיים בקוצר בפיו.

ש. ברכות שם. שאני תפלה דלית בה מלכות שמים. פרש"י וז"ל, דלית בה מלכות שמים. אין מלך העולם בברכות של י"ח, ה"ג והרי ברכת המזון לפנייה דאית בה מלכות שמים כו' עכ"ל, והיינו דלא שייך לגרוס והרי ברכת המזון 'לאחריו' דלית בה מלכות שמים ותנן כו', דהא בברכת המזון איכא מלך העולם כדאמרין בא"ה אלקינו 'מלך העולם' הזן את העולם כולו בטובו כו'.

ת' הגראי"ש. רש"י בהמשך כבר דחה פי' זה עיי"ש.

ש. ברכות שם. אמר ר' יוחנן כו' ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון מקל וחומר ומה מזון שאין טעון לפניו טעון לאחריו תורה שטעונה לפניו אינו דין שטעונה לאחריה וברכת המזון לפניו מן ברכת התורה מק"ו ומה תורה שאין טעונה לאחריה טעונה לפניו מזון שהוא טעון לאחריו אינו דין שיהא טעון לפניו. הנה אחר שיליף ברכת המזון לפניו, היכי יליף ברכת התורה לאחריה מברכת המזון מהא דברכת המזון אינו טעון לפניו, והרי כבר יליף דברכת המזון כן טעון לפניו, וכן בהיפוך, וצ"ב.

ת' הגר"א ש"ש. כל אחד יליף מהשני, גם ברכת התורה לאחריה, וגם ברהמ"ז לפניו.

ש. ברכות שם. איכא למפרך מה למזון שכן נהנה ומה לתורה שכן חיי עולם. והא דרבי יוחנן כן יליף הק"ו אולי י"ל דס"ל דאף בת"ת נהנה [ועי' קה"י לכן ברכות התורה הם ברכת הנהנין], וכן מזון י"ל דזהו חיי עולם כי בלא מזון לא שייך שיעסוק בתורה.

ת' הגר"א ש"ש. אולי.

ש. ברכות שם. ורבי יוחנן אמר ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו. יש לדקדק דאחר שאמרו 'כל' היום למה הוצרך לומר עוד 'כולו', וערש"י ותוס' דאכן לא מייתו לתיבת כולו, וצ"ב אם הוא בדוקא, או שקיצרו.

ת' הגר"א ש"ש. שיגרא דלישנא נקט [וכ"ה במאות פעמים בש"ס].

ש. ברכות כ"א ב'. או צבור וצבור אבל יחיד לגבי צבור כמאן דלא צלי דמי קמ"ל. פרש"י וז"ל, או צבור וצבור. בין בראשונה בין בשניה היה עם הצבור כגון עשרה אחר עשרה וזה עמהם בשתייהן ששכח שהתפלל עם הראשונים עכ"ל, מל' רש"י משמע דמיירי שהוא מתוך העשרה, ומבואר דאף שהוא כבר התפלל מ"מ אם הוא מחדש בה דבר הרי הוא מצטרף להשלים למנין.

ת' הגר"א ש"ש. גם אם אינו מתפלל עמהם מצטרף להשלים מנין.

ש. ברכות שם. דאמר ריב"ל כל המלמד לבנו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר חורב שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך וכתוב בתריה יום אשר עמדת לפני ה' אלקיך בחורב. מ"ש כאלו קבלה בפשוטו הכוונה היא לאב המלמד, ויש לשאול האם אפשר דזה קאי גם גבי הבן הלומד.

ת' הגר"א ש"ש. עי' מהרש"א בח"א קידושין ל' א' דקאי על הבן ולא על האב עיי"ש.

ש. ברכות כ"ב א'. רבי יונתן בן יוסף אומר מציע הוא את המשנה ואינו מציע את הגמרא. פרש"י וז"ל, ואינו מציע את המדרש גרסי'. מפני שצריך הוא תמיד להזכיר בו את הפסוקי' שהוא דורש עכ"ל, ולעיל מיניה אמרי' רבי יוסי אומר שונה הוא ברגילות ובלבד שלא יציע את המשנה, ומבואר דרבי יונתן בן יוסף אתא לחלוק על רבי יוסי, ולכאור' צ"ב דהא גם במשנה מצינו דרשות של פסוקים, (ואולי צ"ל דהכוונה היא שכשמציע את המשנה הוא מלדג על הפסוקים שבמשניות).

ת' הגראי"ש. במשנה אין מזכירין פסוקים שלמים אלא כמה תיבות בדרך לימוד.

ש. ברכות שם. רבי יהודה אומר בין כך ובין כך מוציא בשפתיו אמר רב נחמן בר יצחק עשאן ר' יהודה כהלכות דרך ארץ דתניא כו' אבל בעלי קריין אסורים כו' ר' יהודה אומר שונה הוא בהלכות דרך ארץ מעשה כו'. הנה מבואר לרבי יהודה, א. דבע"ק אסור בדברי תורה ומותר בהלכות דרך ארץ. ב. דבע"ק קורא בפיו ק"ש וברכותיה וברכת המזון, משום שעשאן רבי יהודה כהלכות ד"א, ויש להבין ממ"נ, דכיון דס"ל לרבי יהודה שבע"ק אסור בד"ת א"כ למה דוקא ק"ש וברכותיה ובהמ"ז עשאן כהלכות ד"א, ועוד איך עשאן כן והרי סוף סוף ק"ש זה ד"ת וגם מזכיר אזכרות, (ופשוט דרבי יהודה לא ס"ל דבע"ק מותר בד"ת, דא"כ, למה הבע"ק מותר רק בהלכות ד"א).

ת' הגראי"ש. כך ס"ל לרבי יהודה דהתירו לב"ק לומר ק"ש וברכותיה וברהמ"ז כשם שהתירו ללמוד בה' ד"א.

ש. ברכות כ"ב ב'. היה קורא בתורה ונזכר שהוא בעל קרי כו' ר"מ אומר אין בעל קרי רשאי לקרות בתורה יותר מג' פסוקים. ולעיל ע"א אמרי' והתניא בעל קרי שאין לו מים לטבול קורא קריאת שמע ואינו מברך לא לפניה ולא לאחריה ואוכל פתו ומברך לאחריה ואינו מברך לפניה אבל מהרהר בלבו ואינו מוציא בשפתיו דברי רבי מאיר כו' כתנאי מציע את המשנה ואינו מציע את הגמרא דברי רבי מאיר כו', ולכאור' צ"ב.

ת' הגראי"ש. הכא מיירי בקורא בספר תורה בציבור, ולעיל מיירי בלומד בע"פ כמו שהיו למדין בזמניהם.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, לא אפשר. כגון יש נהר לפניו מסתלק לצדדים עכ"ל, יש לשאול למה נקט רש"י דוקא דוגמא זו שיש נהר לפניו, דלכאור' אופן זה הוא מוקשה מצד שאין מתפללים שמו"ע תחת כיפת השמים ועוד, ולמה לא פרש"י שהוא נמצא בבית הכנסת סמוך לקיר בתוך ארבע אמות.

ת' הגראי"ש. בבית הכנסת אין מצוי צואה, [וגם דמסתמא אין מועיל מה שיתרחק כ"ז שהצואה בחדר].

ש. ברכות שם. כתבו התוס' וז"ל, ונחזי עזרא היכן תקן. בהרבה מקומות גבי שאר תקנות לא פריך גמרא הכי אלא שאני הכא דדבר הרגיל בכל יום הוא על כן אנו זכורים עכ"ל, ומבואר מדברי התוס' דאביי וכולהו אמוראי ותנאי כולם הקפידו על טבילת עזרא, ולא רק לפעמים אלא תמיד וכמ"ש בלשונם 'דדבר הרגיל בכל יום הוא', וגם מלשונם שכתבו 'על כן אנו זכורים' משמע שגם רבותינו בעלי התוס' עצמם הקפידו על זה תמיד.

ת' הגראי"ש. פשיטא מאי קמ"ל.

ש. ברכות כ"ג א'. דמר סבר גברא דחויא הוא ואין ראוי ואין תפלתו תפלה ומר סבר גברא חויא הוא ותפלתו תפלה. פרש"י וז"ל, גברא דחויא הוא. כשהתחיל להתפלל והיה צריך לנקביו דחוי הוא מלהתפלל הלכך מה שהתפלל אינה תפלה וחוזר לראש עכ"ל, ולכאור' כיון ש'כשהתחיל להתפלל והיה צריך לנקביו דחוי הוא מלהתפלל' למה נחלקו באופן ששתתו מים על ברכיו, והרי גם אם הצליח לגמור כל השמו"ע מבלי ששתתו מים על ברכיו ג"כ אין תפלתו תפלה מאחר שכשהתחיל להתפלל היה צריך לנקביו וכבר היה דחוי מלהתפלל, וצ"ב.

ת' הגראי"ש. החידוש למ"ד למקום שפסק, וכח דהתירא עדיף.

ש. ברכות שם. איבעיא להו מהו שיכנס אדם בתפילין לבית הכסא קבוע להשתין מים כו'. פרש"י וז"ל, מהו שיכנס בתפיליו. כשהן בראשו קאמר עכ"ל, ולכאור' צ"ב דהא לעיל מיניה אמרי', תנו רבנן הנכנס לבית הכסא חולץ תפיליו ברחוק ד' אמות ונכנס אראבר"ה אר"ש לא שנו אלא בית הכסא קבוע כו' ופרש"י שיש בו צואה כו' עכ"ל, וכיון שכן למה מה שנכנס רק להשתין מים יהא זה סיבה שלא יחלוץ תפיליו והרי סוף סוף כיון שיש בו צואה זהו גנאי לתפילין (כמ"ש רש"י בד"ה ונפנה) ומה לי מה שהוא נכנס רק כדי להשתין מים, וצ"ב צדדי הספק.

וביותר, דלהלן אמרי' שיילוח לרבא אמר להו אסור חיישינן שמא יפנה בהן ואמרי לה שמא יפיח בהן, ולמה לא קאמר רבא דבלא זה אסור ג"כ מצד שיש שם צואה וגנאי הוא לתפילין.

ושמא אם הספק היה לענין תפילין של יד שהוא מכוסה היה ניחא, אך כבר פרש"י דהספק הוא לענין תפילין של ראש וכדלעיל, ולכאור' צ"ב.

ת' הגראי"ש. יש בו צואה הכוונה בדרך כלל, אבל כעת אין בו צואה, וכמבואר בשבת י' א' בית הכסא שאמרו אע"פ שאין בו צואה.

ש. ברכות שם. תניא אידך הנכנס לבית הכסא קבוע חולץ תפיליו ברחוק ד' אמות ומניחן בחלון הסמוך לרשות הרבים ונכנס וכשהוא יוצא מרחיק ד' אמות ומניחן דברי בית שמאי כו'. הנה כיון שחולץ תפיליו ברחוק ד' אמות מבית הכסא לכאור' על כרחך דמ"ש ומניחן בחלון הסמוך לרשות הרבים מיירי שהכותל המפריד בין רה"ר לבין בית הכסא הוא רחוק ד' אמות מבית הכסא, וכיון שכן כשאמרו אח"כ וכשהוא יוצא מרחיק ד' אמות ומניחן בפשוטו כונת הלשון הוא שמרחיק ד' אמות מהחלון הסמוך לרה"ר, אבל ודאי שאין זה הכונה כי אין צריך להרחיק ח' אמות, וע"כ דמ"ש אח"כ וכשהוא יוצא מרחיק ד' אמות ומניחן

היינו מרחיק מבית הכסא, אלא שהלשון קצת קשה שהרי בלא"ה כשהוא חוזר ליקח התפילין כבר התרחק ד' אמות מבית הכסא.

ת' הגראי"ש. החלון הסמוך לרה"ר הוא צמוד לביה"כ מבחוץ.

ש. ברכות כ"ג א' - ב'. ואמר רבה בר בר חנה כי הוה אזלינן בתריה דרבי יוחנן כי הוה בעי למיעל לבית הכסא כי הוה נקיט ספרא דאגדתא הוה יהיב לן כי הוה נקיט תפילין לא הוה יהיב לן אמר הואיל ושרונהו רבנן ננטרן אמר רבא כי הוה אזלינן בתריה דר"נ כי הוה נקיט ספרא דאגדתא כו'. ופרש"י וז"ל, ננטרן. ישמרונא אכניסם עמי וישמרונא מן המזיקין עכ"ל, הנה יש לעיין וללמוד בעובדות אלו כמה דברים וכדלהלן:

א. שהיו מחזיקים בדרכים בידיהם ספרא דאגדתא דוקא, ואף שהלשון הוא 'כי הוה נקיט' ספרא דאגדתא ומשמע שלא תמיד היו לוקחים ספרא דאגדתא, מ"מ ממה שמצינו כן גם אצל רבי יוחנן וגם אצל רב נחמן לכאור' שמע מינה שהיה כזה איזה רגילות אצלם ליטול בדרכים ספרא דאגדתא, ויש לברר למה דוקא ספרא דאגדתא, ולא כגון משנה או ברייתות שכבר נכתב בזמנם וכפי שיש ללמוד מהא דלעיל כ"ב א'. ואולי, כי בדרכים קשה לעיין בדברים קשים וכדאיתא במגילה קשות מיושב, ולכן בדרכים נטלו דוקא ספרא דאגדתא משום שאגדות הם דברים המושכים את הלב כמ"ש רש"י (יומא ע"ה א') אגדה שמושכת לבו של אדם כמים. ויל"ע.

ב. שהיו לוקחים בידיהם את התפילין ולא תמיד היו מונחים עליהם וכמ"ש 'כי הוה נקיט תפילין' ויל"ע דהא מצינו בחכמים [ואולי ברבי יוחנן גופיה] שאמרו שלא הלכו ד' אמות בלא תפילין. והלשון כי הוה נקיט תפילין לא משמע שמירי שהורידו התפילין סמוך לבית הכסא בריחוק פחות מד' אמות, רק הלשון משמע שאחזו בידיהם גם בלא טעם בית הכסא.

ג. במ"ש 'הואיל ושרונהו רבנן', לכאור' יש לשאול, שהרי מה שהתירו רבנן ליכנס עם התפילין לבית הכסא הוא כדי שלא יגנבו התפילין וכדאמר' לעיל תנו רבנן בראשונה כו', והרי הכא אצל רבי יוחנן ורב נחמן לא היה חשש זה שמא יגנבו התפילין שהרי היו להם את התלמידים שיכלו למסור להם התפילין [וכמו שמסרו להם את הספרא דאגדתא], ואיך הכניסום לבית הכסא מטעם שמירה ממזיקין.

ושמא אפשר דה"פ, דמ"ש ר"י ור"נ הואיל ושרונהו רבנן כו' ה"פ, דהנה איתא בשילהי פסחים (ק"י א' - ב' וברשב"ם שם) דשדים מסרי נפשיהו להזיקן לאדם חשוב יעו"ש, ולכן, מן הדין היה להתיר לאדם חשוב להכניס התפילין לבית הכסא גם בלא הטעם שמא יגנבו התפילין, והוא כדי לשומרם מן המזיקין, וטעם ההיתר הוא כי פיקוח נפש הוא להם מאחר שהשדים מוסרים נפשם לאזוקי להם, אך היות שלא נמצא היתר כזה, הכניסום ר"י ור"נ לשומרם מן המזיקין רק אחר שהתירו רבנן להכניסם מהטעם שמא יגנבו.

ד. ממה שאמרו 'ננטרן' ופרש"י מן המזיקין, מבואר דעצם שהיית התפילין בחדר, ה"ז שמירה מן המזיקין.

ת' הגראי"ש. א[רק ספרי אגדתא התירו לכתוב משום עת לעשות לה' כמבואר בתמורה י"ד ב' דר"י ור"ל מעייני בספרא דאגדתא בשבתא וכו' וכן בגיטין ס' א'. ב[היה קודם זמן הנחת תפילין. ג[לא קשה מידי. ד[אולי.

ש. ברכות כ"ג ב'. ת"ר לא יאחזו כו' וס"ת בזרועו ויתפלל. יש לשאול כיצד היה המלך מתפלל שהרי היה ס"ת בזרועו.

ת' הגראי"ש. היה קשור בזרועו כמבואר בסנהדרין כ"א ב' עושה אותה כמין קמיע ותולה בזרועו.

ש. ברכות שם. הכי קאמר בית הכסא קבוע דליכא ניצוצות שרי בית הכסא עראי דאיכא ניצוצות אסרי. הנה נתבאר דלעולם בית הלל אסרי להחזיק התפילין בידו בעת שמשתיין והטעם הוא משום שיש ניצוצות וצריך לשפשפן והילכך אי אפשר לאחוז תפילין בידו כמ"ש רש"י בד"ה דאיכא ניצוצות, ומשא"כ בית הכסא קבוע.

ולכא' יש לשאול, דהא גם בבית הכסא קבוע הרי צריך לקנח עצמו וכיון שכן נימא גם הכא שא"א לאחוז התפילין בידו, ונהי שמקנח רק בשמאל ולא בימין וא"כ עדיין יכול לאחוז התפילין ביד ימין, מ"מ כיון שהוא עסוק בקינוח איכא למיחש טובא שבעודו עוסק בכך יפלו התפילין מידו הימנית, וכיון שכן אמאי בבית הכסא קבוע שרי.

ועוד יש לשאול, למה בבית הכסא עראי אסור להכניס התפילין מפני שצריך לשפשף הניצוצות, והרי יכול לשפשף ביד אחת, וביד השנייה יחזיק התפילין, וכמו שבבית הכסא קבוע לא חוששין שמא התפילין יפלו מידו בעת שמקנח עצמו וכנ"ל כמו כן לא ניהוש בבית הכסא עראי שבעודו משפשף בידו האחת יפלו התפילין מידו השנייה, ומאי שנא (וזה אולי י"ל דיש חילוק והוא דאילו בבית הכסא קבוע הרי כ"א יודע ההלכה שמקנחים בשמאל ולא בימין וא"כ יש יד מסויימת הפנויה להחזיק התפילין ואילו בבית הכסא עראי כיון שאין איסור לשפשף הניצוצות ביד מסוימת א"כ יש לחוש שיבוא לשפשף גם ביד שבה הוא מחזיק התפילין וא"כ יש חשש שמא יפלו).

ת' הגראי"ש. כבר פירש רש"י ז"ל דמה שחששו מפני ניצוצות כי מצוה לשפשף, וחז"ל ידעו היכא איכא למיחש והיכא ליכא למיחש.

ש. ברכות שם. אמר ר' יצחק הנכנס לסעודה קבע חולץ תפיליו ואח"כ נכנס כו'. פרש"י וז"ל, חולץ תפיליו. שמא ישתכר בסעודה ויתגנה בתפיליו עכ"ל, הא דפרש"י שמא ישתכר בסעודה כו' ולא פרש"י דאיכא למיחש שמא יפיח בהם, בפשוטו זהו משום שכבר בדק עצמו קודם תחילת הסעודה וכמ"ש לעיל מיניה ת"ר הרוצה ליכנס לסעודה קבע מהלך עשרה פעמים ד' אמות כו' ואח"כ נכנס ופרש"י שההילוך מוריד כו' (ואפשר דלכן נסמכו ב' מימרות אלו זה לזה), אך מ"מ קצת צ"ב כי הרי מיירי שאכל עתה בסעודה הקבע ולמה לא חיישינן שיבא לידי הפחה מהאכילה שאכל עתה באכילת הסעודה קבע של עתה, וצ"ל דמ"מ כיון שכבר בדק עצמו קודם הסעודה לכן אף שאכל עתה פחות איכא למיחש שיבא לידי הפחה. ועדיין קצת צ"ב.

ואולי י"ל דזהו גופא מה שפרש"י שמא ישתכר בסעודה ויתגנה בתפיליו, היינו דכיון שישתכר יש לחוש שיפיח בהם, דאי לא ישתכר אם ירגיש צורך להפיח יסיר התפילין ולא יפיח בהם, אבל אם ישתכר איכא למיחש שמרוב שכרותו לא ישים לבו על הדבר הזה שהוא צריך להפיח ויכשל ויפיח בהם ויתגנה בתפיליו שזהו מגונה להפיח בתפילין (והיינו שהגנאי הוא לא (רק) עצם מה שהוא עם תפילין בתוך כדי שכרותו, אלא הגנאי הוא שע"י שכרותו יפיח בהם).

ת' הגראי"ש. מה שכתבת אינו נכון, והכל כפשוטו, ואין לנו לחדש גזירות מלבינו.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, וכן הדור לו. שיהו מזומנים לו ויחזור ויניחם בשעת ברכה עכ"ל, מבואר שהיו רגילים לברך ברכת המזון עם תפילין, עי' ביה"ל סי' מ' בד"ה הנכנס. וע"ע כע"ז להלן נ"א והובא כן בספר 'כלי מחזיק ברכה' לגאון הקדוש רבי ישראל נג' ארה זיע"א (מתקופת האר"י הקדוש זיע"א ומרן הבית יוסף הקדוש זיע"א) בפרק השלישי, משמיהו דהירושלמי והזוה"ק בפ' תרומה שצריך לברך ברכת המזון בעטיפא יעו"ש נוראות. ת' הגראי"ש. נכון.

ש. ברכות כ"ד א'. פרש"י וז"ל, בשלמא לרב יוסף. דאמר אשתו היא דשריא אבל אחר לא מתרין להו למתניתא הא באשתו הא באחר והא דקתני בני ביתו אינו אשתו עכ"ל, היינו דהא דקתני בברייתא הראשונה 'זה מחזיר פניו וקורא וזה מחזיר פניו וקורא' [ואי"צ טלית מפסקת ביניהם, כבברייתא שניה] זה מיירי באשתו דמותר כיון שהוא רגיל בה וליכא הרהור כולי האי [ערש"י ד"ה אשתו], ואילו הא דקתני בברייתא השניה 'הישן במטה ובניו ובני ביתו בצדו הרי זה לא יקרא אא"כ טלית מפסקת ביניהם' כו' זה לא מיירי באשתו אלא זה מיירי באדם אחר דאסור כיון שאין רגיל בו ואיכא הרהור, אלא דיש להק', דאכתי איך מצי לתרין הברייתות הכי [אליבא דרב יוסף], והרי בברייתא קתני בניו 'ובני ביתו' וכיון שכן איך אפשר לפרש זה על אדם אחר ולא על אשתו, וצ"ל דמ"ש 'בני ביתו' הכונה היא לשאר בני ביתו ולא לאשתו כי באשתו כבר נתבאר דמותר גם בלי טלית מפסקת ביניהם. ע"כ ביאור דברי הגמ' עם פרש"י. והשתא, לכא' יש לשאול, דאכתי איך מצי למימר דמ"ש 'בני ביתו' הכונה היא לשאר בני ביתו ולא לאשתו, והרי אם אנו אומרים כן נמצא מבואר דכלפי שאר בני ביתו כן שייך הרהור ורק כלפי אשתו לא שייך בה הרהור כולי האי מאחר דרגיל בה, ולכא' זהו דבר תמוה לומר שיש לאב הרהור משאר בני ביתו.

ת' הגראי"ש. אינו תמוה כלל, דכל דאינו רגיל כאשתו הוי הרהור.

ש. בהנ"ל. עוד צ"ב דהא קתני בברייתא 'בניו ובני ביתו', וכיון דמ"ש 'בני ביתו' אין הכונה לאשתו, על כרחך דהכונה היא לשאר בני ביתו והיינו ילדיו, וכיון שכן נמצא כפילות לשון שהרי כבר אמרו 'בניו' ולמאי צ"ל גם 'בני ביתו', ובשלמא אם 'בני ביתו' הכונה היא לאשתו ניחא דבניו היינו ילדיו ובני ביתו הכונה היא לאשתו, אבל אחר דבני ביתו אי"ז אשתו ע"כ דזה ילדיו וכיון שכן צ"ב דהא כבר קתני 'בניו'.

ולכא' י"ל דהא להלן מיניה קתני בברייתא 'ואם היו בניו ובני ביתו קטנים מותר' והתם מ"ש בני ביתו ע"כ דאי"ז אשתו שהרי מיירי בקטנים, וכיון שכן גם מ"ש לעיל מיניה הכא 'ובניו ובני ביתו בצדו' אין קושי לומר ד'בני ביתו' אי"ז אשתו, ואי נימא דסוף סוף נמצא כפילות לשון והיינו כנ"ל דאיך אפשר לומר ד'בני ביתו' אי"ז אשתו אלא היינו ילדיו והרי כבר קתני 'בניו', י"ל דבניו היינו בנים ובני ביתו היינו בנות. (או דניישוב ונימא דיש לו יותר מאשה אחת, ובניו כו' קטנים היינו ילדיו שהם מאשתו גדולה, ובני ביתו קטנים היינו אשה קטנה שהרי יש לה קדושין).

ת' הגראי"ש. בני ביתו כולל אחיו בניו ובנותיו וכל בני ביתו.

ש. ברכות שם. אמר ר' חנינא אני ראיתי את רבי שתלה תפיליו כו'. עי' בתשובות להלן יומא ז' ב' ובהערות שם.

ש. ברכות כ"ד ב'. בשלמא מנהק ומפהק לא קשיא כאן לאונסו כאן לרצונו אלא מתעטש אמתעטש קשיא מתעטש אמתעטש נמי לא קשיא כאן מלמעלה כאן מלמטה כו'. פרש"י וז"ל, אלא עטוש אעטוש קשיא. דאין עטוש אלא לאונסו. למטה. מפיח בקול עכ"ל, היינו דמקשה דכיון דעטוש לא שייך לרצונו ושייך רק לאונסו א"כ לא מצי ליישב בעיטוש כדרך שמשני במנהק ומפהק דיש לאונסו ויש לרצונו, ולכן גבי עיטוש משני כאן מלמעלה כאן מלמטה והיינו דמלמטה מפיח בקול ו[לכאו'] משא"כ מלמעלה אין מפיח בקול, וקצת צ"ב למה לא פרש"י דמלמטה הוא גנאי משום ריחא ומשא"כ מלמעלה שאין זה גורם ריח רע [ונהי שלפעמים יש מזה ריח לא טוב מהפה מ"מ אי"ז ריחא שמתפשט לקהל כריחא שמלמטה]. (ועי' משנ"ב סי' ק"ג ס"ק י'). ולכאו' צ"ב.

ת' הגראי"ש. גם בלא ריח ניכר שהוא מכוער.

ש. בהנ"ל. הנה לעיל כ"ג א' אמרי' הנצרך לנקביו הרי זה לא יתפלל כו' מ"ד שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלקים כו' שמור נקביך בשעה שאתה עומד בתפלה לפני ופרש"י וז"ל, שמור נקביך. מבין רגליך כמו להסך את רגליו שמור נקביך שלא יפיחו עכ"ל, ומה שפרש"י שמור נקביך 'מבין רגליך' ולא פרש"י דקאי [גם] אעיטוש שמלמעלה, הוא, כי נתבאר דעיטוש שמלמעלה סימן יפה הוא לו, וע"כ דאי אמרי' לשמור עצמו הוא מעיטוש שמלמטה. ועוד, דהא כתיב שמור 'רגליך', ועוד, כי עיטוש שמלמעלה אין שייך לשמור והוי לאונסו. ופשוט.

ש. בהנ"ל. אך לכאו' קצת יש להעיר דכיון דאין עיטוש אלא לאונסו כדפרש"י, א"כ מה שייך לצוות 'שמור' נקביך מבין רגליך שלא יפיחו, ולכאו' על כרחך ש"מ דמ"ש 'שמור' כו' היינו שצריך לבדוק עצמו קודם שמתחיל תפלתו כדי שלא יבוא לידי הפחה באמצע תפלתו, ואם לא בדק עצמו לא נימא דהוי לאונסו, ורק אם בדק עצמו ואעפ"כ הוצרך להפיח בתפלה הוי לאונסו, וגם אי"ז סימן רע הוא לו אחר שקודם תפלתו בדק עצמו ולא הוצרך להפיח ומה שאח"כ בא לידי הפחה זהו לאונסו.

ת' הגראי"ש. גם לאונסו ניכר שהוא מכוער כמבואר.

ש. ברכות שם. רק ארק נמי לא קשיא אפשר כדרב יהודה דאמר רב יהודה היה עומד בתפלה ונזדמן לו רוק מבליעו בטליתו ואם טלית נאה הוא מבליעו באפרקסותו רבינא הוה קאי אחוריה דרב אשי נזדמן לו רוק פתקיה לאחוריה

א"ל לא סבר לה מר להא דרב יהודה מבליעו באפרקסותו א"ל אנא אנינא דעתאי. הנה בהא דאמר ליה רבינא לרב אשי 'לא סבר לה מר להא דרב יהודה מבליעו באפרקסותו' יש לדקדק למה אמר לו רק את הסיפא דרב יהודה, והיינו דלמה לא אמר לו 'מבליעו בטליתו', ואם היה רב אשי עונה לו שהיא טלית נאה, אז היה אומר לו שגם בזה אמר רב יהודה 'מבליעו באפרקסותו', ולמה מיד אמר לו 'מבליעו באפרקסותו'.

ת' הגראי"ש. הרויח שקיבל תשובה בפעם אחת.

ש. בהנ"ל. ולכא' צ"ל דרב אשי היה לו טלית נאה, ולכן רבינא לא אמר לו מבליעו בטליתו, ומיד אמר לו מבליעו באפרקסותו, והיינו דרבינא ידע שרב אשי יודע את דברי רב יהודה, והבין שלכן רב אשי לא הבליעו בטליתו וכיון שכן הוקשה לרבינא דנהי שלא הבליעו בטליתו כי היה לו לרב אשי טלית נאה מ"מ למה פתקיה לאחוריה בעוד שיכול להבליעו באפרקסותו, וע"ז השיב לו 'אנינא דעתאי' והיינו אנינא דעתאי אף להבליעו באפרקסותו.

ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. ברכות שם. המשמיע קולו בתפלתו הרי זה מקטני אמנה אמר רב הונא לא שנו אלא שיכול לכוין את לבו בלחש אבל אין יכול לכוין את לבו בלחש מותר וה"מ ביחיד אבל בצבור אתי למיטרד צבורא. יש לשאול האם הכונה דכיון שבציבור אתי למיטרד ציבורא לכן שיתפלל ביחיד [שכיון שהוא מתפלל ביחיד יוכל להתפלל בקול ולכוין את לבו בתפלתו], או"ד הכונה דכיון שבציבור אתי למיטרד ציבורא לכן יתפלל בלחש אף שאינו יכול לכוין את לבו ולעולם יתפלל בציבור ולא הותר לו להתפלל ביחיד בשביל שיוכל לכוין.

והיינו מה עדיף על מה, האם עדיף תפלה בציבור [אף שלא יוכל לכוין את לבו בתפלה] או שעדיף תפלה בכונה [אף שלא יוכל להתפלל משום זה בצבור]. (ועי' במשנ"ב סי' ק"א ס"ק ח' ובביה"ל שם).

ת' הגראי"ש. כאן הכוונה שיתפלל בציבור בלחש.

ש. ברכות שם. רבי אבא הוה קא משתמיט מיניה דרב יהודה דהוה קא בעי למיסק לארעא דישראל כו' אמר איזיל ואשמע מיניה מילתא מבית וועדא והדר אפיק אזל אשכחיה לתנא דקתני קמיה דרב יהודה כו' אמר אילו לא באתי אלא לשמוע דבר זה דיי. הנה רבי אבא אמר איזיל ואשמע 'מיניה' מילתא כו' ולמעשה בסוף מצינו רק ששמע תנא דקתני קמיה דרב יהודה ולא את רב יהודה עצמו, וא"כ לכא' לא נתקיים מה שאמר שישמע מיניה מילתא, אבל אפשר דלעולם אחר ששמע הברייתא ההיא נשאר לשמוע את רב יהודה עצמו, וזהו מה שאמר רבי אבא אילו לא באתי לשמוע דבר זה היינו רק דבר זה ולא את רב יהודה עצמו דיי ולעולם אכן נשאר שם לשמוע את רב יהודה עצמו כפי שאמר בתחילה ואשמע 'מיניה' מילתא.

ת' הגראי"ש. פשוט.

ש. ברכות שם. לא קשיא כאן בעומד כאן במהלך. יש להבין החילוק שהרי גם מהלך הוא מהלך במבואות המטונפות ואיך מצי להרהר שם בד"ת.

ת' הגראי"ש. מהלך, הכוונה שעובר על יד מקומות מטונפות, אבל אינו נמצא בהם, ועומד, הכוונה שהוא נמצא במבואות המטונפות ועומד שם.

ש. ברכות שם. אמר רבה בר בר חנה אמר ריב"ל היה מהלך במבואות המטונפות מניח ידו על פיו וקורא ק"ש. ולהלן, תניא כותיה דרב חסדא היה מהלך במבואות המטונפות לא יקרא ק"ש ולא עוד אלא שאם היה קורא ובא פוסק לא פסק מאי אמר ר' מיאשה בר בריה דריב"ל עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם כו', ויש לציין, דנמצא, דמצד אחד ריב"ל מתיר ואילו נכדו דריב"ל אוסר וקורא על זה וגם אני כו', והיינו דנכדיה דריב"ל קאמר וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם על מה שזקינו ריב"ל התיר [כשידו על פיו, וכשאינו ידו על פיו יל"ע אם גם ריב"ל יקרא על זה בחומרא כזו היינו מ"ש וגם אני נתתי כו'].]

ש. ברכות שם. ואם פסק מה שכרו אמר ר' אבהו עליו הכתוב אומר ובדבר הזה תאריכו ימים. פרש"י וז"ל, ובדבר הזה. בשביל דבור זה שנוהרתם עליו תאריכון ימים עכ"ל, הנה הלשון ואם פסק מה שכרו ה"ז משתמע שאין חיוב גמור להפסיק ואם אעפ"כ מפסיק מקבל על זה שכר גדול, דאל"כ בכל מצוה ומצוה שהיא איסור נימא שאם לא עשה האיסור יקבל שכר פלוני ופלוני והרי לא מצינו כן, וע"כ דהלשון הנ"ל משמע שאין איסור גמור ואעפ"כ אם נזהר בזה מקבל שכר מיוחד על כך שנוהר אע"פ שאין זה ממש איסור גמור, כן משמע הלשון, אמנם זה צ"ב שהרי רבי אבהו שאמר כאן מה שכרו כו' הוא עצמו סובר שהוא איסור גמור ואפי' עם ליתן ידו על פיו וכדאמרי' לעיל איני והא רבי אבהו כו'.

ת' הגראי"ש. אמר כן לחזק ההלכה, וכדלעיל ה' ב' ואם המתין לו מה שכרו וכו'.

ש. ברכות כ"ה א'. משום דרשב"ג דתניא רשב"ג אומר עמוד החוזר מביא את האדם לידי הדרוקן סילון החוזר מביא לידי ירקון. יש להבין דכי בשביל שלא יחלה בזה [אם אכן נחלה מזה כ"כ ורק מפעם אחת שחוזר וכדמשמע הכא], בשביל זה מותר להישאר בבית הכסא לבוש עם התפילין שקדושתם חמור מאד, אתמהא, וצ"ב. (ובבכורות מ"ד ב' מבואר דצריך להשתין אפי' בפני רבים כדי שלא לעצור עצמו יעו"ש).

ת' הגראי"ש. ונשמרתם מאד לנפשותיכם, וחמירא סכנתא מאיסורא.

ש. ברכות שם. אתמר ריח רע שיש לו עיקר רב הונא אמר מרחיק ד' אמות וקורא ק"ש ורב חסדא אמר מרחיק ד' אמות ממקום שפסק הריח וקורא ק"ש כו'. פרש"י וז"ל, שיש לו עיקר. שהצואה מונחת שם ומסרחת ושאינן לו עיקר הפחת רוח. מרחיק ד' אמות. מן העיקר ואע"פ שהריח בא אליו וכגון שהיא לאחוריו שאינו רואה אותה. ממקום שפסק הריח. שהריח כלה שם עכ"ל, והנה במ"ש רש"י [בדברי רב הונא] 'מרחיק ד' אמות מן העיקר ואע"פ שהריח בא אליו' מבואר דרב הונא מיירי הכא באופן שיש ריח גם אחר שהרחיק מן העיקר ד' אמות וכגון שהריח ממשיך עוד ב' אמות נוספים והוא כלה אחר ו' אמות מן העיקר, ולפי"ז כשרב חסדא פליג (על רב הונא הרי הוא פליג על אותו אופן דמיירי בה רב הונא) וקאמר דמרחיק ד' אמות ממקום שפסק הריח נמצא שמרחיק מן העיקר י' אמות, והם, ד' אמות מן העיקר [הא דרב הונא], ועוד ב' אמות עד היכן שכלה הריח, ועוד ד' אמות ממקום שפסק הריח, סה"כ י' אמות מן העיקר. וכמו כן, אם כלה הריח בתוך ד' אמות מן העיקר וכגון לאחר ג' אמות יהא נמצא דצריך להרחיק ד' אמות שהם רק ד' אמות מן העיקר. [ופשוט].

ת' הגראי"ש. פשוט.

ש. בהנ"ל. הנה נתבאר דבכדי שיהיה מותר לקרוא ק"ש, לרב הונא סגי בכך שיתרחק מהצואה עצמה מרחק של ד' אמות ואפי' שבתוך ד' אמות אלו עדיין יש ריח מהצואה ההיא, ולרב חסדא לא סגי בכך אלא צריך שיתרחק ד' אמות ממקום שכלה הריח. ולרב חסדא, יש לבאר למה לא שרי שיקרא ק"ש ממקום שפסק הריח גופא [והיינו כגון ו' אמות מן העיקר וכו'נ"ל], ולמה צריך להרחיק מהיכן שפסק הריח עוד ד' אמות, ואי משום הצואה עצמה הרי הוא בלא"ה כבר רחוק ממנה ד' אמות.

ת' הגראי"ש. כך ס"ל לרב חסדא דכל מקום שיש ריח הוי כצואה וצריך להרחיק ד' אמות.

ש. ברכות שם. תניא כותיה דרב חסדא כו' ריח רע שיש לו עיקר מרחיק ד' אמות ממקום הריח וקורא ק"ש. אף דבברייתא קתני ממקום הריח ולא קתני ממקום 'שפסק' הריח כדקאמר רב חסדא ממקום שפסק הריח, מ"מ פשוט הוא דכוונת הברייתא ממקום שפסק הריח ולא ממקום שמתחיל הריח, כי מקום שמתחיל הריח הוא היכן שנמצא העיקר וא"כ היה לברייתא לומר מרחיק 'מהעיקר' ולא לומר 'ממקום הריח' ועל כרחך דהכוונה היא ממקום שפסק הריח ופשוט.

ת' הגראי"ש. פשוט.

ש. ברכות שם. סבר לה כי הא דרב המנונא כו' הא כיצד כאן בגדולים כאן בקטנים אלמא קטנים לא אסרה תורה אלא כנגד עמוד בלבד. הנה לכאור' יש לשאול היכן חזינן דאסרה תורה כנגד עמוד, ובשלמא שלא כנגד עמוד שרי ילפינן ממה דלא כתיב וכסית גם בקרא דכתיב ויד תהיה לך וגו', אבל כנגד עמוד מנין שאסרה תורה.

ואולי צ"ל דהוא נילף ממה שהצריכה תורה לצאת בשביל זה למחוץ למחנה וכדכתיב ויצאת שמה חוץ והיינו להיכן שאין אנשים.

ת' הגראי"ש. פשוט.

ש. ברכות שם. גניבא משמיה דרב אמר כל זמן שרשומן ניכר א"ר יוסף שרא ליה מריה השתא צואה אמר רב יהודה אמר רב כיון שקרמו פניה מותר מי רגלים מבעיא א"ל אביי מאי חזית דסמכת אהא סמוך אהא דאמר רבה בר רב הונא אמר רב אפילו כחרס אסורה כו'. היינו דאביי הק' ליה לרב יוסף מאי חזית דסמכת אהא דרב יהודה אמר רב, סמוך אהא דרבה בר רב הונא אמר רב, ולכאוי קצת יש לשאול דגם בלא מימרא דרבה בר רב הונא אמר רב היה לו לאביי להק' מאי חזית דסמכת ארב יהודה אמר רב סמוך אהא דגניבא אמר רב.

ת' הגראי"ש. גניבא דיבר על מי רגלים ורב יהודה דיבר על צואה וק"ל מק"ו. (ועי' גיטין ל"א ב').

ש. בהנ"ל. האם י"ל כן, דכוונת אביי להק', דמרבה בר רב הונא איכא סייעתא לגניבא דאכן רב קאמר כדברי גניבא, ואה"נ היה מצי להק' מאי חזית דסמכת ארב יהודה אמר רב סמוך אהא דגניבא אמר רב, אלא דאם היה מקשה כן היה אפשר להק' גם בהיפוך והיינו מאי חזית דסמכת אגניבא אמר רב סמוך ארב יהודה אמר רב, ולכן הוסיף בקושינו את מימרתו דרבה בר רב הונא אמר רב דהוא סיעתא לגניבא וא"כ ודאי דברי גניבא אמר רב הם הנכונים משמיה דרב.

ת' הגראי"ש. כנ"ל.

ש. בהנ"ל. עוד יש לשאול, דהנה רב יוסף לא תירץ לאביי, וא"כ לכאוי הדבר נשאר כעדותיה דגניבא משמיה דרב, אלא דיש לשאול למה לא הקשו בגמ' 'מ"מ קשיא' וכדרך הש"ס בכל מקום, שהרי סוף סוף [גם בלא מימריה דגניבא אמר רב] נמצא כאן סתירה בדברי רב, והיינו דמצד אחד איתא לדברי רב יהודה אמר רב [שזה כדברי גניבא], ומאידך איתא לדברי רבה בר רב הונא אמר רב [שזה שלא כדברי גניבא]. ולכאוי צ"ב.

ת' הגראי"ש. מר אמר הכי אמר רב ומר אמר הכי אמר רב.

ש. ברכות כ"ה ב'. אפי' תימא רבי יהושע ודלמא כותיקין כו'. לכאוי נמצא דמ"ש במתני' ירד לטבול אם יכול לעלות כו' ואם לאו יתכסה במים ויקרא ה"ז היתר דווקא למי שהוא מאותן ותיקין שהוא רגיל תמיד להתפלל עם הנץ החמה, אבל מי שהזדמן לו שהיה ער קודם הנץ החמה והוא רוצה לקרות ק"ש יל"ע אם שרי ליה לקרות באופן זה של כיסוי במים, כי כיון שאינו מותיקין מנין שהותר לו, דהא דוקא לותיקין מצינו כאן שהותר להם. וצ"ב.

ת' הגראי"ש. מהיכי תיתי, פשוט כאן לותיקין היינו אם הוא רוצה להתפלל כותיקין עם הנץ יתכסה במים ויקרא.

פרק רביעי – תפלת השחר

ש. ברכות כ"ו ב'. תנו רבנן כו' טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה ואם הבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה שניה עלתה לו ראשונה לא עלתה לו כו'. פרש"י וז"ל, מבדיל בראשונה. פעם ראשונה מתפלל בשביל תפלה של עכשיו לפיכך אומר בה הבדלה בחונן הדעת, והשניה היא בשביל תשלומי תפלת שבת אינו מבדיל בה. שניה עלתה לו. בשביל תפלת מ"ש וראשונה לא עלתה לו שאינה כלום שאין לו להקדים תפלה שעבר זמנה לתפלה שזמנה עכשיו, והשניה לא עלתה לו לשל שבת הואיל והבדיל בה גילה דעתו שאינה של שבת והיא תחשב לשל ערבית עכ"ל. ויל"ש אם תפלה זו שלא עלתה לו, היא עולה למנין מאה ברכות.

ת.

ש. ברכות שם. איתמר רבי יוסי ברבי חנינא אמר תפלות אבות תקנום רבי יהושע בן לוי אמר תפלות כנגד תמידין תקנום תניא כוותיה דר' יוסי ברבי חנינא ותניא כוותיה דרבי יהושע בן לוי כו'. פרש"י וז"ל, כנגד תמידים תקנום. אנשי כנסת הגדולה עכ"ל, ולכאור' יש לשאול היכן חזינן שיש פלוגתא, דילמא נימא דאף רבי יהושע בן לוי ס"ל דתפלות אבות תקנום אלא שהאבות תקנום כנגד תמידין, שהרי ברבי יהושע בן לוי לא מבואר שלא האבות הם אלו שתקנו התפלות.

(ואין ליישב דלמ"ד כנגד תמידין תקנום א"א לומר שאבות תקנום משום שבזמן האבות עדיין לא היו תמידין, שהרי למסקנא דגמ' מ"ד כנגד תמידין תקנום אכן ס"ל דאבות תקנום, וצ"ב ההו"א דגמ').

ת.

ש. ברכות שם. תניא כוותיה דרבי יוסי בר' חנינא אברהם תקן תפלת שחרית שנא' וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם ואין עמידה אלא תפלה שנאמר ויעמד פנחס ויפלל. לכאור' יש לשאול למה הוצרכו להביא ראיה מהא דכתיב גבי פנחס ויעמד פנחס ויפלל, והרי באברהם אבינו גופא כתיב לעיל מיניה שם (וירא י"ח כ"ב) ואברהם עודנו עמד לפני ה', ואיתא בתרגום שם ואברהם עד כען משמש בצלו קדם ה', [דעל קרא זה קאי קרא דמייתי אל המקום אשר עמד שם ואיתא בתרגום שם ואקדים אברהם בצפרא לאתרא דשמש תמן בצלו קדם ה'].
ת.

ש. ברכות שם. נימא תיהוי תיובתיה דר' יוסי בר' חנינא. יש לשאול למה נימא תיהוי תיובתיה, שהרי לכאור' על כרחך גם להברייתא דתניא כוותיה דריב"ל צריכין לומר דתפלות אבות

תקנום, והיינו דאל"כ מנין שיש תפלת שחר ושיש תפלת מנחה ושיש תפלת ערבית, וכיון דתני בברייתא זו מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות כו' על כרחך דסבירא לה לברייתא זו דאבות תקנום דאל"כ מאי קאמר מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות שהרי מנין שיש בכלל תפלת השחר ועל כרחינו צ"ל דתנא דברייתא דקאמר מפני מה אמרו כו' אמר זה אחר שכבר ידוע במקום אחר שיש תפלת השחר וזהו ממה שאבות תקנום ובא לבאר טעם זמני התפלות אבל לא שבא לחדש שרבנן תקנו התפלות, ולכאור' צ"ב.

[ואף כשמשינין לעולם אימא לך תפלות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות, צ"ב למה משנינן כן, ולא משנינן פשוט כנ"ל].

ת.

ש. ברכות שם. אמר לך ר' יוסי בר' חנינא לעולם אימא לך תפלות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות דאי לא תימא הכי תפלת מוסף לר' יוסי בר' חנינא מאן תקנה אלא תפלות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות. פרש"י וז"ל, דאי לא תימא הכי. דמודה רבי יוסי ברבי חנינא דרבנן אסמכינהו אקרבנות. תפלת המוספין מאן תקנה. אלא ע"כ רבנן אסמכינהו אקרבנות וכי עיינו במוספין ולא מצאו תפלה כנגדה עמדו הם ותקנוה עכ"ל, יש לשאול מ"ט באמת אבות לא תקנו תפלה כנגד המוספין.

ת.

ש. ברכות כ"ז א'. ואי בעית אימא רבי יהודה האי בקר יתירא להקדים לו שעה אחת. לכאור' צ"ב דכמו שבדברי רבנן אמרי' לעיל מיניה אי בעית אימא רבנן בבקר בבקר חלקהו לשני בקרים והיינו לחלק את השש שעות לשנים וכדפרש"י שם וז"ל לשני בקרים. שלא היו לוקטים אלא בשלש שעות ראשונות שהוא בקר ראשון עכ"ל ה"נ לרבי יהודה נימא חלקהו לשני בקרים והיינו לחלק את ארבע השעות לשנים והיינו דבקר ראשון הוא ב' שעות ובקר שני הוא ב' שעות וא"כ הוה להקדים לו ב' שעות ולא רק שעה אחת ומנין דבקר יתירא אתא להקדים לו רק שעה אחת, והרי כמו שפשוט הוא בדברי רבנן שבבקר בבקר בא לחלק לזמן שווה והיינו לחצי דרך הוא הפשטיה ה"נ לרבי יהודה נימא חלקהו לשנים ולא להקדים לו רק שעה אחת. וצ"ת.

ת.

ש. ברכות כ"ז ב'. מי בדלת אמר ליה אין בדילנא. לכאור' צ"ב מאי שאל מי בדלת, וכי יש ס"ד דמותר לעשות מלאכה אחר שקיבל שבת בתפלתו [שהתפלל מפלג המנחה], וכן להלן דפריך ומי בדיל כו' איני והא אביי שרא כו' משמע שהיה ס"ד כן וצ"ב כנ"ל.

ת.

ש. ברכות שם. ומי בדיל והאמר רבי אבין פעם אחת התפלל רבי של שבת בערב שבת ונכנס למרחץ ויצא ושנה לן פרקין ועדיין לא חשכה כו'. הנה מפלג המנחה עד השקיעה יש שעה ורביע כדלעיל כ"ו ב' יעו"ש ונמצא דבתוך זמן קצר של שעה ורביע הספיק רבי: א. להתפלל כל תפלת ערבית של שבת. ב. להכנס למרחץ ולצאת. ג. לשנות לתלמידיו פרקין, ועדיין לא הגיע זמן השקיעה. ומבואר בזה מעלת זריזותם של הצדיקים. [ואם נימא דלהזיע הוא פחות זמן מלרחץ אולי פחות ק'].

ת.

ש. ברכות שם. אמר רבא ההוא דנכנס להזיע וקודם גזירה הוה. הא דלא משני ההוא דנכנס לרחוץ וקודם גזירה הוה, הוא משום שהגזירה שלא לרחוץ היתה קדומה יותר קודם זמנו של רבי, וכמבואר בשבת מ' א' דאמרי' אמר רבי יהודה מעשה במרחץ של בני ברק כו' למחר נכנסו רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא כו', ורבי הרי נולד אחר תקופת רבי עקיבא. ובזמנו של רבי הי' זמן של קודם הגזירה שלא להזיע וזמן של אחר הגזירה שלא להזיע, וכמבואר שם דאמרי' דא"ר שמעון בן פזי אמר ריב"ל משום בר קפרא כו', ובר קפרא היה בתקופת רבי, עי' לעיל י"ג ב'. ולפי"ז היה זמן רב בין ב' הגזירות והגזירה שלא לרחוץ קדמה הרבה לגזירה שלא להזיע.

ת.

ש. בהנ"ל. יל"פ דבקושיא [ומי בדיל כו'] הי' ההבנה שנכנס למרחץ כדי לרחוץ ולא כדי להזיע, והטעם הוא, כי דבר זה שנכנס למרחץ, הוא יותר מובן אם נימא שנכנס כדי לרחוץ ולא כדי להזיע, כיון שהיה זה ערב שבת ויש מצוה לרחוץ לכבוד השבת, [ואף שזריזין מקדימין למצות ולמה המתין עד סמוך לשקיעה י"ל דאיתרע מילתא שלא הספיק לרחוץ אז קודם שהתפלל], ואילו לומר שנכנס אז להזיע הוא פחות מובן כי אין זה מכלל הכנה לשבת אלא הוא ענין של בריאות הגוף, ולכן הקשה שפיר ומי בדיל כו' שההבנה הי' בהו"א שודאי נכנס לרחוץ מפני ההלכה שצריך לרחוץ לכבוד השבת וא"כ חזינן שלא בדיל ממלאכה, ודחי רבא שודאי רחץ לכבוד שבת קודם שהתפלל מבעוד יום, כי כיון שהלך להתפלל מבעו"י וקיבל עליו שבת בתפלתו, ודאי שרחץ לכבוד שבת לפני שקיבל שבת, ועל כרחך דמה שנכנס למרחץ לא היה זה בשביל לרחוץ אלא כדי להזיע.

ת.

ש. ברכות שם. מאי אין לה קבע אילימא דאי בעי מצלי כוליה ליליא ליתני תפלת הערב כל הלילה אלא מאי אין לה קבע כמאן דאמר תפלת ערבית רשות כו'. לכאור' צ"ב מאי משני אלא מאי אין לה קבע כמאן דאמר תפלת ערבית רשות כו', והרי כמו דאקשינן 'ליתני תפלת הערב כל הלילה' ה"נ קשיא גם עתה ד'ליתני תפלת הערב רשות [ולא חובה]'.
ת.

ש. ברכות כ"ח א'. קא חלשה דעתיה דר"ג אמר דלמא ח"ו מנעתי תורה מישראל אחזו ליה בחלמיה חצבי חיורי דמליין קטמא ולא היא ההיא ליתובי דעתיה. פרש"י וז"ל, קא חלשה דעתיה דר"ג. כשראה שנתוספו היום תלמידים רבים, והיה דואג שלא יענש במה שמנעם בימיו מלבא. דמליין קטמא. כלומר אף אלו אינם ראויים עכ"ל, לכאור' יש לשאול, דמהא דאמר' ולא היא ההיא ליתובי דעתיה, לכאור' מבואר שאכן זה לא היה דבר טוב במה שמנעם מלבא, וכיון שכן, לכאור' צ"ב למה אחזו ליה בחלמיה כן, והרי בזה שהראו לו כן נמצא שמנעוהו מלעשות תשובה על דבר זה.

ש. בהנ"ל. האם י"ל שתיקן זאת כשחזר לנשיאותו (כי לא מצינו שכשחזר לנשיאותו החזיר הדבר לקדמותו שרק מי שתוכו כברו נכנס). (ועוד שראב"ע שהכניס את כולם גם נשאר נשיא וא"כ מסתברא שנשאר הדבר להיות שכולם נכנסים), וכיון שהיה גלי קמי שמיא שיחזור לנשיאותו ויכניס את כולם ולא רק את מי שתוכו כברו, לכן לא חששו מן השמים להראות לו כן].

ת.

ש. בהנ"ל. והאם י"ל עוד, דכשר"ג מנעם מלבא היה זה משום שסבר שהלכה היא כן שצריך למנוע אותם מלבוא, ומאחר שכך סבר שכך היא ההלכה אז כך היה פסק ההלכה מאחר שהוא היה הנשיא, ולכן ודאי שלא שייך שיענש ע"ז, ולכן אחזו ליה בחלמיה כו' לומר לו שכיון שסבר שכך היא ההלכה והיה הלכה כמותו כל זמן שהוא הנשיא ממילא לא יענש ע"ז, ומה דאמר' ולא היא כו' אין הכונה שלכן יענש ע"ז אלא דהגמ' קאמר דאליבא דאמת אין הלכה כן, אבל ודאי שכשר"ג היה נשיא ופסק אז הלכה כן, היה אז ההלכה כמותו ולא שייך שיענש ע"ז.

ת.

ש. ברכות שם. ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוה. פרש"י וז"ל, תלויה. בספק שלא פירשוה מתוך שרבו התלמידים רב החדוד והפלפול עכ"ל, לכאור' כיון שכן איך החלום הרגיע את ר"ג, והרי ראה בעיניו שהם תלמידים הגונים, שהרי על פיהם נתיישבו כל הספיקות, ומ"ש שראה בעיניו הוא משום שגם ר"ג היה אז בבית המדרש וכמ"ש 'ואף ר"ג לא מנע עצמו מבית המדרש' כו'.

ת.

ש. בהנ"ל. האם י"ל שכשנכנסו תלמידים חדשים נתוספו גם הגונים וגם שאינם הגונים, וההלכות שנתבררו עתה היו ע"י ההגונים שנכנסו עתה, ומה שהגונים אלו לא נכנסו עד עתה בזמנו של ר"ג, היה משום שלא היה ניכר עליהם שתוכם כברם, ועתה שנתנה הרשות להיכנס גם לאלו שאין תוכם כברם, יכלו להיכנס גם אלו שלא היה ניכר עליהם שתוכם כברם להיכנס, ועל ידם נתבררו ההלכות, ובתחילה סבר ר"ג שעדיף שיהיו רק אלו שתוכם כברם בוודאות, כדי שלא יהיו גם אלו שאינם

הגונים והיינו שאין תוכם כבר, כדי שהתורה תהיה בטהרתה, יותר מאשר שיהיו גם אלו שאין תוכם כבר והיינו שאינם הגונים והעיקר שיהיו כל מי שתוכו כבר, שאז לא תהיה התורה בטהרתה, ועתה שראה שנתבררו כל ההלכות שהיו בספק דוקא ע"י אותם שתוכם כבר שנכנסו עתה חלשה דעתו כנ"ל, והחלום שהראו לו מן השמים הרגיעו בזה שבכך שהראו לו רק את אלו שלא היו הגונים הבין שהסכימו עמו מן השמים שמה שנהג בתחילה הוא היה הנכון, והגמ' קאמר ולא היא כו' שהראו לו כן רק כדי להרגיעו אבל האמת הי' לנהוג כפי שסבר עתה ולא כפי שסבר בתחילה].

ת.

ש. ברכות שם. אר"ג הואיל והכי הוה איזיל ואפייסיה לר' יהושע כו'. יש לבאר מהו 'הואיל והכי הוה' והיינו למה זה שראה ר"ג שפסקו הלכה כרבי יהושע היה סימן לר"ג שצריך לבקש מחילה מר"י.

ת.

ש. ברכות שם. אלא לדרוש ר"ג תלתא שבתי וראב"ע חדא שבתא כו'. ובזה ליכא משום מעלין בקדש ואין מורידין כי עדיין לא היה שום שבת שדרש בה ראב"ע וכ"ש שלא היו ד' שבתות כן.

[ומה שבתחילה הורידו את ר"ג צ"ב למה היה בזה משום מעלין בקדש ואין מורידין].

ת.

ש. ברכות שם. ר' יהודה אומר מתפלל של מוסף ואחר כך מתפלל של מנחה שזו מצוה עוברת וזו מצוה שאינה עוברת. לכאור' נהי שמנחה מצוה עוברת מ"מ הא עדיין יש לו שהות חצי שעה (ערש"י לעיל כ"ז א' ד"ה שתי), וכי אינו מצי להתפלל בתוך חצי שעה גם מוסף וגם מנחה, (ובתשובות הגר"ח ח"ב תשובה תתתקע"א כתב מרן שליט"א 'מנחה של שבת אורך עשר מינוט', וא"כ יש לו עוד כ' מינוטין להתפלל מוסף וכ"ש ביחידות שודאי אין לו מנין של פושעים).

ת.

ש. ברכות כ"ח ב'. א"ל איבעי ליה למר לצלויי צלותא דמוספין ביחיד ולטעום מידי ולמיתי א"ל ולא סבר לה מר להא דא"ר יוחנן אסור כו'. לכאור' נמצא מבואר דבעי להתפלל ביחידות כדי שיוכל להיות בשיעור, חדא שהרי כך טען אביי לרב אויא איבעי ליה למר כו', ועוד דרב אויא שהשיב לאביי לא השיבו שאין זה נכון רק השיבו הא דא"ר יוחנן כו'. ולכאור' יש בזה דבר חידוש.

ת.

ש. בהנ"ל. יש לשאול דכיון שהיה רב אויא מתפלל תפלת מוספין ביחידות [כטענתיה דאביי] הוה מצי רב אויא לאכול אף סעודה ולמה קאמר ליה אביי רק 'ולטעום מידי ולמית'. ובשלמא מה שאמר ליה אביי לרב אויא בתחילה 'אמאי לא טעמת מידי ואתית' ניחא מאחר שעדיין לא התפלל מוסף אבל כאן שטען ליה אביי שהיה לו להתפלל מוסף א"כ כבר היה יכול לאכול סעודה ולא רק לטעום מידי.

ת.

ש. בהנ"ל. האם י"ל דצ"ל דאה"נ, רק אמר לו כן משום שהיה לו למהר לשיעורו של רב יוסף, ולזה היה די לו לרב אויא בטעימה ולא היה צריך לזה סעודה, והראיה לזה ממה שבתחילה כשאביי טען לו אמאי לא טעמת מידי ואתית לא השיבו רב אויא שזה לא היה מספיק לו.

ת.

ש. ברכות שם. א"ל ולא סבר לה מר להא דא"ר יוחנן אסור לו לאדם שיקדים תפלתו לתפלת הצבור א"ל לאו איתמר עלה בצבור שנו. ורב אויא אפשר חדא דלא הוה ידע, ועוד דהוה ידע אלא דסבר דכיון שהתפלל עם הצבור את תפלת השחרית לכן אף שחזר לביתו מפני שהיה חלש ה"ז חשיבא שהוא חלק מן הצבור כדי כך שכבר צריך להמתין עד שהם יתפללו ויתפלל בזמן שהם מתפללים (אם נימא שאכן התפלל עמהם בצבור שחרית, שכך קצת משמע שרק בשיעור לא היה).

ת.

ש. בהנ"ל. יש לשאול היאך המתין להם שיתפללו מוסף והרי היה חלש ובנתיים הרי הוא מתענה וצ"ב שהרי אסור להתענות בשבת.

ת.

ש. ברכות שם. וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי כו'. הכי אמרי' הכא, וכשחלה רבי יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לבקרו כיון שראה אותם התחיל לבכות אמרו לו תלמידיו נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק מפני מה אתה בוכה אמר להם אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי שהיום כאן ומחר בקבר שאם כועס עלי אין כעסו כעס עולם ואם אוסרני אין איסורו איסור עולם ואם ממיתני אין מיתתו מיתת עולם ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון אעפ"כ הייתי בוכה, ועכשיו שמוליכים אותי לפני ממ"ה הקב"ה שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים שאם כועס עלי כעסו כעס עולם ואם אוסרני איסורו איסור עולם ואם ממיתני מיתתו מיתת עולם ואני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון, ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים אחת של גן עדן ואחת של גיהנם ואיני יודע באיזה מוליכים אותי ולא אבכה, אמרו לו רבינו ברכנו אמר להם יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם אמרו לו תלמידיו עד כאן אמר להם ולואי תדעו כשאדם עובר

עבירה אומר שלא יראני אדם, בשעת פטירתו אמר להם פנו כלים מפני הטומאה והכינו כסא למלך חזקיהו שבא. ע"כ.

והנה לכאור' מ"ש 'ולא עוד' פירושו הוא כך, שעד כאן כל הדברים שאמר היו זה כנגד זה והיינו במה שאמר שאצל מלך ב"ו אין כעסו כעס עולם כנגד זה אמר שאצל הקב"ה כעסו כעס עולם, וכן במ"ש שאצל מלך ב"ו אין איסורו איסור עולם כנגד זה אמר שאצל הקב"ה איסורו איסור עולם, וכן הוא גבי מיתתו ופיוס ושוחד, אבל מה שאמר שיש לפני שני דרכים, זה לא שייך במלך בשר ודם, ולכן כשסיים לומר כיצד זה אצל הקב"ה, הוסיף ואמר 'ולא עוד' כו' כי זה הוסיף על מה שאמר במלך בשר ודם (וכתבנו זאת), כי ראינו באחרונים שיש בתיבות 'ולא עוד' כמה פירושים, ולכאור' אין מובן מה הקושי בזה, שהרי הוסיף על מה שאמר קודם לזה דברים שהם זה כנגד זה, וזה הוספה מבלי שיש דבר שכנגד ושפיר אמר 'ולא עוד' (וכנתבאר).

ומ"ש שאצל הקב"ה כעסו כעס עולם וכו', הוא דווקא עתה שהולך לדין בבית דין של מעלה, כי כל זמן שאדם בעולם הזה עדיין יכול לתקן, אבל אחר שהגיע לעולם העליון שוב אינו יכול יותר לתקן ה' ירחמנו, ולכן אם יש עליו כעס בדין של מעלה הרי שהכעס הזה הוא נשאר לעולם רח"ל, וכן איסורו איסור עולם וכו', ולכן בכה על זה עתה קודם פטירתו, ולא בכה על זה בשאר ימי חייו [עכ"פ לפי מה שלא מצינו זה בהדיא].

ומ"ש לו תלמידיו 'עד כאן', בפשוטו נתכוונו לומר לו, דכיון שאמר להם קודם לזה 'אילו מוליכין אותי כו' ולא אבכה' הרי שביאר להם בזה כמה שאין השוואה כלל וכלל בין הפחד שיש ממלך ב"ו לבין הפחד שצריך להיות ממ"ה הקב"ה, וכיון שכן שאלוהו 'עד כאן' והיינו מורא שמים רק כמורא ב"ו, והרי עתה לימדנו כמה שהפחד מהקב"ה הוא לאין ערוך יותר ממלך ב"ו, וא"כ היית צריך לומר לנו שיהא מורא שמים עלינו יותר ממורא בשר ודם.

וע"ז השיבם 'ולוא' כו', והיינו דא"נ צודקים אתם בדבריכם אבל היות שהמציאות היא שכשאדם עובר עבירה כו', לכן אמרתי לכם שתהא מורא שמים עליכם רק כמורא בשר ודם.

וגם בזה מבואר למה בכה עתה ולא בכה קודם והיינו כי בכל החיים המציאות היא שאין הפחד ממורא שמים כראוי למורא שמים, ורק עתה שעמד להיפטר מן העולם בכה על דבר זה גופא שהפחד מדקדוק הדין אצל השי"ת הוא לאין ערוך ממה שהוא אצל מלך ב"ו.

ובמ"ש פנו כלים כו', הנה יש נידון (עי' תוס' ב"מ קי"ד ב') אי שייך טומאת מת אצל הצדיקים (יעו"ש), ולכאור' מכאן חזינן שיש, אלא שיש לדחות ולומר שכיון שהיה כה עניו לכן אמר כן אבל לעולם לא היה שייך אצלו טומאת מת, וראיה לדבר כי כיון שאמר פנו כלים א"כ איך קאמר והכינו 'כסא' כו' והרי כיון שיפטר יהיה טומאת מת והכסא יטמא, אלא על כרחך שידע האמת שהוא צדיק ולא שייך בו ט"מ ואמר כן רק משום ענוותנותו.

ת.

ש. ברכות שם. הני י"ח כנגד מי א"ר הלל בריה דר' שמואל בר נחמני כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אליהם רב יוסף אמר כנגד י"ח אזכרות שבקריאת שמע א"ר תנחום אמר רבי יהושע בן לוי כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה. הנה לכאור' נהי די"ח ברכות הם כנגד י"ח דברים למר כדאיתא ולמר כדאיתא מ"מ

אכתי כמו כן יש לשאול כנגד מה באמת אמר דוד דווקא י"ח אזכרות בהבו לה' בני אליס, וכן כנגד מה יש י"ח אזכרות בק"ש, וכן כנגד מה יש י"ח חוליות בשדרה.

ואולי יתכן לומר דה"פ, די"ח ברכות הם כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בהבו לה' בני אליס, ואמר דווקא י"ח אזכרות כנגד י"ח אזכרות שבק"ש, וי"ח אזכרות שבק"ש הם כנגד י"ח חוליות שבשדרה וכדאיתא שיש בק"ש רמ"ח תיבות כנגד רמ"ח איברים וקאמר שהאזכרות הם כנגד חוליות השדרה.

ת.

ש. ברכות כ"ט א'. אימת אמרינהו שלמה ביומא דרחמי אנן נמי ביומא דרחמי אמרי להו. פרש"י וז"ל, ביומא דרחמי. שהוצרך לבקש רחמים שדבקו שערים זה בזה ולא היו מניחין להכניס ארון לבית קדשי הקדשים כדאמרי' במועד קטן עכ"ל, והא דלא פרש"י ביומא דרחמי פי' ביום הכיפורים שהרי מעשה זה היה ביום הכפורים, היינו משום דא"כ הוה לן למימר כ"ד רגנות ביום הכיפורים.

ת.

ש. ברכות שם. אמר רב ביבי כל השנה כולה מתפלל אדם הביננו חוץ מימות הגשמים מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים. יש לדקדק דכיון דזה 'חוץ מימות הגשמים' מאי שייך לומר 'כל השנה כולה'.
(ואולי כי רוב השנה אינה 'ימות הגשמים').

ת.

ש. ברכות שם. אמרי התם כיון דאתיא בתחלת צלותא לא מטריד כו'. פרש"י וז"ל, בתחלת. התפלה יכול אדם לכיון דעתו יותר מן האמצע עכ"ל, לכאו' צ"ב דהרי להלן ל' א' אמרי' דקודם תפלת הביננו אומרים ג' ברכות ראשונות [ואחריה ג' ברכות אחרונות], וכיון שכן איך אמרי' דתחלת תפלת הביננו הוי תחלת התפלה כדי כך שעדיין יכול לכיון, והרי כיון שכבר אמר לפני כן ג' ברכות ראשונות, ולא עוד אלא שבברכה ראשונה הכוונה מעכבת, א"כ תחלת תפלת הביננו כבר אינה תחלת התפלה לענין שיכול לכיון יותר, ומ"ש תחלת תפלת הביננו לאמצע תפלת הביננו. ולכאו' צ"ב.

ת.

ש. ברכות שם. אמרי התם כיון דאתיא בתחלת צלותא לא מטריד הכא כיון דאתיא באמצע צלותא מטריד. יש לשאול, דהרי הבדלה בחונן הדעת אומרים רק פעם אחת בשבוע, ואילו שאלה בברכת השנים אומרים ג' פעמים בכל יום, וכיון שכן נהי דהבדלה בחונן הדעת אתיא בתחלת צלותא מ"מ כיון שאומרים זאת רק פעם אחת בשבוע יש לומר דיותר

יש לחוש לטעות, ומשא"כ שאלת ותן טל ומטר בברכת השנים כיון שאומרים אותו ג' פעמים בכל יום יש לומר דפחות יש לחוש שיטעה, ומאי משני אמרי התם כו'.

ת.

ש. בהג"ל. האם י"ל, דסוף סוף הרי גם מי שאומר הבינו לא מיירי שאומר זה בתמידות, רק בזמנים מסויימים, וכיון שכן, כבר אין נפקא מינה במה ששאלה בברכת השנים אומרה ג' פעמים בכל יום, ואף לרבי יהושע שבכל יום ויום מתפלל מעין שמו"ע מ"מ יש חילוק, והוא, ששאלת ותן טל ומטר הוא רק בימות הגשמים ואילו הבדלה בחונן הדעת הוא בכל השנה כולה.

ת.

ש. ברכות כ"ט ב'. א"ל מנא לך הא א"ל מאבא מרי שמיע לי ואבא מרי מרב. יש לשאול למה לא אמרה מלכתחילה בשם רב.

ת.

ש. ברכות שם. מאי קבע כו' אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין דאמרי תרוייהו כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה כו'. פרש"י וז"ל, שאינו מתפלל עם דמדומי חמה. והיינו לשון קבע תפלתו עליו חוק קבוע לצאת ידי חובה ואינו מקפיד לחזור אחר שעת מצוה ועת רצון עכ"ל, לכאן קצת יש לשאול שהרי גם מי שמתפלל באופן קבוע עם דמדומי חמה נמצא שהוא מתפלל תפלת קבע, כי כיון שהוא כבר רגיל בזה הרי הוא מתפלל אז לא דוקא משום שזה עת רצון אלא משום שכבר התרגל בכך להתפלל בזמן ההוא, וכיון שכן מאי מרויח בכך שמתפלל עם דמדומי חמה כדי שלא תהיה תפלתו תפלת קבע, ונהי שמרויח בכך שסוף סוף מתפלל בעת רצון מ"מ הרי סוף סוף תפלתו נעשית תפלת קבע וכו"ל, וקצת צ"ב.

ת.

ש. ברכות שם. דא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן מצוה להתפלל עם דמדומי חמה כו' לייטי עלה במערבא אמאן דמצלי עם דמדומי חמה מאי טעמא דלמא מיטרפא ליה שעתא. יש לדקדק דהא רבי יוחנן מארץ ישראל הוה ומאי שייך לומר על דברי רבי יוחנן לייטי עלה במערבא'.

ת.

ש. בהג"ל. לכאן למערבא דלייטי עלה צ"ל דלדידהו הא דקאמר רבי אליעזר העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים קאי רק אתפלת שחרית שגם אז מצוה להתפלל עם דמדומי חמה אף למערבא, [ערש"י ד"ה עם דמדומי חמה, וי"ל דלהכי אמרו 'דמדומי' חמה ל' רבים ולא דמדום

(היינו אדמימות) חמה ל' יחיד, והיינו כי מיירי גם על דמדום החמה בזריחתה וגם על דמדום החמה בשקיעתה כפרש"י]. או נימא דמערבא ס"ל דהא דקאמר רבי אליעזר העושה תפלתו קבע אין כוונתו להא דמצוה להתפלל עם דמדומי חמה אלא כוונתו כהנך ג' פירושי דאמרי' לעיל מיניה. ת.

ש. ברכות שם. מאי פרישת העבור אמר רב חסדא אמר מר עוקבא אפי' בשעה שאתה מתמלא עליהם עברה כאשה עוברה יהיו כל צרכיהם לפניך כו'. יש לבאר למה מתפללין תפלה זו דווקא כשמהלך במקום סכנה.

ואולי כי כשנמצא בסכנה בודקין אחר מעשיו כדאי' בשבת ל"ב א'.

ואמנם זה יתכן להיות טעם ללישנא זו, אבל ללישנא בתרא דאמרי' איכא דאמרי אמר רב חסדא אמר מר עוקבא אפילו בשעה שהם עוברים על דברי תורה יהיו כל צרכיהם לפניך עדיין צריך טעם למה מתפללין תפלה זו דוקא כשמהלך במקום סכנה.

ואולי כי תורה מגנא ומצלא ולכן בשלמא אם מקיימים דברי תורה ניהא שאף שקרה והולך במקום סכנה עדיין יש לו שמירה מתורתו [וכמצינו בפסחים קי"ב ב' גבי אביי כמ"ש מרן שליט"א בתשובות הגר"ח - מהדורת תשע"ו תשובה קפ"א 'סמך על זכות תורתו' יעו"ש] אבל אם עובר על דברי תורה ח"ו ושוב אין לו זכות התורה שתגין בעדו לכן מתפלל תפלה זו שאפילו בשעה שהם עוברים על דברי תורה יהיו כל צרכיהם לפניך.

אמנם לפי זה תפלה זו למהלך במקום סכנה נמצא שהיא רק למי שעובר על דברי תורה ח"ו וזה לא יתכן להיות.

לכן אולי צריך לפרש שמתפלל כן משום שעצם הדבר שהולך במקום סכנה יתכן לקרותו עובר על דברי תורה משום ונשמרתם מאד לנפשתיכם ולא מיבעי אם הולך כן שלא במכוון אלא אף אם הולך שם במכוון שודאי עובר על ונשמרתם מאד לנפשתיכם שנצרך לתפלה זו.

ת.

ש. ברכות שם. פריש"י וז"ל, לא תרתח ולא תחטי. לא תכעוס שמתוך הכעס אתה בא לידי חטא עב"ל, יש לשאול דנהי שכעס מביא לידי עוד חטא [וכידוע שמביא לידי הרבה מיני חטאים כמ"ש מרן הח"ח זיע"א דלכך אמרו בנדרים כל הכועס כל מיני גהינם שולטין בו והיינו כי ע"י הכעס נכשל בהרבה מיני חטאים] מ"מ למה צריך לטעם זה, והרי כעס עצמו הוא חטא וסיבה זו לבד הוא טעם לכך שלא יכעוס.

ואולי כי אם היה מזהיר שלא יכעוס רק מפני שכעס עצמו הוא חטא א"כ למה שיזהיר דווקא על הכעס, והרי כמו כן היה יכול להזהיר על כל עבירה אחרת שיזהר שלא יעשה אותה, ורק משום שכעס מביא עוד חטאים אחרים לפיכך הזהיר דווקא על הכעס שלא יכעוס, ומעתה אתי שפיר דלכן הוצרך לומר לו שיזהר מחטא הכעס מפני שהוא מביא לידי חטאים נוספים ולא רק מצד זה שהכעס עצמו הוא חטא. וק"ל.

ת.

ש. ברכות ל' א'. רבי אומר בין כך ובין כך ישב במקומו ויתפלל לפי שאין דעתו מיושבת עליו עכ"ל. פרש"י וז"ל, שאין דעתו מיושבת עליו. שקשה עליו עכוב הדרך עכ"ל, הא דפרש"י כן, היינו משום דכיון שיש מי שיאחז החמור למה לא תהיה דעתו מיושבת עליו, ולכן פרש"י שאין דעתו מיושבת עליו מסיבה אחרת והיא מפני שקשה עליו עיכוב הדרך.

אמנם לכאור' קצת צ"ב:

חדא, דהרי אילו לא היה לו חמור ודאי שהיה צריך לעמוד מללכת ולהתפלל, ולמה עתה שיש לו חמור זה גריע טפי.

ועוד, דלכאור' מנין שיכול להמשיך ללכת עם החמור בעודו מתפלל, ואדרבה לכאור' בפשוטו מ"ש רבי ישב במקומו ויתפלל היינו שעוצר מללכת ומתפלל בעודו על החמור מבלי לרדת מהחמור, אבל מנין בדברי רבי שאף יכול ללכת הלאה עם החמור בעודו מתפלל, ואף אי ניישב ונימא דאה"נ ממשיך הוא ללכת עם החמור א"כ מה פרש"י שקשה עליו עכוב הדרך והרי ממשיך הוא ללכת.

ת.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, תפלה מעומד עדיף. שיכול לכוין את לבו לפיכך היו מקדימין להתפלל בביתם מעומד שלא יצטרכו להתפלל בדרך במהלך עכ"ל, משמע שכשהולכים בדרך אי"צ לעצור מללכת ולהתפלל שמו"ע, אלא מתפללים בעודם מהלכים, דאל"כ מאי כתב רש"י שלא יצטרכו להתפלל בדרך 'במהלך' דהול"ל שלא יצטרכו להתפלל בדרך בעודם 'בקרון או בספינה' שיש בהם ביעתותא כדפרש"י בד"ה בקרון.

ת.

ש. ברכות שם. דתניא השכים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע מגילה וקורא בה וכשיגיע זמן ק"ש קורא כו'. יש לשאול למאי קאמר וכשיגיע זמן ק"ש קורא, דבשלמא מ"ש להלן מיניה השכים לישב בקרון או בספינה מתפלל וכשיגיע זמן ק"ש קורא ניחא דאתא למימר חדא דמתפלל קודם זמן תפלה ועוד שאינו סומך גאולה לתפלה, אבל במ"ש השכים לצאת לדרך מביאין לו שופר כו' וכשיגיע זמן ק"ש קורא אין מובן מאי שייכות יש בין מ"ש השכים לצאת לדרך מביאין לו שופר כו' לבין מ"ש וכשיגיע זמן ק"ש קורא, חדא דפשיטא דכיון שהשכים לצאת לדרך ועדיין לא התפלל מחוייב הוא לקרוא ק"ש ולהתפלל כשיגיע זמנם, ומאי קמ"ל, ועוד דזה משמע דאתא למימר דמצי להקדים תקיעת שופר לק"ש ואין מובן דלמה יהא איסור בדבר כדי שהוצרך להשמיע זאת.

ת.

ש. ברכות שם. השכים לישב בקרון או בספינה מתפלל וכשיגיע זמן ק"ש קורא רשב"א אומר בין כך ובין כך קורא ק"ש ומתפלל כדי שיסמוך גאולה לתפלה

כו'. ומ"ש 'בין כך ובין כך' בפשוטו היינו בין 'השכים לצאת לדרך' ובין 'השכים לישב בקרון או בספינה' בתוריהו קורא ק"ש ואח"כ מתפלל כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ויש לדקדק למאי הוצרך לומר 'בין כך ובין כך' והרי אף ת"ק מודה דב'השכים לצאת לדרך' קורא ק"ש ואח"כ מתפלל, שהרי לא מצינו דת"ק פליג וס"ל שב'השכים לצאת לדרך' מתפלל ואח"כ קורא ק"ש.

[ואולי ממה דקאמר ת"ק רק וכשיגיע זמן ק"ש קורא ולא קאמר וכשיגיע זמן ק"ש קורא ומתפלל משמע דבאמת ס"ל לת"ק דמתפלל קודם שיוצא לדרך - ואם נימא הכי, יתיישב מה ששאלנו בדיבור קודם, יעו"ש].

ת.

ש. ברכות שם. מרימר ומר זוטרא הוו מכנפי בי עשרה בשבתא דרגלא ומצלו והדר נפקא לפרקא. פרש"י וז"ל, בשבתא דרגלא. שלפני פסח ועצרת וסוכות, ומרימר ומר זוטרא בעירו היו הדרשנים, ושחרית היו העם הולכים לבית המדרש, וכשמגיע זמן ק"ש קורין, והדרשן דורש והעם נשמטים ומתפללים איש איש לבדו, ולכך הם היו מאספין להם י' שחרית קודם שילכו לבית המדרש וקורין ק"ש בסמיכת גאולה לתפלה והדר נפקי לפרקא ודרשי עכ"ל, הנה יש בזה כמה דברים וכדלהלן:

א. ממ"ש רש"י ושחרית כו' וכשמגיע זמן ק"ש כו', מבואר דשחרית כו' היינו קודם זמן ק"ש ובפשוטו היינו בעלות השחר, דקודם לזה אי"ז 'שחרית'. ויש לברר מאי טעמא היו אומרים הדרשה בזמן שהיו צריכין להתפלל תפלת שחרית, ולא המתינו עם הדרשה עד שיתפללו כראוי תפלה בזמנה ובצבור. ולא עוד אלא שהיו צריכין מפני זה למצוא כיצד להתפלל התפלה ומרימר ומר זוטרא היו דרכם הי' כך ורב אשי הי' דרכו כך, ולמה לא התפללו קודם את התפלה בזמנה ורק אח"כ לדרוש הדרשה. ובשלמא אם הדרשה היה נמשך עד לאחר סוף זמן תפלת שחרית ולכך היו צריכין להתחילה מזמן מוקדם הוה ניחא, אבל כיון שהדרשה הי' נגמר קודם סוף זמן תפלה וכמבואר ממה דרב אשי היה חוזר ומתפלל בביתו מעומד למאי הוצרכו להתחיל הדרשה מוקדם ולדורשה בעת זמן התפלה.

ב. ממ"ש רש"י וכשמגיע זמן ק"ש קורין והדרשן דורש והעם נשמטים ומתפללים כו', מבואר, חדא, שהדרשן הי' מתחיל הדרשה קודם זמן ק"ש והיינו מיד בעלות השחר כשהעם היו באים לבית המדרש. ועוד, שהדרשן היה ממשיך בדרשה אף שהגיע זמן ק"ש, והוא ממה שגבי העם כתב רש"י וכשמגיע זמן ק"ש קורין והדרשן דורש כו'. ויש לשאול מתי הדרשן היה קורא ק"ש, ובשלמא העם היו קורין בזמנה [ואח"כ נשמטים ומתפללים כדי לסמוך גאולה לתפלה] אבל הדרשן שהיה ממשיך בדרשה מתי היה קורא ק"ש, דמרש"י משמע דדוקא מרימר ומר זוטרא עשו נוהג זה שקראו ק"ש והתפללו קודם שבאו לבהמ"ד [וכן רב אשי היה קורא בזמנה אלא שהיה מתפלל מיושב] אבל בעלמא כל מי שהיה לו בית המדרש ודרש לא היה נוהג כן ומתי היה קורא ק"ש, וכן המתורגמן של רב אשי מתי היה קורא ק"ש, שהרי לא היה לו פנאי כמו שהיה לדרשן דאילו הדרשן היה לו פנאי בעת שהמתורגמן היה חוזר על דברי הדרשן ומשא"כ המתורגמן בעת שהדרשן משמיע את דבריו הרי הוא צריך להקשיב לדברי הדרשן ואח"כ הוא צריך להשמיע לצבור. ואין לומר שהמתורגמן היה יכול להספיק לקרוא ק"ש אחרי גמר הדרשה, דא"כ למה רב אשי חזר רק על תפלת שמו"ע והרי כיון שהיה זה עוד לפני סוף זמן ק"ש היה לו לקרוא ק"ש ולהתפלל כדי לסמוך גאולה לתפלה בעמידה, ואפשר לדחות הראיה כי יתכן שרב אשי לא רצה

להמתין עם ק"ש לסוף זמנה, ע"י שו"ע או"ח סי' נ"ח סעי' ב' דכתב וז"ל אם לא קרא אותה קודם הנץ החמה יש לו להקדים לקרותה במהרה כל מה שיוכל עכ"ל יעו"ש.

ואולי מ"ש רש"י וכשמגיע זמן ק"ש קורין והדרשן דורש והעם נשמטים ומתפללים איש איש לבדו, ה"פ, וכשמגיע זמן ק"ש קורין פי' כולם היו קורין והיינו גם הדרשן וגם המתורגמן וגם כל העם, ואח"כ הדרשן דורש פי' אחר שכולם גמרו לקרות ק"ש היה הדרשן ממשיך לדרוש, ובעוד שהיה חוזר ודורש היו העם נשמטים ומתפללים איש איש לבדו כדי לסמוך גאולה לתפלה [ולא התפללו בצבור מהטעם דלעיל], אבל הדרשן וכן המתורגמן לא היו מתפללים אז, וכיון שהדרשן לא היה יכול לסמוך גאולה לתפלה לכן מרימר ומר זוטרא היו קורין ומתפללים קודם בהמ"ד ורב אשי היה קורא ומתפלל מיושב [והמתורגמן לא היה באפשרותו לסמוך גאולה לתפלה כי היה מתרגם בעוד רב אשי סמך גאולה לתפלה], והיינו, שעיקר הנדון דמרימר ומר זוטרא ורב אשי לא היה גבי ק"ש, דזה ודאי שכולם קראו בזמנה, רק היה הנדון כיצד יסמכו גאולה לתפלה וכ"א נהג כמנהגו.

וראיה לדבר י"ל מהא דאמרי' לעיל י"ג ב' אמרי', ת"ר שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד זו ק"ש של ר' יהודה הנשיא א"ל רב לר' חייא לא חזינא ליה לרבי דמקבל עליה מלכות שמים אמר ליה בר פחתי בשעה שמעביר ידיו על פניו מקבל עליו עול מלכות שמים כו', וחזינן שבאמצע השיעור בעת שהגיע זמן ק"ש הפסיק רבי השיעור וקרא ק"ש וה"נ זה ודאי שכולם קראו ק"ש כשהגיע זמנה וכל הנדון דמרימר ומר זוטרא ורב אשי היה כיצד לסמוך גאולה לתפלה וכנ"ל.

(והנה לא נזכר שם שרבי התפלל שמו"ע אלא המשיך השיעור, ובפשוטו כיון שקרא ק"ש בשיעור ע"כ שלא נהג כמרימר ומר זוטרא, דא"כ לא היה מפסיק שיעורו, וכן כרב אשי לא נהג דא"כ למה לא התפלל גם שמו"ע דשחרית, וצ"ל שעשה כאבוא דשמואל ולוי שהתפלל שמו"ע קודם שקרא ק"ש, ומה שרב אשי אמר לא חזינא להו לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי אי"ז קאי על רבי, ועוד י"ל דרבי גמר שיעורו קודם סוף זמן תפלה והתפלל שמו"ע אחר גמר השיעור).

ג. במ"ש רש"י והעם נשמטים ומתפללים איש איש לבדו, יש לשאול למה התפללו כל אחד לבדו ולא התפללו בצבור דהלא אחר שכבר יצאו למה לא עשו מנין, ואולי כי אם היה מנין היה זה מחייב את הדרשן להתפלל בצבור וממילא היה מתבטל הדרשה. ועי"ל שאילו היה מנין הי' להם הפסד גדול מהשיעור כיון שבצבור יש חיובים של תפלה במנין וכגון קדיש וחזרת הש"צ וקדושה וכו', ולכך התפללו כ"א לבדו שכ"א יוכל מיד לחזור לשיעור. ועי"ל שאילו היו מתפללין בצבור לא היו מספיקין לסיים תפלתם קודם שיתחיל המתורגמן.

ד. במ"ש רש"י ולכך הם היו מאספין להם י' שחרית קודם שילכו לבית המדרש וקורין ק"ש בסמיכת גאולה לתפלה כו', יש לברר מתי התפללו האם קודם שעלה עמוד השחר (כדפרש"י גבי אבוא דשמואל ולוי, כמ"ש בתוד"ה אבוא) או רק כשעלה עמוד השחר, דאי נימא שהתפללו רק כשעלה עמוד השחר (כמ"ש בתוס' הנ"ל) א"כ למה לא הורו לכל העם להתפלל כמו כן, מאחר שבלא"ה התאחר עת הדרשה, ואם לא הורו כן לכל העם משום שא"א להם להפסיק באמצע אמירת הדרשה, למה שכל העם כן יפסיקו מלשמוע הדרשה, ואין לומר שכל העם ג"כ התפללו כמוהם קודם הדרשה דהרי כתב רש"י היו מאספין להם י' שחרית ומשמע דרק הם עשו כן. ואי נימא שהתפללו קודם שעלה עמוד השחר (כפרש"י הנ"ל) ק' דבשלמא הם ניחא והיינו כדי שיוכלו לומר הדרשה בזמנה (ואף שהתאחר זמן הדרשה וכדפרש"י בד"ה טריחא, מ"מ לא התאחר בהרבה), אבל אותם שאספו כדי להשלים להם למנין היכי התפללו אז.

ת.

ש. ברכות שם. רב אשי מצלי בהדי צבורא ביחיד מיושב כי הוה אתי לביתיה הדר ומצלי מעומד כו'. ופרש"י וז"ל, רב אשי. היה ראש ישיבה במתא מחסיה ודורש, והוא לא היה מתפלל קודם בית המדרש, אלא כשמגיע זמן ק"ש לוחש הרבה יחד למתורגמן העומד לפניו, ובעוד שהמתורגמן משמיע לרבים הוא קורא את שמע וסומך גאולה לתפלה, ומתפלל מיושב שלא היה רוצה לצאת שלא להטריח את הצבור לקום מפניו עכ"ל, הנה מ"ש רש"י 'ומתפלל מיושב' שלא היה רוצה לצאת שלא להטריח את הצבור לקום מפניו, יש לשאול למה לא כתב רש"י 'ומתפלל מיושב כדי שלא יהא ניכר שהוא מתפלל' והיינו שאין זה מראה נכון שיתפלל מעומד לפני כל העם בעוד הם שומעים המתורגמן, ולמה הוצרך רש"י לפרש שהטעם הוא כי לא היה רוצה לצאת כו'.

ת.

ש. בהנ"ל. האם י"ל, כי זה פשוט הוא שלא היה עושה כן כי אין זה ראוי לעשות כך להתפלל ביחיד לפני כל העם בעוד כולם שומעים המתורגמן, ועוד, כי אם היו רואים אותו עושה כן בהדיא היו למידים ממנו ג"כ להתפלל מיושב, וזה לא רצה להנהיג לכלל הצבור, ולכן פרש"י דהטעם שהתפלל מיושב הוא משום שלא רצה להטריח הצבור לקום מפניו, ולא פירש דהטעם הוא משום שאין זה ראוי להתפלל לבדו מעומד לפני כל העם.

ת.

ש. בהנ"ל. עוד יש לשאול, למי היה המתורגמן אומר השיעור, והרי בזמן זה גופא שרב אשי קרא ק"ש וסמך גאולה לתפלה, גם העם כולו היה מתפלל אז, וכמ"ש רש"י בדיבור הקודם 'וכשמגיע זמן ק"ש קורין והדרשן דורש והעם נשמטים ומתפללים איש איש לבדו'.

וכן במה שפרש"י שלא רצה להטריח הצבור לקום מפניו, יש לשאול שהרי כולם היו יוצאים להתפלל, ונהי שלא התפללו בצבור וכנ"ל מ"מ כולם יצאו להתפלל באותה העת, כי כולם קראו הק"ש בזמנה וסמכו גאולה לתפלה כמבואר ברש"י שם וכנ"ל.

ת.

ש. בהנ"ל. אולי י"ל כך, דכשהגיע זמן ק"ש קראו כולם ק"ש [מלבד רב אשי וכדלהלן], ואח"כ כל העם יצאו והתפללו שמו"ע של שחרית, ובעוד כולם התפללו שמו"ע של שחרית אמר רב אשי למתורגמן את הדרשה, וכשחזרו העם מלהתפלל אז השמיע המתורגמן את דברי רב אשי לעם, ובעוד השמיע המתורגמן לעם היה רב אשי קורא ק"ש ומתפלל, וזהו מדויק מלשון רש"י, דכתב (בד"ה בשבתא דרגלא) 'שחרית היו העם הולכים לבית המדרש וכשמגיע זמן ק"ש קורין והדרשן דורש והעם נשמטים ומתפללים איש איש לבדו', ועוד כתב (בד"ה רב אשי) 'אלא כשמגיע זמן ק"ש לוחש הרבה יחד למתורגמן העומד לפניו, ובעוד שהמתורגמן משמיע לרבים הוא קורא את שמע וסומך גאולה לתפלה ומתפלל', ויש לדקדק דאילו בד"ה בשבתא כתב רש"י 'וכשמגיע זמן ק"ש קורין' ואילו בד"ה רב אשי כתב רש"י 'כשמגיע זמן ק"ש לוחש כו' ובעוד שהמתורגמן כו'.

הוא קורא את שמע' כו', והיינו דלמה כתב רש"י (בד"ה רב אשי) 'כשמגיע זמן ק"ש לוחש' כו' ולא כתב 'וכשמגיע זמן ק"ש קורא ק"ש ומתפלל' (כמו שכתב בד"ה בשבתא), אמנם הטעם הוא שבאמת אכן כך היה הסדר, שכשהגיע זמן ק"ש כולם קראו וכו"ל, ובזמן ההוא שכולם קראו ק"ש ואח"כ נשמטו והתפללו היה רב אשי לוחש למתורגמן, וכשהעם חזרו מלהתפלל השמיע להם המתורגמן את דברי רב אשי, ובעוד שהיה משמיע להם, היה רב אשי קורא ק"ש ומתפלל [ולא קרא רב אשי ק"ש מיד כשהגיע הזמן כמו כל העם כי לא היה יכול אז לסמוך גאולה לתפלה, (או דנימא דקרא רק ק"ש ואח"כ קרא שוב עם לסמוך גאולה לתפלה, ולדרך זו א"א לומר הא דכתבנו כאן להלן בסמוך)] וכו"ל.

(ומ"ש רש"י שהיה לוחש למתורגמן, לכאן' כיון שיצאו להתפלל למה היה צריך ללחוש והרי יצאו, וי"ל דק"ש קראו במקומם ורק להתפלל שמו"ע יצאו כמב' מלשון רש"י (בד"ה בשבתא) וכיון שקראו ק"ש בפנים בית המדרש לכך הוצרך רב אשי ללחוש ולא לומר בקול, וקראו בפנים כיון שקראו מיד כשהגיע הזמן).

ת.

ש. ברכות שם. אמר להו לא חזינא לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי. פרש"י וז"ל, לא חזינן להו לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי. שיקדימו תפלה לקריאת שמע הלכך כיון דממתין מתפלה עד זמן ק"ש מצוה לסמוך תפלה אחר גאולה לפיכך מתפלל מיושב במקומו, ולפי שאין דעתו מיושבת עליו כ"כ צריך לחזור ולהתפלל עכ"ל.

והנה ממש"כ רש"י 'צריך' לחזור ולהתפלל, ולא כתב 'כול' לחזור ולהתפלל, יש מקום לברר מהי הכוונה 'צריך' לחזור ולהתפלל.

והיינו, האם הלשון 'צריך' הוא לאו דווקא והכוונה היא שאדם שיודע שכשדעתו מיושבת עליו הוא מכין יותר א"כ 'ראוי' הוא שיחזור ויתפלל שנית [ומה שהתפלל פעם ראשונה כדי לסמוך גאולה לתפלה, אף שידע שלא יוכל לכיין, עי' ביה"ל סי' ק"א ד"ה ואם אינו יכול].

או דילמא הלשון 'צריך' הוא שחייב לחזור ולהתפלל, והיינו דנהי שכבר התפלל פעם ראשונה מפני סמיכת גאולה לתפלה מ"מ חייב הוא לחזור ולהתפלל שנית מאחר שלא כיוון בפעם הראשונה כראוי.

ת.

ש. בהנ"ל. עוד יש לברר, במה לא כיוון רב אשי בתפלה הראשונה.

והיינו, האם לא כיוון בשאר ברכות, אבל בברכת אבות וודאי כיוון, וזהו לכאן' הפשטות.

[אלא דא"כ צ"ב. חדא, איך הוה שרי ליה להתחיל ולהתפלל אחר שידע בעצמו שלא יוכל לכיין בכל שאר הברכות, ועי' בזה בביה"ל סי' ק"א ד"ה ואם אינו יכול. ועוד, דכיון שעיקר המעכב כדי לצאת יד"ח תפלה זהו הכוונה בברכת אבות וכמב' בסי' ק"א שם, כיון שכבר כיוון בברכת אבות הרי יצא הוא יד"ח תפלה, וכיון שכן, איך מותר לו לחזור ולהתפלל שוב, וגם למה לא הוי ברכה שאינה צריכה, ועכ"פ הברכה ראשונה מאחר שכבר כיוון בה בתפלה קודמת].

או דילמא, לא כיוון אף בברכת אבות (ולכא' היינו, כפי הכוונה שהיה רגיל לכוין בה לפי מדרגתו כשהי' דעתו מיושבת עליו).

והנפק"מ היא [גם], לענין אדם היודע בעצמו שאינו יכול לכוין בברכת אבות ולפיכך לא יוכל לסמוך גאולה לתפלה, האם נימא ליה שאעפ"כ יתפלל כדי להרוויח סמיכת גאולה לתפלה (כההיא דרב אשי, אי נימא שרב אשי לא כיוון בברכת אבות), או"ד כיון שבלא"ה המתפלל מבלי לכוין בברכת אבות לא יצא עי' או"ח סי' ק"א, א"כ נימא ליה שלא יתפלל עתה כלל ולא יסמוך גאולה לתפלה.

ת.

ש. בהנ"ל. הנה כל זה הוא לרב אשי, ויש לעי' מהו לאבוה דשמואל ולוי שקודם התפללו ורק אח"כ קראו ק"ש.

ת.

ש. ברכות שם. לא חזינא לרבנן קשישי מינן דעבדי הכי. ממה דאמר קשישי מינן, ולא אמר קשישי סתם, מבואר דרב אשי היה אז כבר זקן והיו באותו העת עוד זקנים שהיו זקנים ממנו.

ת.

ש. ברכות ל' ב'. א"ר יוחנן אני ראיתי את רבי ינאי דצלי והדר צלי א"ל רבי ירמיה לר' זירא ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה ולבסוף כוון דעתיה. הא דקאמר ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה בפשוטו י"מ דלא כיוון בברכת אבות, מיהו לפי האפשרות דלעיל, אפשר דלא כיוון בשאר ברכות ואעפ"כ שאל רבי ירמיה לרבי זירא שאולי לכך חזר רבי ינאי להתפלל מאחר שבתפלה ראשונה לא היתה דעתו מיושבת עליו.

וקצת צ"ב היכי מצי להק' ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה כו' והא להלן אמרי' והאמר ר"א לעולם ימוד אדם את עצמו אם יכול לכוין את לבו יתפלל ואם לאו אל יתפלל, וכיון דחזינן שהתפלל ודאי הוא שהתפלל בכוונה וע"כ דלא משום כן התפלל שנית.

ת.

ש. ברכות שם. א"ל חזי מאן גברא רבא דקמסהיד עליה. פרש"י וז"ל, מאן גברא רבא דקמסהיד עליה. רבי יוחנן שהעיד על הדבר יפה דקדק שבשביל תפלת המוספין היתה עכ"ל, והא דלא פרש"י דגברא רבא קאי על רבי ינאי והיינו חזי על איזה גברא רבא העיד רבי יוחנן, דודאי גברא רבא כרבי ינאי ודאי כיוון ולא היה צריך לחזור על תפלתו שוב, לכא' היינו משום דכבר מצינו שהיו זמנים שלא היו יכולים לכוין היטב וכההיא דרב אשי לעיל ע"א, וכן כהא דאמר ליה רבי זירא לר' חייא בר אבא להלן מאי טעמא עביד מר הכי אילימא משום דלא כוון מר דעתיה כו'.

ת.

ש. ברכות שם. ר' אמי ור' אסי אע"ג דהוו להו תליסר בי כנישתא בטבריא לא הוו מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי איתמר רב יצחק בר אבדימי משום רבינו אמר הלכה כר' יהודה שאמר משום ראב"ע. כתבו התוס' וז"ל, ה"ג אין הלכה כרבי יהודה שאמר משום ראב"ע. אלא הלכה כרבנן, וכן פסק ר"ח דלהכי מייתי רבי אמי ור' אסי שהיו מתפללים ביחיד כרבנן ביני עמודי דגרסי לאשמעינן דהלכה כרבנן עכ"ל, והיינו כרבנן דס"ל שיחיד חייב בתפלת מוסף אף בחבר עיר שיש ציבור שמתפללין מוסף באותה העיר, ולכן ר"א ור"א התפללו מוסף ביחידות אף שהיו ציבור באותה עיר שהתפללו כבר מוסף, ולא באו להתפלל מוסף עם הציבור משום המעלה של תפלה במקום שבו לומדים תורה. ומשמע שבלי סיבתם שיוכלו להתפלל במקום שלומדים היו באים להתפלל עם הציבור אף שעצם זה שיש ציבור המתפללים באותה העיר פוטר אותם מלהתפלל עם הציבור יחד. והנה לעיל כ"ח ב' אמרי' רב אויא חלש ולא אתא לפרקא דרב יוסף כו' ופרש"י וז"ל, לא על לפרקא דרב יוסף. שהיה ראש ישיבה בפומבדיתא והיה דורש בשבת קודם תפלת המוספין ולאחר הדרשה היו הולכים לבית הכנסת ומתפללים תפלת המוספין עכ"ל, ומבואר שלא התפללו במקום לימודם אלא הלכו לבית הכנסת. ואמרי' שם, א"ל (פי', אביי לרב אויא) איבעי ליה למר לצלווי צלותא דמוספין ביחיד ולטעום מידי ולמית, והיינו כרבנן דיחיד חייב בתפלת המוספין אף בחבר עיר. ועי' לעיל ח' א' דאביי הקפיד ג"כ להתפלל במקום שלמד דוקא עד כדי שהתפלל משום זה ביחידות עי' בתשובות מרן שליט"א לעיל ח' א' שם, ואעפ"כ אמר ליה אביי לרב אויא שהיה לו להתפלל ביחידות בביתו אף שמקום לימודו של רב אויא היה אצל רב יוסף בבית המדרש והיינו משום שבלא"ה לא התפללו שם במקום תלמודם וכמ"ש לעיל דכך מבואר ברש"י שם שלא נשארו לתפלת המוספין בבית המדרש אלא הלכו לבית הכנסת. ומה שאביי גופיה לא הקפיד שם על זה אף שמצינו לעיל ח' א' שהקפיד על זה י"ל חדא שהיה זה קודם ששמע מדבר זה כמבואר לעיל ח' א' שם, ועוד משום כבודו של רב יוסף, דהא קא חזינן שהוה איכפת ליה מכבודו של רב יוסף עד כדי שהתאמץ לפייס את רב יוסף על שרב אויא לא הגיע לדרשה. ואמרי' להלן ר' חייא בר אבא צלי והדר צלי כו' א"ל לאו איתמר עלה א"ר יוחנן בצבור שנו, והיינו דר' חייא בר אבא התפלל ביחידות ולכן לא הוצרך לחזור ערש"י שם, והא דמייתי כל עובדא זו שם אחר עובדא דר' אמי ור' אסי, לכאן י"ל דר"ל דאף ר' חייא בר אבא התפלל ביחידות כדי להתפלל במקום שלמד וכו' אמי ור' אסי וכאביי שעשו כן וכנ"ל.

ת.

ש. ברכות שם. והאמר ר"א לעולם ימוד אדם את עצמו אם יכול לכוין את לבו יתפלל ואם לאו אל יתפלל. הנה לעיל ע"א חזינן ברב אשי שהתפלל אע"פ שידע שאינו יכול לכוין את לבו ערש"י שם בד"ה לא חזינן, רצ"ל דשאני התם שעשה כן כדי להסמיך גאולה לתפלה. וצ"ב.

ת.

ש. ברכות שם. כמה ישהה בין תפלה לתפלה. פרש"י וז"ל, כמה ישהה בין תפלה לתפלה. מי שיש עליו לחזור ולהתפלל או משום דטעה או משום מוספין כמה ישהה בין זו לזו עכ"ל,

ולכאור' יש לשאול מנין דאכן צריך לשהות בין תפלה לתפלה, וקודם הוה לומר הדין שצריך לשהות בין תפלה לתפלה ורק אחר זאת לשאול כמה ישהה ביניהם.

ובפשוטו צ"ל, דזה היה דבר פשוט הוא שצריך לשהות בין תפלה לתפלה כדי שיוכל לכוין היטב עכ"פ בברכת אבות של תפלה שניה, והוא, מדאמרי' לעיל כ"ט א' אמרי התם כיון דאתיא בתחלת צלותא לא מטריד הכא כיון דאתיא באמצע צלותא מטריד ופרש"י שם וז"ל, לאטרודי לטעות. בתחלת התפלה יכול אדם לכוין דעתו יותר מן האמצע עכ"ל יעו"ש, ועתה, אם באמצע התפלה (הראשונה) כבר קשה לכוין דעתו כ"ש כשצריך להתפלל שנית שלא יוכל לכוין דעתו אם יתפלל אותה מיד אחר גמר התפלה הראשונה, ולכן דבר פשוט הוא שקודם שמתחיל תפלה שניה צריך הוא לשהות, וכיון שזה דבר פשוט לכן לא אמרי' מקודם דין זה שצריך לשהות, אלא מיד אמרי' כמה ישהה בין תפלה לתפלה.

ת.

ש. ברכות שם. מאן דאמר כדי שתתחונן דעתו עליו דכתיב ואתחנן אל ה'. פרש"י וז"ל, שתתחונן. שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחנה עכ"ל, הנה הכא מיירי גבי מי שצריך לחזור שנית על תפלתו, ועלה אמרי' דקודם שמתחיל תפלתו השניה צריך הוא לשהות זמן כזה שתהא דעתו מיושבת עליו כדי שיוכל לערוך דבריו בלשון תחנה, ובפשוטו מתבאר מזה דכל אחד ואחד קודם שמתפלל (והיינו אף מי שלא צריך להתפלל שנית) צריך שתהא דעתו מיושבת עליו כדי שיוכל לערוך דבריו בלשון תחנה, שהרי אין סברא לומר דדווקא זה שמתפלל שנית דווקא הוא צריך להתפלל בלשון תחנה אבל כל אחד שמתפלל [תפלה ראשונה] אין צריך להתפלל בלשון תחנה, וכיון שכן יש לשאול למה השמיענו דין זה גבי מי שצריך לחזור שנית על תפלתו, והרי כך הוא הדין גם גבי כל אחד ואחד שהולך להתפלל תפלה פעם ראשונה, שקודם שמתחיל תפלתו צריך הוא לשהות כדי שתהא דעתו מיושבת לערוך דבריו בלשון תחנה. והוה למימר כגון הכי, העומד להתפלל צריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, ומבלי לשייך דין זה [דווקא] גבי מי שצריך לחזור על תפלתו שנית (ודין זה אינו מה שאמרו להלן מיניה במשנה בריש פרק אין עומדין אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, דהתם קאמר דצריך להתפלל מתוך הכנעה כדפרש"י שם, ואילו הכא קאמר דצריך להתפלל מתוך דעת מיושבת לערוך דבריו בלשון תחנה, והם ב' ענינים נפרדים).

ואולי מה שהשמיענו דין זה גבי מי שצריך לחזור שנית ולא גבי כל אחד ואחד העומד להתפלל, הוא משום שילפינן דין זה מדכתיב ואתחנן אל ה', והיינו, דלכאור' יש לשאול כיצד חזינן ממה דכתיב ואתחנן שצריך לשהות זמן כזה כדי כך שתהא דעתו מיושבת עליו בלשון תחנה, והרי לכאור' בפשוטו מה שחזינן מהפסוק הוא רק עצם הדבר שצריך להתפלל בלשון תחנה, ומנין מפסוק זה הדבר הנוסף הנ"ל שגם צריך לשהות זמן כזה כדי כך שתהא דעתו מיושבת עליו לערוך דבריו בלשון תחנה. אלא די"ל שהרי לא רק אז התפלל משה להשי"ת, ולמה דווקא בתפלה זו אמר קרא לשון זה של 'ואתחנן', רק דאתא למימר דכשמתפלל יותר מפעם אחת צריך לשהות כדי שתתחונן דעתו עליו, שהרי רק שם מצינו שהתפלל משה רבינו יותר מפעם אחת אותה התפלה וכמ"ש חז"ל להתפלל תפלות כמנין ואתחנן, וכיון שדין זה נתחדש בקרא גבי משה רבינו שהתפלל יותר מתפלה אחת, לכן השמיענו ג"כ זה הדין גבי מי שצריך לחזור ולהתפלל שנית, ואה"נ וודאי הוא שצריך להתפלל באופן זה גם בתפלתו הראשונה כמו כן.

ת.

פרק חמישי – אין עומדין

ש. ברכות ל' ב'. אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש כו'. ענין משנה זו הוא כעין מה שאמרו בסוף פרק הקודם שם אמרי' כמה ישהה בין תפלה לתפלה כו'. [ואינו ממש אותו דין וכמ"ש שם לעיל].

ת.

ש. ברכות שם. אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש. פרש"י וז"ל, כובד ראש הכנעה עכ"ל, הנה מדקתני אין עומדין להתפלל ולא קתני אין מתפללין מבואר דקאי על תפלת שמונה עשרה שאותה מתפללין בעמידה, ואי"ז קאי על פסוקי דזמרה וברכות קריאת שמע, והנה יש לדייק בל' אין עומדין להתפלל אלא 'מתוך' כובד ראש, דכבר קודם תפלת שמו"ע צריך שהוא יהיה עם הכנעה, ועי"כ תהיה תפלת שמו"ע עצמה בהכנעה, ואתא למימר דלא יהיה בתפלתו בהכנעה רק מתחלת תפילת השמו"ע אלא גם קודם לתחלת תפילת שמו"ע שלו צריך שהוא כבר יהיה בהכנעה כדי שמיד בתחלת תפילת השמו"ע כבר יהיה בהכנעה, ולכן פרש"י כובד ראש הכנעה ולא פרש"י כובד ראש 'ב'הכנעה, דאם היה מפרש 'ב'הכנעה היה זה מתפרש שאתא למימר שתפלת שמו"ע היא צריכה להיות בהכנעה ולא היינו יודעים שכבר קודם לזה צריך שיהיה בהכנעה, ולהכי פירש 'הכנעה' והיינו דאתא למימר דתפלת שמו"ע צריכה להיות מתוך הכנעה הקודמת כבר לתפלת השמו"ע, ולזה קאמר מיד חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין כדי שיכונו לבם לאביהם שבשמים, לומר שע"ז היו יכולין להתפלל בהכנעה, ומה שלא אמרו כדי שיוכלו להתפלל בהכנעה, הוא משום שהיא היא, והיינו, דהאפשרות לכון לבם לאביהם שבשמים היא ע"י ההכנעה שהכינו מקודם לכן, ומה שדווקא על תפלת שמו"ע אמרי' דצריך להתפלל אותה בהכנעה היינו כי הוא עומד לפני המלך. אמנם גם בפסוקי דזמרה איתא כעין זה והוא מה שצריך לאומרם בנחת ולא במרוצה, וכן ק"ש שצריך לאומרה בדקדוק אותיותיה, אבל הכא קאי על תפלת שמו"ע וכנ"ל.

ת.

ש. ברכות שם. אלא א"ר יוסי בר' חנינא מהבא ואני ברב חסדל אבא ביתך אשתחווה אל היכל קדישך ביראתך. פרש"י וז"ל, ביראתך. מתוך יראה עכ"ל, הנה אף דבמתני' תנן אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש ופרש"י וז"ל כובד ראש. הכנעה עכ"ל, ומאי מייתי ראייה שצריך להתפלל מתוך 'הכנעה' ממה דמצינו שדוד המע"ה התפלל מתוך 'יראה'. מ"מ חדא מילתא היא מאחר שע"י יראה יוכל לבוא לידי הכנעה. (וכן הוא להלן בהא דפרש"י במסקנא דמילתא וז"ל עבדו את ה' ביראה. תפלה שהיא לנו במקום עבודה עשו אותה ביראה עכ"ל, והיינו נמי ביראה שמתוך כך תבואו לידי הכנעה).

ת.

ש. ברכות שם. ממאי דילמא לעולם אימא לך הדרת ממש כי הא דרב יהודה הוה מציין נפשיה והדר מצלי. פרש"י וז"ל, מציין נפשיה. מקשט עצמו בבגדיו עכ"ל, היינו דאדרבה מפסוק זה היה מקום לטעות למילף בהיפוך, שיש להתפלל שלא מתוך הכנעה ממש כי קישוט בגדים יכול לגרום להיפוך ההכנעה, וזה הרי וודאי שאין להתפלל כך, וא"כ על כרחך דאין להביא ראיה מפסוק זה.

ת.

ש. ברכות שם. אלא א"ר נחמן בר יצחק מהכא עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה מאי וגילו ברעדה א"ר אדא בר מתנא אמר רבה במקום גילה שם תהא רעדה כו'. ועי' לעיל ט' ב' דאמרי' התם, אמר ליה רבי אלעא לעולא כי עיילת להתם שאיל בשלמא דרב ברונא אחי במעמד כל החבורה דאדם גדול הוא ושמח במצות זימנא חדא סמך גאולה לתפלה ולא פסיק חוכא מפומיה כולי יומא.

ת.

ש. ברכות ל"א א'. אמרו עליו על ר"ל שמימיו לא מלא שחוק פיו בעוה"ז מבי שמעה מר' יוחנן רביה. חזינן דכשאמרי' מימיו אין זה מחייב להתפרש מימיו ממש, ונפק"מ למה שכתבנו בסוכה כ"ח א' בהא דאמרי' מימי לא קדמני כו' עי' בתשובות הגר"ח שם ובהערות שם, ואולי אין זה ראיה כי כאן אמרי' נמי מבי שמעה מר' יוחנן כו'.

עוד יש לדקדק מה קאמר כאן שמימיו לא מלא שחוק פיו 'בעוה"ז' דפשיטא הוא שזה קאי על 'עוה"ז' שהרי עוה"ב עדיין לא הוה, ולכא' שיטפא דלישנא דקאמר מקודם לזה אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעולם הזה.

עוד יש לדקדק במה דקאמר מר' יוחנן 'רביה', עי' סוכה כ' א' בתשובות הגר"ח שם ובהערה שם.

ת.

ש. ברכות שם. רבנן עבדי כמתניתין רב אשי עביד כברייתא. פרש"י וז"ל, כמתניתין. מתוך כובד ראש. כברייתא. מתוך הלכה פסוקה עכ"ל, הנה איכא למתניתין דתנן אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש [הכנעה. רש"י], ואיכא לברייתא דקתני אין עומדין להתפלל לא מתוך דין ולא מתוך דבר הלכה אלא מתוך הלכה פסוקה, [ואיכא להלן ברייתא דקתני בה אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות כו' אלא מתוך שמחה של מצוה, ועי' להלן].

ויש לדקדק מאי קאמרי' רבנן עבדי כמתניתין רב אשי עביד כברייתא, דלכא' משמע דיש ב' מהלכים מתוך מה צריך להתפלל דיש מהלך להתפלל מתוך כובד ראש ויש מהלך להתפלל מתוך הלכה פסוקה והיינו לומר הלכה פסוקה קודם שמתפלל, ורבנן עשו כהמהלך של המשנה והתפללו מתוך כובד ראש ואילו רב אשי עשה כהמהלך של הברייתא והתפלל מתוך הלכה פסוקה והיינו שהקפיד לומר הלכה פסוקה קודם כל תפלה, וצ"ב במה פליגי, [ועוד למה הוי ב' מהלכים, דלמה א"א לקיים שניהם, ועי' שו"ע או"ח סי' צ"ג שאכן שניהם נפסקו להלכה יעו"ש].

ועוד צ"ב, למא לא נזכר שהיה מהם מי שעשה כהברייא דלהלן שאמרו בה אין עומדין להתפלל כו' אלא מתוך שמחה של מצוה.⁴⁰

ת.

ש. ברכות שם. כתבו התוס' וז"ל, רבנן עבדי כמתניתין. וכוותיהו קי"ל ולכן אין מתפללין מתוך קלות ראש ושחוק אלא מתוך כובד ראש ושמחה של מצוה כגון שעסק בדברי תורה ולכן נהגו לומר פסוקי דזמרה ואשרי קודם תפלה עכ"ל, ויש לדייק בזה כמה דברים. א. ממ"ש וכוותיהו קי"ל מבואר דה"ז פלוגתא אי עומדין להתפלל מתוך כובד ראש או מתוך הלכה פסוקה, וע"ז קאמרי התוס' וכוותיהו קי"ל להתפלל מתוך כובד ראש דוקא. (אך צ"ב למא ב' הדברים המה סתירה זה לזה וכנ"ל, ועי' לעיל). ב. ממ"ש אלא מתוך כובד ראש ושמחה של מצוה צ"ב דהרי במשנה קתני רק כובד ראש ומנין למדו דכוונת תנא דמתני' אף לשמחה של מצוה, ואי משום הברייא דלהלן דקתני בה אין עומדים להתפלל לא מתוך עצבות כו' אלא מתוך שמחה של מצוה כו' הרי זוהי ברייתא אחרת ואין כוונתה להא דמתני' שהרי לא נזכר בה בברייא זו כובד ראש כלל. ג. ממ"ש כגון שעסק בדברי תורה צ"ב דהא נתבאר בברייא שניה דהיינו דוקא הלכה פסוקה ואילו תוס' קאמרי דהיינו פסוקי דזמרה, (ועכ"פ חזינן מזה דפסוקי דזמרה חשיב עסק בדברי תורה, ויש לברר איך יאמר זה מי שלא בירך ברכת התורה, דאף שיכול לכיין בברכת אהבה רבה מ"מ כאן הרי עדיין אוחז קודם אהבה רבה). ד. עוד במ"ש כגון שעסק בדברי תורה כו' צ"ב דהא מתני' דתנן מתוך כובד ראש אינה ס"ל מ"ש בברייא מתוך הלכה פסוקה ומה כוונת התוס' דכוונת תנא דמתני' שעומדין להתפלל מתוך כובד ראש פירושו גם מתוך דברי תורה דלכאור' זהו תרתי דסתרי. ה. ממ"ש התוס' 'כגון' משמע דאי"צ לעמוד דווקא מתוך עסק התורה אלא מצי נמי מתוך כל דבר מצוה ששמח בה (ועי' תוס' להלן סוף ד"ה רב אשי).

ת.

ש. ברכות שם. כתבו התוס' וז"ל, רב אשי עביד כהברייא. ירושלמי לא יעמוד ויתפלל אלא מתוך דבר הלכה כו' עכ"ל, היינו דתוס' מייטי דבירושלמי איתא כרב אשי דעביד כהברייא דקתני אין עומדין להתפלל לא מתוך דין ולא מתוך דבר הלכה אלא מתוך הלכה פסוקה כו' (ופרש"י וז"ל, הלכה פסוקה. שאינה צריכה עיון שלא יהא מהרהר בה בתפלתו עכ"ל), אך צ"ב איך מייטו התוס' דבירושלמי איתא כרב אשי, והרי בירושלמי איתא לא יעמוד ויתפלל 'אלא מתוך דבר הלכה' ואילו בגמ' דידן קתני בברייא אין עומדין להתפלל כו' ולא 'מתוך דבר הלכה', ו'מתוך דבר הלכה' פירושה הלכה שאינה פסוקה כפי שמשמע מפרש"י הנ"ל דדוקא מ"ש 'מתוך הלכה פסוקה' פירושה שאינה צריכה עיון ולא יהרהר בה בתפלתו, אבל מ"ש קודם 'לא מתוך דבר הלכה' פירושה הלכה שאינה פסוקה. וצ"ב.

⁴⁰שו"ר בזה אריכות דברים יפים בילקוט ביאורים כאן, מה [שהובא שם מגירסת הרי"ף ומדברי הפני יהושע, ו]שכבר הק' כן הגר"א בשנות אליהו במשניות כאן פ"ה מ"א וכתב שהוא ט"ס וצ"ל רבנן עבדי כו' אחר הברייא דמתוך שמחה של מצוה, יעו"ש.

ת.

ש. ברכות שם. כי הא דרב כהנא אלויה לרב שימי בר אשי מפום נהרא עד בי צניתא דבבל כי מטא להתם א"ל כו'. לכאו' מבואר בזה דרך שהגיעו לצניתא דבבל דברו בד"ת, [וכן הובא מספר דרך הישר שנפרדו רק שם ששם באו לד"ת מאחר שהיו שם הדקלים], ולכאו' צ"ב.

ת.

ש. ברכות שם. תניא אמר רבי יהודה כך היה מנהגו של רבי עקיבא כשהיה מתפלל עם הצבור היה מקצר ועולה כו'. הנה מ"ש 'כשהיה מתפלל עם הצבור' בפשוטו כשהתפלל במנין ולא ביחידות, וע"ז קאמרי' שהיה מקצר בתחנונים כדי שלא יהא צורך להמתין ימתינו לו זמן רב עד שיסיים תפלת שמו"ע של לחש שלו ויהא טירחא דצבורא, כך מבואר ממה שהובא מתלמידי רבינו יונה ומרבינו יהונתן.

ולכאו' קצת יש לדקדק מהו 'ועולה', ולו"ד הראשונים ז"ל אי הוה שרי לן לפרש דמ"ש הכא 'כשהיה מתפלל עם הצבור' פירושו הוא כשהיה ר"ע שליח צבור היה מקצר, לכאו' הוה ניחא, דהוה מצינן לפרש ד'ועולה' היינו ממקום עמידתו לפני התיבה, כי מקום הש"צ היה נמוך יותר כמ"ש ממעמקים קראתיך, ולפי"ז מ"ש לבתר מיניה 'וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו' היינו כשהתפלל במנין בינו לבין עצמו מבלי שהיה ש"צ.

אמנם בראשונים ז"ל לא נתבאר שפירוש הגמ' כשהיה ר"ע ש"צ (ולכאו' טעמייהו, כי אם זה היה הפירוש היה צ"ל 'כשהיה ר"ע שליח צבור'), ומשמע דמפרשים 'כשהיה מתפלל עם הצבור' אף שלא היה ש"צ, וכיון שכן לכאו' צ"ב מהו 'ועולה'.

[ולהלן ל"ב ב' נמי אמרי' המתפלל וראה אנס בא כנגדו כו' לא יהא מפסיק אלא מקצר ועולה, וחזינן ד'ועולה' אינו דוקא כשהאדם הוא ש"צ, אלא פירוש 'ועולה' הוא שגומר ומסיים תפלתו, והלשון 'עולה' הוא שעולה ממקום שעסוק בו ומסיימו].

ת.

ש. ברכות שם. היה מקצר ועולה מפני טורח הצבור. הנה לעיל ה' ב' אמרי' תניא אבא בנימין אומר שנים שנכנסו להתפלל וקדם אחד מהם להתפלל ולא המתין את חברו ויצא טורפין לו תפלתו בפניו כו' ולא עוד אלא שגורם לשכינה שתסתלק מישראל כו', ולפי"ז היה לפרש 'היה מקצר ועולה מפני טורח הצבור' היינו טורח זה שיהא צריך להמתין לו שלא ישאר יחידי בבית הכנסת. אבל יש לדחות פירוש זה דבשביל שלא ישאר יחידי איז זה טורח הצבור כי אי"צ לזה צבור דסגי לזה רק אחד שישאר עמו. ואולי יש לקיים פירוש זה כי ודאי רוב הצבור היו רוצים לישאר עם ר"ע ללוותו. ומ"מ יש לדחות דאם זה מרצונם של הצבור להמתין שוב אי"ז חשיב טורח הצבור, דרק אם זה בעל כורחו של האדם הממתין לישאר עם המאריך מפני שאסור להשאירו לבד בבית הכנסת אז הוי חשיב טורח, אבל אם זה מרצון האדם לישאר למה יהא חשיב טורח. ועדיין אפשר דר"ע חשש גם לזה שלא יצטרכו להמתין לו רק משום שהוא ר"ע שרוצים ללוותו.

ת.

ש. ברכות שם. וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת וכל כך למה מפני הכריעות והשתחויות. כתבו תר"י וז"ל, מפני הכריעות והשתחויות. סתם השתחויה היא פשוט ידים ורגלים וכשהאדם משתחוה בזה הענין ועוקר רגליו בשעה שעומד נמצא מרחיק ממקום שהיה עומד תחלה, וכריעה היא שכורע בראשו עכ"ל, ויש לשאול, כיצד היה כורע בפשוט ידים ורגלים והא זה אסור משום אבן משכית, כדכתיב (בהר כ"ו א') לא תעשו לכם אילים ופסל ומצבה לא תקימו לכם ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה כי אני ה' אלקיכם, ופרש"י וז"ל, ואבן משכית. לשון כסוי כמו ושכתי כפי שמכסין הקרקע ברצפת אבנים. להשתחות עליה. אפלו לשמים לפי שהשתחואה בפשוט ידים ורגלים היא ואסרה תורה לעשות כן חוץ מן המקדש עכ"ל. ועי' מגילה כ"ב ב'.

(והא דאמרי' להלן אמר רבי חייא בר אבא לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות שנאמר וכוין פתיחן ליה וגו', והנה בקרא התם כתיב, ברוך על ברכוהי ומצלא וגו' ופרש"י שם כורע על ברכיו, לכאן ל"ק היאך עשה כן, כי האיסור של אבן משכית זהו דוקא בפשוט ידים ורגלים מדאורי' וקידה מדרבנן כדאיתא במשנ"ב סי' קל"א ס"ק מ', ולא נזכר איסור בכריעה על ברכיים, ואף אם היה איסור בזה הוה מצי ליישב פשוט דשם דניאל הכין עצמו לזה והניח בגד חוצץ בינו לבין הקרקע, אבל בהא דלעיל גבי ר"ע אי אפשר לומר כן כי הרי אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, אא"כ נימא שבכל הבית הכנסת היה לר"ע בגד חוצץ כגון שעל כל קרקע הבית הכנסת היה בגד כגון שטיח, ופשוט).

ת.

ש. בהנ"ל. במ"ש תר"י סתם השתחויה היא פשוט ידים ורגלים הכי אמרי' להלן ל"ד ב', אמנם מ"ש תר"י וכריעה היא שכורע בראשו לכאן צ"ב דהא אמרי' להלן שם כריעה על ברכים שנאמר מכרע על ברכיו, ולכאן צ"ב.

ת.

ש. ברכות שם. אמר רבי חייא בר אבא לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות שנאמר וכוין פתיחן ליה וגו'. מ"ש 'לעולם' לכאן פירושו דתמיד יעשה כן אף צריך מסי"נ לזה, וקאמר כן משום דכך היה אצל דניאל, שהרי נאסר שם להתפלל, ונהי שהמשיך להתפלל מ"מ היה לו להתפלל בסתר כדי לוותר על החלונות שלא יסתכן, וחזינן דאף שהיה הדבר סכנה עכ"ז לא חשך עצמו מזה והמשיך להתפלל בבית שיש בו חלונות, ומזה ילפינן שיש להקפיד ע"ז בכל מצב, ולכן קאמר כאן הלשון 'לעולם' כו'.

ת.

ש. ברכות ל"א ב'. מאי זרע אנשים אמר רב גברא בגוברין ושמואל אמר זרע שמושה שני אנשים ומאן אינון שאול ודוד ורבי יוחנן אמר זרע ששקול כשני אנשים ומאן אינון משה ואהרן כו' ורבנן אמרי זרע אנשים זרע שמובלע בין אנשים כו'. הנה לעיל מיניה אמרי' אמרה חנה לפני הקב"ה רבש"ע מכל צבאי צבאות שבראתך בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד משל למה הדבר דומה כו' א"ל אדוני המלך מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת, והנה מלך העושה סעודה ודאי עושה אותה סעודה דשנה כיד המלך, ומה ביקש זה העני, לא ביקש אלא פרוסה אחת פשוטה מתוך כל הסעודה הדשנה, וכיון שכן, בשלמא לרבנן דזרע אנשים פי' זרע שמובלע בין אנשים ואמרי' שם לא חכם ולא טיפש ניחא, דאכן ביקשה ילד כפי שאמרה בתחלה והיינו רק פרוסה, אבל לרב ושמואל ורבי יוחנן שזרע אנשים פי' גברא בגוברין וזרע שמושה שני אנשים וששקול כשני אנשים אין מובן כיצד ביקשה כזו בקשה גדולה, שהרי בתחילה ביקשה רק פרוסה וכנ"ל.

(ואולי אפשר לבאר זאת ע"פ מה שארז"ל גבי דוד המלך במדרש תהלים פרק י"ט (הובא גם בילקוט שמעוני סי' תרע"ז) וז"ל, שגיאות מי יבין. תנא ר' שמעון בן יוחאי, גבורים הם הצדיקים שיודעים לפתות את בוראם ויודעים היאך לקלס את בוראם, ראה דוד היאך מקלס התחיל מקלס בשמים השמים מספרים כבוד אל, אמרו לו השמים שמא את צריך לכלום, התחיל מזמר והתחיל מקלס לתורה תורת ה' תמימה, אמר לו הקב"ה מה את בעי, א"ל שגיאות מי יבין שגייתא דעבדינן קמך אלהא שרי לן, א"ל הא שביק לך, גם מזדים חשוך עבדך אלו הזדונות, אל ימשלו בי אז איתם אלו תוקפי עבירות כענין שנאמר אל נחל איתן ונקיתי מפשע רב אותו עון רב כו' יעו"ש היטב, ועל אותו הדרך אפשר שגם חנה עשתה שבתחלה ביקשה מעט ע"מ להמשיך ולבקש הרבה).

ת.

ש. ברכות שם. אני האשה הנצבת עמכה בזה אמר ריב"ל מכאן שאסור לישיב בתוך ארבע אמות של תפלה. פרש"י וז"ל, הנצבת עמכה. משמע אף הוא בעמידה עכ"ל, ולכא' צ"ב דהא כתיב בהדיא (שמואל א', א' ט', י') ועלי הכהן ישיב על הכסא' על מזוזת היכל ה', והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ובכה תבכה. ומשמע שבעוד היא היתה מתפללת הוא היה יושב.

ולכא' צ"ל דרש"י יפרש בפסוקים דהם שני דברים נפרדים, והיינו, חדא, ועלי הכהן ישיב על הכסא וגו', ועוד, ותתפלל על ה'. וראיה לזה שאכן הם ב' דברים נפרדים ולא דבר אחד שבא לומר שאכן עלי ישיב כשהיא התפללה, הוא ממה שלהלן מיניה פסו' כ"ו כתיב אני האשה הנצבת עמכה בזה להתפלל אל ה', דלכא' יש סתירה בין ב' הפסוקים דבתחילה משמע שהוא היה יושב כשהיא התפללה ואח"כ מבואר שהיה עומד כשהיא התפללה, אלא על כרחך דמה שכתוב בתחילה ועלי ישיב על הכסא הוא אינו שייך למה שכתוב מיד אח"כ ותתפלל על ה'. אלא דא"כ תיקשי דלמאי הוצרך הכתוב לומר שהיה ישיב אז על הכסא, וי"ל דלזה פרש"י כבר בנביא שם וז"ל ועלי הכהן ישיב על הכסא. אותו היום ישיב על כסא גדול שנתמנה שופט על ישראל עכ"ל.

והנה כתבו התוס' וז"ל, עמך משמע בתוך ארבע אמות משום דכתיב עמכה מלא בה"א כלומר שלא היה יושב בתוך ארבע אמות אלא בחמישית עכ"ל, ולכא' כתבו כן משום דהוה קשיא להו כנ"ל דהא כתיב בהדיא שהיה יושב ואיך מצינן למימר שהיה בעמידה כשהתפללה, (והיינו דלא סבירא להו כפירוש רש"י), ולכן פירשו באופן אחר כלומר וכו'.

ונפק"מ בין פרש"י לפירוש התוס', דלפרש"י הילפותא הוא מעלי שהרי עלי הוא זה שנעמד, ולתוס' הילפותא מחנה שהיא התרחקה שלא להיות בתוך ד' אמות של עלי כדי שלא יצטרך עלי לעמוד, אלא דאעפ"כ גם לפי רש"י י"ל דהילפותא היא מחנה כי הרי חנה היא זו שגילתה לנו דבר זה שעלי נעמד.

והנה לישנא דגמ' לעיל בתחילת הענין, כמה הלכתא גברותא איכא למשמע מהני קראי דחנה, וקאמר מהני 'קראי' דחנה ולא קאמר 'מחנה', משום דלפרש"י הילפותא הוא מעלי וכו"ל, אלא דמ"מ י"ל כנ"ל דהילפותא הוא מחנה כי היא גילתה דבר זה שעלי נעמד מפני שהתפללה בתוך ד"א שלו.

ובטעם הדבר שהתפללה בתוך ד' אמותיו של עלי, איתא בהגהות חתם סופר לשו"ע סי' ק"ב משום שזה סגולה נפלאה להתפלל בצד צדיק (הובא בס' דעת נוטה ח"א תשובה פ"ט יעו"ש), והנה לכאור' כל זה הוא לפרש"י וכו"ל, אבל לפי' התוס' הרי התפללה מחוץ לד' אמותיו וכו"ל.

ת.

ש. ברכות שם. ואמר רבי אלעזר חנה המיחה דברים כלפי מעלה כו'. יש לשאול דלא מצינו שהיה בזה טענה על חנה, דאילו במגילה כ"ב ב' אמרי' והאמר 'רבי אלעזר' לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ואיטלע ומנו לוי כו'.

ת.

ש. ברכות שם. א"ר שמואל בר רבי יצחק מנין שחזר הקב"ה והודה לו לאליהו דכתיב ואשר הרעותי. פרש"י וז"ל, שחזר והודה לאליהו. לדבריו הודה לאחר זמן בנבואת נביאים אחרים עכ"ל, והא דפרש"י כן לכאור' הוא פשוט מאחר שהכתוב ואשר הרעותי נאמר למיכה הנביא שנים הרבה אחר אליהו הנביא, ומה שהוצרך רש"י לפרש כן שהרי לכאור' הוא פשוט וכו"ל, לכאור' הוא משום לישנא דגמ' דקתני והודה 'לו' לאליהו דלשון זה משמע לאליהו עצמו, וזה הרי א"א לומר כי זה נאמר למיכה הנביא, ולכן פרש"י 'לו' פירושו 'לדבריו' הודה לאחר זמן בנבואת נביאים אחרים, ואכן רש"י גופיה לא גרס לתיבת לו, והיינו כנ"ל כי אין זה יתכן מאחר שזה נאמר למיכה ולא לאליהו עצמו, ורש"י הוצרך לפרש דבריו לגירסא שבגמ'.

וכן הוא נמי בהא דאמרי' להלן ל"ב א' מנין שחזר הקב"ה והודה לו למשה שנאמר וכסף הרביתי להם וזהב עשו לבעל, ורש"י לא פירש שם כלום מאחר שכבר פירש הדברים כאן והם היינו הך.

מיהו הא דאמרי' שם ל"ב א' להלן מיניה, אמר ר' יוחנן מנין שחזר הקב"ה והודה 'לו' למשה שנאמר ויאמר ה' סלחתי כדברך הוא מכוון, כי שם הקב"ה הודה לו ממש ולא שהודה לדבריו אח"כ ע"י נביאים אחרים וכמ"ש ויאמר ה' סלחתי כדברך.

וזהו שדווקא שם מסיים וקאמר 'אשרי תלמיד שרבו מודה לו', דלכאור' למה לא קאמר כן גם לעיל גבי אליהו וגם גבי משה, אלא הוא משום ששם הקב"ה לא הודה 'להם' אלא 'לדבריהם', ואילו כאן הקב"ה הודה 'לו' למשה עצמו ממש.

ת.

ש. ברכות ל"ב ב'. וא"ר אלעזר גדולה תענית יותר מן הצדקה מאי טעמא זה בגופו וזה בממונו. יל"פ דהנה תענית ממעט מדמו וחלבו של האדם, וכן בממון כשאדם מוציא מכיסו ממון הרי הוא ממעט מממונו, אמנם בצדקה איתא (יו"ד סי' רמ"ז סעי' ב') לעולם אין אדם מעני מן הצדקה, א"כ נמצא שגדולה תענית יותר מן הצדקה, והיינו כי בתענית הרי הוא מתמעט ואילו בצדקה אינו מתמעט כלום וכנ"ל, וזהו 'זה בגופו' היינו במיעוט דמו וחלבו, 'וזה בממונו' היינו בנתינת צדקה שאינה ממעט מממונו כלום וכנ"ל.

(כע"ז קאמר רבי אלעזר עוד (סוכה מ"ט ב') שגמילות חסדים גדולה מן הצדקה ואמר' שם בברייתא משום שגמ"ח היא בין לעניים ובין לעשירים ומשא"כ צדקה שהיא רק לעשירים, (שור"ר כע"ז במהרש"א יעו"ש), ויש לעיין בזה, האם כשעושה גמ"ח עם העני הרי זה שווה לצדקה ששייך רק בעני, ודוקא כשעושה גמ"ח עם עשיר הרי זה גדול מצדקה שלא שייך בעשיר, או"ד היות שגמ"ח שייך בשניהם וצדקה שייך רק בא' מהם ממילא תמיד גמ"ח הוא יותר גדול והיינו שהוא נחשב למצווה יותר גדולה בשמים ושכרה גדול מצדקה אף כשעושה גמ"ח עם עני).

ת.

ש. ברכות שם. וא"ר אלעזר מיום שחרב בית המקדש ננעלו שערי תפלה כו' ואע"פ ששערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו שנאמר שמעה תפילתי ה' ושועתי האזינה אל דמעתי אל תחרש. פרש"י וז"ל, אל תחרש. מדלא כתיב את דמעתי תראה ש"מ נראית היא לפניו ואין צריך להתפלל אלא שתתקבל לפניו עכ"ל, (והיינו, דכמו שאמר 'שמעה תפילתי ה'' כמו כן היה צריך להמשיך ולומר 'את דמעתי תראה', ומזה שלא אמר 'את דמעתי תראה' אנו למידין שעל כרחק אין צורך להתפלל על כך שהדמעה תראה לפניו, וכיון שאין צורך להתפלל על זה לכן לא התפלל את דמעתי תראה. ואלא מה בכל זאת התפלל 'אל דמעתי אל תחרש' שהרי כיון שהיא נראית לפניו מה צריך עוד להוסיף לבקש על הדמעה, אלא שהתפלל שאחר שהדמעה היא נראית לפניו אל תחרש היינו אל תשתוק).

ומ"ש רש"י 'ואין צריך אלא להתפלל שתתקבל לפניו' לכאור' צ"ב דהא כיון שננעלו שערי תפלה מה יועיל שיתפלל שתתקבל לפניו.

עוד צ"ב, דמצד אחד קאמר 'שערי תפלה ננעלו שערי דמעה לא ננעלו' ומשמע שדמעה לבד מועילה בלא תפלה, ומאידך מייתי ראייה מפסוק 'אל דמעתי אל תחרש' דמשמע שלא מועיל הדמעה לבד אלא צריך לה גם תפלה.

ת.

ש. ברכות שם. וא"ר אלעזר מיום שחרב בית המקדש נפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים כו'. ראיתי הובא בשם המהרש"א שהק' דאילו בפסחים פ"ה ב' קאמר רבי יהושע בן לוי דאפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים, ותי' דמ"ש ר"א זהו לענין תפילת בקשות ואילו מ"ש ריב"ל זהו לענין שבח והודיה יעו"ש, וי"ל דבזה מובן שפיר הטעם שבתפילת שמו"ע תקנו לומר קודם ג' ברכות של שבח ורק אח"כ לבקש שאר הבקשות ולא עוד אלא אח"כ לומר ג' ברכות של הודיה (עי' להלן ל"ד א'), והיינו כדי

שהתפלה תתקבל, שהרי תפלת בקשות לבד אינה יכולה להתקבל מאחר שנפסקה חומת ברזל בין ישראל לאביהם שבשמים, ולכן צריך לומר קודם תפלת שבח וזה הרי כן מתקבל כי לענין שבח והודיה אפילו מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים, ואי תקשי מה מועיל לומר בתחילה דברי שבח ואח"כ לומר תפלות של בקשה, והרי כיון שכבר התחיל תפלת בקשות הרי שהוא סיים כבר תפלות השבח ואיך יועיל דברי השבח בתחלה לענין זה שהתפלות של הבקשות אח"כ יתקבלו, ולזה מסיימים אח"כ בדברי הודיה והיינו שרק אחר דברי ההודיה נגמר דברי השבח שהתחיל בהם, וממילא כל הבקשות שביקש בתוך ג' ברכות ראשונות וג' ברכות אחרונות הכל תפלה אחת שהיא מתקבלת. ולכן תקנו הברכות של השבח בתחלה והברכות של ההודיה בסוף והברכות של הבקשות באמצע.

ת.

ש. ברכות שם. א"ר חמא בר' חנינא אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל שנאמר קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'. הנה מימרא זו נסמכה מיד אחרי המימרא דלעיל מיניה דאמרי' א"ר חנין א"ר חנינא כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם כו' ופריך איני והא א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן כל המאריך בתפלתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב כו' לא קשיא הא דמאריך ומעיין בה הא דמאריך ולא מעיין בה, ומאריך בתפלתו היינו שמתפלל ארבעים יום כדמשמע במהרש"א [בד"ה כל המאריך] שם יעו"ש⁴¹ והשתא לכאור' יש לשאול, הא דאמרי' הכא א"ר חמא בר' חנינא אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל, אהא קאי, דאם מיירי בגוונא שהאריך בתפלתו ולא מעיין בה, הרי שאין תפלתו חוזרת ריקם, וא"כ לא שייך למימר ביה 'ולא נענה', ואם מיירי שלא האריך בתפלתו, א"כ מאי קמ"ל ש'יחזור ויתפלל', והרי עדיין לא האריך בתפלתו, ואיך תיעשה בקשתו, ואם 'יחזור ויתפלל' היינו ש'יארך בתפלתו' [היינו שיתפלל ארבעים יום וכו'ל], א"כ זה גופא דברי רבי חנין א"ר חנינא, ומה באו להשמיע כאן בדברי רבי חמא בר' חנינא אחר שכבר אמרו דברי רבי חנין א"ר חנינא, שהרי הם הם הדברים.

ואולי זה בא לומר שאם היה 'מאריך בתפלתו ומעיין בה' ולא נעשתה בקשתו [ערש"י ד"ה ומעיין], אעפ"כ לא יתייאש ויחזור ויתפלל, והיינו בלא לעיין בה.

ועוד י"ל ד'אין תפלתו חוזרת ריקם' אין הכוונה שתפלתו נענית לגמרי אלא דעכ"פ משהו מתפלתו נענית, דכך מתפרש הלשון 'ריקם', שאין תפלתו חוזרת ריקם אלא משהו ממנה מתקבלת, ואילו 'נענה' פירושו נענה לגמרי, ומעתה הא דקאמר כל המאריך בתפלתו אין תפלתו חוזרת ריקם היינו שעכ"פ משהו מתפלתו מתקבלת, וכן היה אצל משה רבינו בתפלתו שם דמהתם מייתי הראיה להכא שלא נתקבלה כל תפלתו אלא רק לענין שלא תהיה כליה ח"ו, והא דקאמר אם ראה אדם שהתפלל 'ולא נענה' יחזור ויתפלל היינו שלא נענה לגמרי, ובזה יחזור ויתפלל כדי שיענה לגמרי, והיינו דאף שאם האריך בתפלתו ולא עיין בה ונעשתה בקשתו אך לא לגמרי אעפ"כ יחזור ויתפלל ולא יתייאש משתיעשה בקשתו לגמרי.

ואי תיקשי דאם בשביל שלא תחזור תפלתו ריקם צריך לזה ארבעים יום, א"כ בשביל שתתפלתו תיענה לגמרי יהא צריך לזה יותר מארבעים יום, י"ל דמה שצריך תפלה ארבעים יום היא לבטל

⁴¹ וז"ל המהרש"א שם, כל המאריך כו'. לעיל מיניה בהך פרשתא כתיב כה"ג וישמע ה' אלי וגו' אבל אינו מפורש שם התפלה אבל כאן כתיב ואתפלל אל ה' וגו' והאריך בתפלתו עד לבסוף כתיב ואנכי עמדתי בהר וגו' מ' יום ומ' לילה וישמע ה' אלי גם וגו' דמשמע בכל אותן ארבעים יום האריך בתפלה והכי אמרינן לקמן כלום מאריך יותר ממה דכתיב ביה ארבעים יום וארבעים לילה וק"ל עכ"ל.

גזירה קשה שלזה צריך הרבה רחמים וכההיא דתפלת משה רבינו שם, אבל תפלה שמבקש בכל דבר וענין לזה כדי שהתפלה תיענה ואף לגמרי אין מחוייב שיהיה צריך לזה יותר מארבעים יום. וכן קצת משמע מהא דאמרי' כאן להלן מיניה ארבעה דברים צריכין חזוק כו' תפלה מנין שנא' קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'.

ת.

ש. ברכות שם. חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת מנא הני מילי א"ר יהושע ב"ל אמר קרא אשרי יושבי ביתך ואמר ר' יהושע ב"ל המתפלל צריך לשהות שעה אחת אחר תפלתו שנא' אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך כו'. פרש"י וז"ל, יושבי ביתך. והדר יהללך. יודו לשמך. והדר ישבו ישרים את פניך עכ"ל, ואמרי' עוד, תניא נמי הכי המתפלל צריך שישא שעה אחת קודם תפלתו ושעה אחת אחר תפלתו קודם תפלתו מנין שנא' אשרי יושבי ביתך לאחר תפלתו מנין דכתיב אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך, תנו רבנן חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת כו'.

והנה יש לדקדק בזה, דהנה יש כאן ג' לשונות, הא' חסידים, הב' צדיקים, הג' ישרים, והיינו חסידים כשהו שעה אחת קודם התפלה כמ"ש חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת כו', וצדיקים כשהתפללו שעה אחת כמ"ש אך צדיקים יודו לשמך, וישרים כשהו שעה אחת אחר התפלה כמ"ש ישבו ישרים את פניך, וצריך להבין מהו חסידים ומהו צדיקים ומהו ישרים, ועוד, למה בכל שלב נקראים בשם אחר וכנ"ל. עוד צריך להבין דהא חסידים הראשונים נקראו חסידים בכל ג' השלבים כמ"ש תנו רבנן חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת וחוזרין ושוהין שעה אחת אלמא דבכל ג' השלבים נקראו רק בשם חסידים. עוד צריך להבין דריב"ל קאמר המתפלל צריך לשהות שעה אחת אחר תפלתו כו' וקאמר בסתמא המתפלל והיינו כל מי שמתפלל ואף שאינו מוגדר כ'חסיד' שהרי וודאי לא כל הבנ"א המה 'חסידים'.

ואולי, דבהא דקאמר ריב"ל הרי לא נזכר גם שמתפללין שעה אחת, רק שהמתפלל צריך שישא שעה אחת קודם תפלתו ושעה אחת אחר תפלתו, וע"ז מייתי קרא דאך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך, אבל חסידים הראשונים היו גם מתפללין שעה אחת, שזה לא נזכר אצל 'המתפלל' שאמר ריב"ל, ולכן קאמר דאף שאינו 'חסיד' עם כל זאת הוא שוהה שעה אחת קודם תפלתו ולזה הוא מוגדר 'צדיק' וכן אחר תפלתו אף שאינו 'חסיד' שהרי לא התפלל שעה אחת עם כל זאת הוא שוהה שעה אחת ולזה הוא מוגדר 'ישר', ומשא"כ החסידים הראשונים שגם מתפללין שעה אחת בהם לא באו לומר היאך הם מוגדרים כי כיון שהם חסידים שגם מתפללין שעה אחת ודאי שהם יותר מכולם ואין צורך לומר עליהם שהם צדיקים וישרים בגלל ששהו שעה אחת קודם תפלתם ואחר תפלתם כי פשוט שהם כך שהרי אף התפלל ושהה שעה אחת ורק גבי בנ"א בסתמא ששהו שעה אחת קודם ואחר תפלתם אף שלא הגיעו למדרגה של תפלה של שעה אחת צריך ליתן להם השבח של צדיקים וישרים. [אך עי' מה שכתבנו ב'אוצר נחמד' מהא דתענית ט"ו א' ובמהרש"א שם ועוד, מה יותר אי צדיקים אי ישרים יעו"ש].

ת.

ש. ברכות ל"ג א'. מיד נתפיים אותו השר ונפטר אותו חסיד לביתו לשלום. לכאור' הו"ל בשלום, והיינו שחזר בשלום מבלי שום פגע, ואילו לשלום משמע דהשלום קאי על אחר כן בביתו, וי"ל דאתא לרמז הא דאמרי' להלן ס"ד א' שהרי יתרו שאמר לו משה לך לשלום עלה והצליח (ובתנחומא איתא הלך וחזר).

ת.

ש. ברכות שם. דתני רב אושעיא מרחיקין משור תם חמשים אמה ומשור מועד כמלא עיניו. פרש"י וז"ל, שור תם. שלא נגח אדם. מועד. שנגח ג' פעמים עכ"ל, ויש לדקדק דהלא שור תם הוא גם אם נגח פעם אחת ואף ב' פעמים, דרך כשנגח פעם שלישית הוי שור מועד, ולמה פרש"י כאן שלא נגח אדם דמשמע שעדיין לא נגח כלל.

וי"ל, דהכא אתא למימר דאף אם לא נגח אפילו פעם אחת ג"כ צריך להתרחק ממנו חמשים אמה, ולכאור' הוא פשוט כן.

ת.

ש. ברכות שם. ושאלה בברכת השנים מאי טעמא אמר רב יוסף מתוך שהיא פרנסה קבעוה בברכת פרנסה. הנה אמרי' בתענית ב', א' ב' אמר ר' יוחנן ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח ואלו הן מפתח של גשמים כו', במערבא אמרי אף מפתח של פרנסה כו' ור' יוחנן מאי טעמא לא קא חשיב להא אמר לך גשמים היינו פרנסה יעו"ש, ולכאור' הא דאמר רב יוסף הכא מתוך שהיא פרנסה קבעוה בברכת פרנסה היינו דווקא לרבי יוחנן דלדידיה גשמים היינו פרנסה, אבל למערבא דגשמים לאו היינו פרנסה לכאור' עדיין בעי טעמא למה קבעוה לשאלת הגשמים בברכת פרנסה.

ת.

ש. ברכות שם. ורבנן אמרי מתוך שהיא חול קבעוה בברכת חול. עי' ביאור הגר"א (או"ח סי' רצ"ד) וז"ל בתו"ד, וז"ש מתוך שהיא חול ר"ל שעל ידה מותרין במלאכה קבעוה כו' ולפ"ז מנהגינו אליבא דכ"ע שאנו אומרים תחילה אתה חונן כו' כסברא ראשונה הנ"ל אם אין דעה כו' ואח"כ הבדלה קודם הבקשה לצאת ג"כ סברא שניה הנ"ל דס"ל אסור לתבוע צרכיו כו' עכ"ל יעו"ש, והיינו שכיון שהבדלה היא המציינת את המעבר משבת לחול לכן אומר הבדלה בברכ הראשונה השייכת לימי החול, לציין שהשבת נגמרה ומותר מעכשיו להמשיך ועם בקשת צרכינו שבברכות החול האמצעיים של שמו"ע, (עי' כאן בהערה במהדור' שוטנש'). ולכאור' מתבארת בזה היטב דעת רבי עקיבא דקאמר 'אומרה ברכה רביעית בפני עצמה', והיינו, דכיון שההבדלה היא המציינת את המעבר משבת לחול שמעתה אחר שאמר ההבדלה כבר יכול לבקש צרכיו, לכן יותר נכון לומר את ההבדלה קודם שמתחיל את ברכת החול, ולא בתוך ברכת החול, כי איך מתחיל את ברכת החול קודם שציין את המעבר משבת לחול, ולכן קאמר ר"ע שאומרה ברכה רביעית בפ"ע קודם ברכת אתה חונן דווקא.

ת.

ש. ברכות שם. אמר רבי אלעזר גדול מקדש שנתן בין ב' אותיות שנאמר פעלת ה' מקדש ה'. לכאור' הילפותא דהכא רבותא הוא טפי, דאילו הא דאמר' לעיל וא"ר אמי גדולה דעה שנתנה בין שתי אותיות שנאמר כי אל דעות ה', ניחא טפי כיון דקאמר קרא שה' יתברך הוא אל דעות, ומשא"כ הא דכתיב פעלת ה' מקדש ה' לכאור' אין שייכות לתיבת ה' קמא למה דכתיב אח"כ מקדש ה' דתיבת ה' קמא קאי אשלפניו דכתיב פעלת.

ת.

ש. ברכות שם. א"ל בתחלה קבעוה בתפלה העשירו קבעוה על הכוס הענו חזרו וקבעוה בתפלה והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. פרש"י וז"ל, בתחלה. כשעלו מן הגולה והיו דחוקים. העשירו. לקנות יין. קבעוה על הכוס. ואז נשתכח תקנת עזרא וכשחזרו והענו קבעוה בתפלה ונחלקו היאך יאמרוה עכ"ל, הנה, מהא דקאמר בתחלה קבעוה בתפלה העשירו קבעוה על הכוס, לכאור' משמע דאם כשעלו מן הגולה לא היו דחוקים אז, היו קובעים מיד ההבדלה על הכוס, ולא בתפלה, ורק משום שהיו דחוקים אז, לא קבועה בתחלה על הכוס, ולפי"ז נמצא דעיקר התקנה היה שיבדילו על הכוס, ולא בתפלה, דרך משום שהיו דחוקים לא קבעו בתחלה על הכוס וכנ"ל, אמנם להלן מיניה אמר' הכא, ומה תפלה דעיקר תקנתא היא כו' ומבואר דעיקר התקנה כן שיבדילו בתפלה, ולא על הכוס, ולכאור' צ"ב.

עוד צ"ב, בלישניה דרש"י דכתב ונחלקו היאך יאמרוה, דלכאור' יש לדקדק, דלכאור' הול"ל ונחלקו היאך אמרוה, והיינו היאך אמרוה בתפלה בתחלה כשתקנו לומר בתפלה כשעלו מן הגולה.

ת.

ש. ברכות ל"ג ב'. מה קידוש אף על גב דמקדש בצלותא מקדש אכסא אף ההבדלה נמי אע"ג דמבדיל בצלותא מבדיל אכסא. יש לשאול מ"ט כה פשוט הוא שבקידוש אין הקידוש שעל הכוס הוא ברכה שאינה צריכה, דאל"כ כיצד ילפינן מקידוש, ולמה קידוש יותר פשוט הוא שאי"ז ברכה שאי"ז כדי כך שכבר ילפינן מקידוש שאף בהבדלה אי"ז ברכה שאי"ז, ומאי שנא קידוש מהבדלה, שבקידוש הוא פשוט ובהבדלה מספקא.

ת.

ש. ברכות שם. אמר ר' זירא נקוט דרבי חייא בר אבא בידך דדייק וגמר שמעתא מפומא דמרא שפיר כרחבא דפומבדיתא כו'. לכאור' צ"ב טובא דהא ר' זירא גופיה השיב לו לר' חייא בר אבין לעיל מיניה לאו הלכה אתמר אלא מטין אתמר, והיכי קאמר הכא נקוט דרבי חייא בר אבא בידך שאמר נראין, וצ"ב.

ת.

ש. ברכות שם. ואמר רבי חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. פרש"י וז"ל, הכל בידי שמים. כל הבא על האדם ביד הקב"ה הוא כגון ארוך קצר עני עשיר חכם שוטה לבן שחור הכל בידי שמים הוא אבל צדיק ורשע אינו בא על ידי שמים את זו מסר בידו של אדם ונתן לפניו שני דרכים והוא יבחר לו יראת שמים עכ"ל, הנה בפשוטו כוונת רש"י דהגמ' אתא למימר דמה שזה גבוה וזה נמוך וכו' אין לנו הבנה בזה [היינו למה זה כך וזה כך] וזה מסור בידי שמים, אמנם יתכן דכוונת רש"י גם דהגמ' אתא למימר דמה שאדם נמוך או עני או שוטה (לאו שוטה ממש אלא שאינו חכם) אי"ז סיבה לכך שלא יהי' ירא שמים כי יר"ש מסור בידי האדם, דלא זה הוא המודד את גדלות האדם וכמו שמצינו הרבה שהיו נמוכים ואעפ"כ היו צדיקים גדולים, וכע"ז מצינו ביומא ל"ה ב' נמצא הלל מחייב את העניים רבי אלעזר בן חרסום מחייב את העשירים יוסף מחייב את הרשעים.

ת. הכל בכלל.^{42 43}

ש. בהנ"ל. הנה הא דאמר' לעיל ל"א ב' אלא מלמד שאם היתה יולדת כו' קצרים יולדת ארוכים שחורים יולדת לבנים כו', אף שזה בא ע"י בדיקתה מסוטה, מ"מ הוי בידי שמים.
ת.

ש. ברכות שם. אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא כו'. איתא בפרק המניח (ב"ק ל' א') דאמר רבא האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות, ואיכא למידק דלכאורה הוה ליה למימר איזהו חסיד זה המקיים מילי דאבות, אבל לשון האי מאן דבעי למהוי חסידא וכו' משמע דאפילו המקיים מילי דאבות אכתי לא הוי חסידא דליהוי חסידא לא סגי במאי דמקיים מילי דאבות לחודייהו, אלא צריך לקיים כל מילי, דבעינן דליהוי חסידא בכל ענינו, ורק דעצה טובה קמ"ל להאי דבעי למהוי חסידא, מה יעשה כדי שיבא אל המבוקש למעלה העליונה למהוי חסידא, וע"ז קאמר דהעצה לזה לקיים מילי דאבות ויהיה זה האמצעי שעל ידיו יצליח ויגיע למהוי חסידא בכל ענינו.

אמנם צ"ב אמאי דוקא ע"י קיום מילי דאבות יבא אל המעלה הגדולה למהוי חסידא, וי"ל מדאיתא בפרק אין עומדין (ברכות ל"ג ע"ב) ואמר ר' חנינא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שנאמר ועתה ישראל מה ה"א שואל מעמך כי אם ליראה, אטו יראה מילתא זוטרתא היא, והא"ר חנינא משום רשב"י אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים שנאמר יראת ה' היא אוצרו, אין לגבי משה מילתא זוטרתא היא, ומקשינן העולם שהרי משה אמר זה לישראל, ולישראל הא לאו מילתא זוטרתא היא, ואלא נראה הכונה דבאמת היראה בעצמותה מילתא זוטרתא היא שמחויבת על פי השכל, אמנם המונע מיראת שמים הם המדות כגאווה שהיא ראש למדות הלא טובות, וממנה קנאה תאוה וכבוד ותולדותיהם, דאותם מידות הם הם השוחד אשר יעור עיני פקחים ולא יגיע ללבם אמרי שכלו על ענין היראה, ואף שיבין בשכלו לא ירא לבו, אבל אילולי קלקול המדות, אם ישלים מדותיו ובראש מדת הענוה, א"כ ממילא נפתחים מסילות משכלו ללב

⁴²היינו דמה שכתבנו בשאלה הוא בכלל מה שכתב רש"י.

⁴³עוד שאלנו אז בזה"ל: בהנ"ל. קצת יש להעיר למה נקט רש"י רק ארוך וקצר ולא נקט גם שמן ורזה [וכדמצינו בב"מ פ"ד א' כי הוו מקלעי ר' ישמעאל ברבי יוסי ור' אלעזר בר' שמעון בהדי הדדי הוה עייל בקרא דתורי בינייהו ולא הוה נגעה בהו כו' וכ' התוס' בד"ה אמר רבי יוחנן, אלו דברים נכתבו שלא להוציא לעז על בני אדם שהם כך עכ"ל] דהו"ל להזכיר גם שמן ורזה לומר דגם זה הוא מסור בידי שמים ושלא יוצאו לעז על בני אדם שהם כך. וקצת צ"ב. והשיב לן מרן שליט"א וז"ל: היינו הך. ע"כ.

עד שיתחברו להיות אחדים, וממילא מעתה היראה בעצמותה באמת מילתא זוטרתא שהרי מחוייבת השכל היא, והיינו דקאמר תלמודא אין לגבי משה שנאמר בו והאיש משה עניו מאוד וגו' א"כ באין מסך המבדיל ודאי דיראה מילתא זוטרתא היא, והיינו דקאמר להו משה לישראל מה ה"א שואל מעמך מילתא זוטרתא כי אם ליראה והיינו נמי דקאמר רבא האי מאן דבעי למהוי חסידא מה יעשה, שהרי לכאורה לאו מילתא זוטרתא היא למהוי חסידא, וקאמר עצה טובה לקיים מילי דאבות, שאם ישלים מדותיו ממילא יתאחדו לבו עם שכלו להיות לאחד ויהיה מן הצדיקים שלבם ברשותם ויבין בשכלו ואף ירא לבו יראת שמים טהורה ובזה יגיע למהוי חסידא. (מאמור"ר הגאון שליט"א במכתב ברכה לספרנו אבני אהרן על מסכת אבות).

ת.

ש. ברכות ל"ד א'. העובר לפני התיבה וטעה יעבור אחר תחתיו כו'. לכאן צ"ב מהא דאמר' לעיל כ"ט א' והאמר רב יהודה אמר רב טעה בכל הברכות כלן אין מעלין אותו כו'. (שו"ר הובא דכן הקשו כבר הראשונים ז"ל לעיל שם).

ת.

ש. ברכות שם. אמר לך רב הונא אמצעיות כולו חדא ברכתא ניהו. פרש"י וז"ל, חדא ברכתא ניהו. ודקתני מתני' מתחלת הברכה שטעה זה היינו אתה חונן עכ"ל, והנה לעיל במתני' קתני העובר לפני התיבה וטעה יעבור אחר תחתיו כו' מהיכן הוא מתחיל מתחלת הברכה שטעה זה, ופרש"י וז"ל, מתחלת הברכה שטעה זה. אם דלג א' מן הברכות ואמר אחרת ואינו יודע לשוב ולאחוז סדרו יתחיל העובר תחתיו אותה ברכה שדלג זה ואומר משם ולהלן עכ"ל, ולכאן לרב הונא כיון דהא דתנן מתחיל מתחלת הברכה שטעה זה היינו מאתה חונן [כי כל הברכות האמצעיות חשיבי ברכה אחת], למה יעבור אחר תחתיו, שהרי בשלמא אי הא דתנן מתחיל מתחלת ברכה שטעה זה היינו כפשוטו מאותה ברכה שדלג הראשון ניחא דלהכי עובר אחר תחתיו וכדפרש"י במשנה שם שזה הראשון שדלג אינו יודע לשוב ולאחוז סדרו, אבל אם הוא מתחיל מאתה חונן למה שלא ידע לחזור לאתה חונן, וכיון שכן למה צריך שאחר יעבור תחתיו. וצ"ב. (ושמא חיישינן שיטעה שוב כישחזור שנית, ואי נימא דזהו הטעם הרי שהוא טעם אחר וצ"ב).

ת.

ש. ברכות שם. ת"ר מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה בפני רבי אליעזר והיה מאריך יותר מדאי א"ל תלמידיו רבינו כמה ארכן הוא זה אמר להם כלום מאריך יותר ממה רבינו דכתיב ביה את ארבעים היום וארבעים הלילה וגו'. יש לשאול מה הראיה ממה רבינו, והרי שם היה גזירה קשה של כליה, ושמא לכך הוצרך להאריך כ"כ בתפילה עד שהקב"ה נענה לו, ומנין דכל אחד ואחד בעניני עצמו גם יש לו להאריך כ"כ בתפלה.

ושמא זה גופא קאמר רבי אליעזר לתלמידיו, והיינו דשמא יש לו לאותו שירד לפני התיבה דבר שהוא צריך לזה הרבה תפלה ולכך הוא מאריך. ועי' במה שכתבנו לעיל ל"ב ב' בד"ה א"ר חמא בר' חנינא כו' יעו"ש.

עוד יש לשאול, שהרי משה רבינו למד עם השי"ת בארבעים יום ולילה כדאיתא במדרש הובא בשעה צ"ס ר"ח, וכיצד ילפינן מזה שהתפלל בכל הארבעים יום ולילה כולם.

ושמא רק בארבעים ראשונים היה כן שלמד עם הקב"ה, שהרי בארבעים יום ולילה ראשונים עדיין לא ידע שהוא צריך להתפלל עליהם, אבל בארבעים אמצעיים ואחרונים רק התפלל ומהם הראיה, ולכן דייקו שלא להביא פסוק דארבעים יום ולילה ראשונים.

ת.

ש. ברכות שם. שוב מעשה בתלמיד א' שירד לפני התיבה בפני ר"א והיה מקצר יותר מדאי א"ל תלמידיו כמה קצרן הוא זה א"ל כלום מקצר הוא יותר ממשה רבינו דכתיב אל נא רפא נא לה בו'. יש לשאול מאי הראיה ממשה רבינו, והרי שם היה סיבה משום שהיא היתה בפניו ולא היה צריך להאריך ולהזכיר את שמה, כמ"ש במג"א או"ח ריש סי' קי"ט.

ואולי נתכוין ר"א לומר לתלמידיו שצריך לדון לכף זכות דשמא מה שתלמיד זה התפלל בקיצור היה משום שהיה מתפלל על דבר שבאמת היה צריך לקצר בו.

(קצת יש לדקדק דהכא לא קאמר רבי אליעזר תיבת 'ביה' כדרך שאמר לעיל מיניה דכתיב 'ביה').

ת.

ש. ברכות שם. ואם בא לשוח בסוף כל ברכה וברכה ובתחלת כל ברכה וברכה מלמדין אותו שלא ישחה. יש לדקדק דלכאוי' הול"ל בהיפוך והיינו ואם בא לשוח בתחלת כל ברכה וברכה ובסוף כל ברכה וברכה, וכדרך שאמר להלן והמלך 'תחלת' כל ברכה וברכה 'סוף' כל ברכה וברכה, ולמה הקדים הסוף לתחלה.

[ובטעם הדבר שמלמדין אותו שלא ישחה, י"ל משום שזה גאווה, כי דוקא מי שהוא גדול צריך להכניע עצמו יותר כדפרש"י להלן ריש ע"ב].

ת.

ש. ברכות ל"ד ב'. המלך כיון שברע שוב אינו זוקף שנאמר ויהי ככלות שלמה להתפלל וגו' קם מלפני מזבח ה' מכרוע על ברכיו. יש לשאול כיצד ילפינן מהתם, והרי שם לא מיירי בתפלת שמו"ע, ועוד, דלמא דוקא התם שהיה זה בבית המקדש היה לו לעשות כן אבל שלא בבית המקדש מניין שגם שם צריך המלך שלא לזקוף עד שמסיים.

ת.

ש. ברכות שם. כי תניא ההיא בהודאה דברכת המזון. לכאוי' צ"ב דבשלמא הודאה דהלל שייך טפי כריעה והיינו כי הלל נאמרת בעמידה, אבל ברכת המזון שנאמרת בישיבה מאי ס"ד שיש ין לכרוע.

ת.

ש. ברכות שם. דאמר שמואל אין בין העוה"ז לימות המשיח אלא שעבוד מלכויות בלבד שנאמר כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. הנה בב"מ קי"א ב' פרש"י וז"ל, אביון מעונה מעני ולשון אביון האובה ואינו משיג מה שנפשו מתאוה לכל טוב עכ"ל, והשתא לכאור' יש לשאול כך, דבשלמא אם היה כתיב כי לא יחדל 'עני' מקרב הארץ נחא, אבל כיון דכתיב כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, ואביון יתכן להיות גם מי שהוא עשיר מאחר שמי שיש לו מנה רוצה מאתים (ע"י קה"ר א' י"ג) או מאחר שרוצה דבר מסויים ולא משיגו וזה שייך גם בעשיר מופלג, א"כ מנין מפסוק זה שאין בין העוה"ז לימות המשיח אלא כו', והיינו שעדיין יהיו עניים וכו', והרי דילמא בימות המשיח יהיה כל הטובות שנאמרו במקומות הרבה, ומ"מ עדיין לא יחדל 'אביון' מקרב הארץ כי עם זה שיהיו כל הטובות עדיין שייך שיהיה מציאות של 'אביון' וכנ"ל.

ת.

ת. ברכות שם. אמר רב כהנא חציף עלי מאן דמצלי בבקתא. פרש"י וז"ל, דמצלי בבקתא. בבקעה, שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך ולבו נשבר עכ"ל, ויל"פ דמימרא זו היא המשך למה דאמרי' לעיל מיניה ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן אל יתפלל אדם אלא בבית שיש לו חלונות כו' ופרש"י וז"ל, חלונות. שגורמין לו שיכוין לבו שהוא מסתכל כלפי שמים ולבו נכנע עכ"ל, שהיה לחשוב שכ"ש שיתפלל בבקעה שכולה פתוחה לשמים, ואתא למימר שאינו כן אלא המתפלל בבקעה נהי שכולה פתוחה לשמים מ"מ כיון שאינה מקום צניעות אין אימת המלך עליו ואין לבו נשבר. וקאמר לישנא ד'חציף' כדי לשלול לגמרי מלסבור שכל שכן הוא שמתפללין בבקעה כי כולה פתוחה לשמים.

ת.

פרק שישי – כיצד מברכין

ש. ברכות ל"ה א'. מכאן אמר ר"ע אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיברך. יש לדקדק למה לא קאמר ר"ע נמי ומכאן שאחר שטעם חייב לברך וכדאמרי' מלמד שטעונים ברכה לפניהם ולאחריהם. [ויתירה מכך, הול"ל הלימוד בעיקר לברכה שלאחרי כדאמרי' להלן אשכחן לאחריו, ומה דלא אמרי' שם אשכחן לפניו פרש"י משום דלאחריו כבר מצינו ברכה דכתיב ואכלת ושבעת וברכת, וא"כ ה"נ הול"ל בעיקר מלמד שאחר שטעם חייב לברך].

עוד יש לדקדק במה דקאמר 'שיטעום' דמשמע אף שלא בלע.

ועוד יש לדקדק למסקנא דדחינן לילפותא ולא ילפינן מהכא אלא שסברא הוא שאסור לו לאדם שיהנה מן העוה"ז בלא ברכה, א"כ כיצד באמת למד זאת ר"ע מהכא.

(והנה משאלה זו גופא יש ליישב שאלה אחריתי מה אתא לאשמעינן ר"ע והרי כבר אמרי' בלא דברי ר"ע מלמד שטעונים ברכה לפניהם ולאחריהם, אלא שזה גופא אתא לאשמעינן דאע"ג דדחינן לימוד זה כדלהלן בגמ', מ"מ ר"ע גופיה כן יליף לימוד זה, אלא צ"ב כנ"ל כיצד ר"ע יליף כן מהכא אחר שנדחתה ילפותא זו בגמ').

ת.

ש. ברכות שם. דלאו בר נטיעה כגון בשר ביצים ודגים מנא ליה. קצת יש לשאול למה לא ילפינן לבשר חיוב ברכה משום דאית ביה צד מזבח, [ומבשר נילף לשאר מילי דאינם בר נטיעה כביצים ודגים].

ת.

ש. ברכות שם. וכל הנהגה מן העוה"ז בלא ברכה מעל מאי תקנתיה ילך אצל חכם כו' מאי עביר ליה הא עביר ליה איסורא אלא אמר רבא ילך אצל חכם מעיקרא וילמדנו ברכות כדי שלא יבא לידי מעילה. הנה לכא' נמצא דאמרי' הכי, וכל הנהגה מן העוה"ז בלא ברכה מעל ומאי תקנתיה ילך אצל חכם מעיקרא וילמדנו ברכות כדי שלא יבא לידי מעילה, וצ"ב היכי מפרש רבא דילך אצל חכם היינו שילך מעיקרא, והרי כיון שהולך 'מעיקרא' לחכם שילמדנו ברכות, א"כ אינו מועל, וכיון שאינו מועל מה יש לו לתקן ומה שייך הלשון מאי 'תקנתיה' דהלשון מאי תקנתיה שייך רק היכא שכבר מעל. והול"ל וכל הנהגה מן העוה"ז בלא ברכה מעל ומאי תקנתיה ילך ויעשה תשובה, ועוד ילך לחכם וילמדנו ברכות כדי שלא יבוא עוד לידי מעילה.

ואולי אה"נ הכוונה היא כך, וכל הנהגה מן העוה"ז בלא ברכה מעל, וכיון שמעל הו"ל לעשות תשובה, ובמצות התשובה איכא ג' חלקים הא' החרטה והב' וידוי והג' הקבלה לעתיד, ולענין הקבלה לעתיד קאמר שילך אצל חכם וילמדנו ברכות כדי שלא יבוא לידי מעילה, ושייך למימר ילך אצל חכם 'מעיקרא' כי כיון שעושה תשובה הרי הוא כמי שלא מעל כלל, ושייך גם הלשון 'תקנתיה' שאכן עושה תיקון ותשובה.

ת.

ש. ברכות ל"ה ב'. כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום. כתבו התוס' וז"ל, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום שנאמר ואספת דגנך. וא"ת והא לקמן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מוקמי' ליה. וי"ל דמיירי ודאי שעושין רצונו אבל אין עושין רצונו כ"כ דאינם צדיקים גמורים ועוד י"ל כו' עכ"ל, ויש לשאול דהא לקמן אמרי' שם הכי ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכת נעשית ע"י עצמן שנא' ואספת דגנך ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן שנא' ועבדת את אויביך וגו' כו', והיאך אפשר לומר שבגוונא זו שהם עושין רצונו אלא שאין עושין רצונו כ"כ דאינם צדיקים גמורים יש על כך עונש כזה חמור של ועבדת את אויביך, דבשלמא אם היה הכוונה כפשוטו שאין עושים רצונו כלל ח"ו אפשר להבין דלהכי ועבדת את אויביך אבל כיון שכן עושים רצונו כנ"ל איך יתכן דיענשו כ"כ שמלאכת אחרים נעשית על ידן כדכתיב ועבדת את אויביך. ולכא' צ"ב תי' התוס'.

ת.

ש. ברכות שם. דורות האחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות דרך קרפיפות כדי לפטרן מן המעשר דא"ר ינאי אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית כו'. פרש"י וז"ל, אין הטבל מתחייב במעשר. מן התורה, אבל אכילת קבע

אסור לאכול מדרבנן עכ"ל, ולפי"ז נמצא דמה שדורות האחרונים נפטרו ממעשר היה זה רק לענין אכילת עראי אבל לענין אכילת קבע לא הועיל להם כי אכתי הם חייבים במעשר מדרבנן. ומה שדורות הראשונים התחייבו היינו אף לענין אכילת עראי.

ת.

ש. ברכות שם. ומי סעיד כלל והכתיב ויין ישמח לבב אנוש ולחם לבב אנוש יסעד נהמא הוא דסעיד חמרא לא סעיד. ומשני, אלא חמרא אית ביה תרתי סעיד ומשמח נהמא מסעד סעיד שמוחי לא משמח, ויש לשאול למה הגמ' לא מתרצת שמה שכתוב ויין ישמח לבב אנוש ה"ז קאי בגוונא שותה הרבה יין, דכך גם מסתבר שכששותים קצת יין אין זה עדיין משמח.

ת.

ש. בהנ"ל. עוד יש לשאול דהא כתיב שם ויין ישמח לבב אנוש להצהיל פנים משמן ולחם לבב אנוש יסעד והרי לנו דשמן יש לו מעלה נוספת שהיא להצהיל פנים שזהו מעין היין שמשמח [דיקא נמי שנסמך בקרא השמן ליינ], ואף יש עדיפות על היין והיינו מצד שביין היין משמח דווקא כששותה הרבה ומשא"כ השמן שהוא מצהיל תמיד שהרי לא נזכר בזה חילוק כמה שמן שותה [היינו אוכל, שהרי שותה לבד זה מזיק] ומשמע שבכל שתיית שמן הוא מצהיל פנים.

ת.

ש. ברכות שם. אלא חמרא אית ביה תרתי סעיד ומשמח נהמא מסעד סעיד שמוחי לא משמח. נמצא דיינן יש לו ארבע מעלות א. אישתני לעילויא. ב. זן. ג. משיב [כששותה מעט]. (וכן לחם). ד. משמח. ואילו שמן יש לו שתי מעלות א. אישתני לעילויא. ב. זן. וקצת יש להבין למה ב' המעלות שיש לשמן אין זה סיבה מספקת לייחד לו ברכה, כיון, דמה לי ב' מעלות מה לי ד' מעלות, סוף סוף יש לשמן ב' מעלות יתירות משאר פירות.

ת.

ש. ברכות שם. לכשיבא אליהו ויאמר אי הוויא קביעותא כו'. מ"ש לכשיבא אליהו אולי אמר בלשון זה בדווקא משום שכשיבא אליהו ותהיה הגאולה ישתו יין של ששת ימי בראשית.

ת.

ש. ברכות ל"ו א'. א"כ הוה ליה אניגרון עיקר ושמן טפל ותנן זה הכלל כל שהוא עיקר כו'. לכאור' קצת צ"ב דהא סוף סוף כיון דלשמן יש ב' מעלות נוספות על שאר פירות והם שהוא אישתני למעליותא ושהוא זן, נימא דשמן הוא עיקר, דאע"ג ששותה אניגרון אלא שמוסיף שמן זית, מ"מ שיהיה השמן עיקר מצד שהוא חשוב יותר מהאניגרון.

ויתכן שדווקא היכן שהשמן הוא לבד היינו שהשמן הוא ניכר שייך לומר בו שהוא עדיף מצד זה שיש בו ב' מעלות אלו שהוא אישתני למעליותא ושהוא זן, אבל היכן שהוא יחד עם האניגרון

היינו שכבר אינו ניכר בפני עצמו אפשר דלא אמרי' שהוא עדיף מפני מעלות אלו אחר שהוא כבר נתערב עם מי האניגרון ואינו ניכר.

ת.

ש. ברכות שם. פשיטא מהו דתימא כיון דלרפואה קא מכוין לא ליבריך עליה כלל כו'. לכא' צ"ב למה לא ליבריך עליה 'כלל', דנהי שלא יברך עליו בורא פרי העץ מצד ששותהו לרפואה, מ"מ שיברך שהכל נהיה בדברו על [ששותה] האניגרון.⁴⁴

ת.

ש. ברכות שם. קמחא דחיטי. פרש"י וז"ל, קמחא דחיטי. אוכל קמח חטים כמות שהוא עכ"ל, ולכא' צ"ב, שהרי כשאוכל הקמח עם רוקו בפיו או ששותה משקה כדי שיבלע היטב בגרונו [דאם אוכל קמח כמות שהוא יבש לגמרי בפשוטו זה יכול לחנוק ח"ו, וכמ"ש הרא"ש סי' ב' ד'קמח לא מתאכיל כלל' יעו"ש] הרי זה נהיה כמו עיסת בצק, ואכילת עיסת בצק וודאי קשה היא לעיכול במיעים [כידוע שאסור לאכול בצק כמות שהוא], ואף אם אוכל קמח קמעא קמעא [עם רוקו או עם משקה כנ"ל] זה מצטבר במיעיו ומסתכן בזה, וכיון שכן צ"ב למה בכלל מברך על זה, והרי אוכל ומשקה שהוא מזיק אין מברכין עליו כלל וכדאמרי' לעיל ל"ה ב' לענין שמן זית 'היכי דמי אלימא דקא שתי ליה אוזוקי מזיק ליה' כו' ופרש"י שם וז"ל אוזוקי מזיק. לגופיה ואין זו אכילה שטעונה ברכה דגבי ברכה ואכלת כתיב עכ"ל יעו"ש.

[ואולי בכל זאת יש חילוק, והיינו כי שמן בעצמותו מזיק בשתייתו מצד היותו שמן, אבל קמח הלא מבלי שיתרטב מהרוק ומהמשקה אינו מזיק כי עדיין אינו עיסה כל עוד אינו מתרטב. אמנם יש לדחות חילוק זה, כי קמח אי אפשר לאוכלו מבלי שיתרטב וכיון שכן צורת אכילת הקמח היא רק באופן זה שקמח מתרטב ונהיה עיסה ולכן שפיר יש לדמותו לשמן].

(ובפשוטו מ"ש לשאול כאן אין זה בכלל מש"כ התוס' וז"ל נראה דלא מיירי בקמחא ממש דאם כן לא שייכא ביה ברכה דבורא פרי האדמה עכ"ל כי מלשון התוס' משמע דרק ברכת בורא פרי האדמה לא שייך ביה אבל ברכה אחרת כן שייכא ביה, [וצ"ב אמאי הלא זה מזיק וכנ"ל]).

ת.

ש. ברכות שם. קמחא דחיטי רב יהודה אמר בורא פרי האדמה כו'. פרש"י וז"ל, קמחא דחיטי. אוכל קמח חטים כמות שהיא. בורא פרי האדמה. כשאר כוסס חטין דתניא לקמן בפרקין שמברך בורא פרי האדמה עכ"ל, ולכא' קצת יש לשאול, שלכא' היה לחלק בין כוסס חטין לבין אוכל קמח כמות שהיא, כי הכוסס חטין סוף סוף אוכל חטה ממש [אלא שדרך אכילתה זה ע"י כסיסה], ואילו האוכל קמח הרי הוא אוכל חטה טחונה וכבר אינה חטה ממש וכן כבר אין לה צורת חטה. (ובשאלה זו לכא' מתבאר היטב סברת ר"נ, אבל סברת רב יהודה צ"ב).

ת.

⁴⁴ י"ל דסוף סוף האניגרון טפל לשמן (הע' חכ"א).

ש. ברכות שם. אלמא אע"ג דאשתני במלתיה קאי ה"נ אע"ג דאשתני במלתיה קאי. בפשוטו היינו, אע"ג דהזית אשתני ונהיה לשמן בכל זאת השמן נשאר במצבו הראשון לענין ברכה ומברכים על השמן בורא פרי העץ כמו שמברכים על הזית עצמו בורא פרי העץ, ה"נ חטה שנשתנתה ונהיתה לקמח הרי הקמח נשאר במצבו הראשון לענין ברכה ומברכים על הקמח בורא פרי האדמה כמו שמברכים על החטה עצמה בורא פרי האדמה.

אך לכאור' צ"ב מה הראיה משמן לקמח, דהא זית שנהיה לשמן אשתני לעלויא, ואילו חטה שנהיתה לקמח אשתני לגריעותא [שקודם היתה חטה שהיתה ראויה לאכילה (ע"י כסיסה) ועתה היא קמח שאינה ראויה [כ"כ] לאכילה [כמות שהיא, שאין דרך לאכול קמח כמות שהוא, שהרי קמח נועד לעשות ממנו פת ולא בשביל לאוכלו כמות שהוא]].

וביותר, דבשלמא מה דאמרי' לענין חטה שנהיתה לקמח 'ה"נ אע"ג דאשתני במלתיה קאי' אתי שפיר הלשון אע"ג, כי באמת איכא רבותא כיון שהיה מקום לומר שהברכה שעל הקמח לא תהא אותה הברכה שעל החטה, ועל הקמח יברכו שהכל נהיה בדברו ועל החטה יברכו בורא פרי האדמה, כי הקמח ירד ממדרגתו שקודם היה חטה שהיא ראויה לאכילה [ע"י כסיסה] ועתה היא קמח שאינו ראוי לאכילה כ"כ כמות שהוא, וזהו אע"ג, היינו דאפילו שירד מהיותו חטה להיותו קמח בכל זאת לענין ברכה הוא נשאר במדרגתו הראשונה ומברכים על הקמח בורא פרי האדמה כמו שמברכים על החטה בורא פרי האדמה.

אבל מה דאמרי' לענין זית שנהיה לשמן 'אע"ג דאשתני במלתיה קאי' והיינו שאפילו שהיה זית ונהיה לשמן 'בכל זאת' מברכים על השמן בורא פרי העץ, אין מובן מה שייך הלשון אע"ג, והיינו מה שייך לומר כאן 'בכל זאת', כי כאן הרי השמן עלה במדרגתו והוא מהיותו זית להיותו שמן, ואי"ז 'אע"ג' אלא 'סיבה' שלכן לא ירד עכ"פ ממדרגתו לענין ברכה וישאר ברכתו העץ ולא האדמה או שהכל.

וכיון שכן מ"ש 'אע"ג' לכאור' אינו דומה והיכי אמרינן 'אלמא אע"ג דאשתני במלתיה קאי ה"נ אע"ג דאשתני במלתיה קאי'.

[ואם הכוונה לומר כ"ש, והיינו כך, שאם שמן שבתחילה היה זית נשאר ברכתו של השמן בורא פרי העץ אע"פ שהשתנה למעלותא, אז וודאי קמח שבתחילה היה חטה דהיינו שהחטה השתנתה לגריעותא ישאר הקמח בברכתו של החטה ולא יהיה ברכתו יותר משל החטה, אין מובן, כי פה אין הנדון שיהיה ברכתו יותר משל החטה אלא שיהיה ברכתו כמו של החטה ולא פחות וא"כ מה הכ"ש].

ת.

ש. ברכות שם. פרש"י וז"ל, דאשתני. וגרע הואיל ולא אשתני לעלויא מעלייתא. במלתיה קאי. והוה ליה ככוסם חמין עכ"ל, ולכאור' צ"ב דכיון שגרע וכו' היכי מצינן למימר דבמלתיה קאי והו"ל ככוסם חמין (ועי' להלן ד"ה בהנ"ל).

והנה מ"ש רש"י דאשתני 'וגרע', בפשוטו הכוונה שעתה כשזה קמח זה גרוע יותר ממה שזה היה כשזה היה חטה, כי כשזה חטה אפשר לאוכלו כמות שהוא [היינו בדרך כסיסה] ומשא"כ עתה כשזה קמח שא"א לאוכלו כ"כ כמות שהוא⁴⁵.

⁴⁵ עי' צ"ח (בד"ה רש"י ד"ה דאשתני) שכתב להיפך וע"ש דס"ל דקמחי אשתני למעליותא גבי חמין עש"ב ד"ה ה"נ אע"ג וכו'. ועי' בס' בס' תורת יקותיאל ובס' שמן רוקח ע"ש. (הערת ח"א).

והנה ממ"ש רש"י 'וגרע', משמע שאם זה לא היה משתנה לגריעותא, זה לא היה דומה לזית שנשתנה ונהיה לשמן, רק היינו אומרים דאפילו שזית שנשתנה ונהיה לשמן מברכים על השמן בורא פרי העץ, אפילו הכי חטה שנשתנתה ונהיתה לקמח כיון שלא נשתנתה לגריעותא [אם זה היה כך וכנ"ל] לא מברכים על קמח זה בורא פרי האדמה, וצ"ב אמאי, דלמה החטה שנהפכה לקמח והיינו לטיבותא [אם זה היה כך] זה יותר טוב מאשר זית שנהפך לשמן, בכך שלא אומרים בזית שנהפך לשמן שמברכים על השמן ברכה אחרת יותר מיוחדת ממה שזה היה פרי זית שמברכים עליו בורא פרי העץ.

ומ"ש רש"י 'הואיל ולא אשתני לעלויא מעלייתא' במילתיה קאי כו', משמע שאם היה משתנה לעלויא מעלייתא, לא הוה אמרינן דבמלתיה קאי, וצ"ב מאי שנא משמן שהשתנה לעלויא שנהיה לשמן ואעפ"כ אמרינן דבמילתיה קאי.

ועוד, למה באמת הוצרך רש"י לפרש כן (ואי נימא כדלהלן ד"ה בהנ"ל, א"ש גם זה).

עוד יש לדייק בל' רש"י שכתב ולא אשתני לעלויא 'מעלייתא' דמשמע שאשתני לעלויא אבל לא לעלויא מעלייתא. ואי אשתני לעלויא 'מעלייתא' היה הדין שונה, וצ"ב.

(והנה השאלות הנ"ל המה אליבא דהמהרש"ל כדלהלן בדיבור הבא אבל אליבא דהרש"ש להלן שם אתי שפיר יעו"ש, ומ"מ מצוה ליישב אליבא דהמהרש"ל).

ת.

ש. בהנ"ל. שו"ר מ"ש הרש"ש וז"ל, רש"י ד"ה דאשתני. עי' גי' הרא"ש ותבין דבריו עכ"ל, וז"ל הרא"ש (סי' ב'), קימחא דחיטי רב יהודה אומר בורא פרי האדמה רב נחמן אומר שהכל נהיה בדברו רב יהודה אומר ב"פ האדמה הא פירא הוא ואע"ג דאשתני במלתיה קאי רב נחמן אומר שהכל נהיה בדברו הואיל ואשתני אישתני, נראה כו' עכ"ל, ולכאור' כוונת הרש"ש דמ"ש רש"י בד"ה במלתיה קאי, ה"ז קאי אהא דאמרי' (בגי' הרא"ש) רב יהודה אומר ב"פ האדמה הא פירא הוא ואע"ג דאשתני 'במלתיה קאי', ושפיר מפרש רש"י במלתיה קאי והוה ליה ככוסס חטין, ומ"ש רש"י בד"ה דאשתני, ה"ז קאי אהא דאמרי' (כנ"ל) רב נחמן אומר שהכל נהיה בדברו הואיל ואשתני 'אשתני', ושפיר מפרש רש"י בדבריו ר"נ דאשתני וגרע הואיל וכו'.

(ולפי"ז מה שכתוב בל' רש"י 'דאשתני, ולהנ"ל היה צ"ל 'אשתני' בלא אות ד', כבר הובא (בהגהות וציונים, מהדור' עוז והדר) מספר דק"ס דזהו הגהת מהרש"ל בחכמת שלמה שכתב וז"ל רש"י ד"ה דאשתני. צ"ל קודם ד"ה במלתיה קאי עכ"ל, והטעם שכתב כן, הוא, כי כן צריך להגיה ולומר לולי גי' הרא"ש. אך לפי גי' הרא"ש אי"צ לשנות, ולא עוד אלא שלפי תיקון מהרש"ל קשיא מרישיה לסיפיה דמצד א' כ' רש"י וגרע ומאידך כתב והוה ליה ככוסס חטין וזהו סתירה מיניה וביה וכדאקשינן לעיל בתחילת ד"ה פרש"י, ולגי' הרא"ש אתי שפיר וכנ"ל. (ועי' בהגו"צ שם שהביאו שכגי' הרא"ש כן היא גי' הגמ' בכתב יד, שעל כן מסתבר טובא לומר שגי' זו היתה גם לרש"י, ובזה הכל אתי שפיר, יעו"ש דברים יפים).

ת.

ש. ברכות שם. וכי אית ליה עלויא אחרינא לא מברכינן עליה בורא פרי האדמה אלא שהכל והא"ר זירא אמר רב מתנא אמר שמואל כו'. יש לדייק שכוונת הגמ' להקשות משמואל אדשמואל, והיינו דאי נכון הוא הא דאמר רבא שמואל ס"ל דלמרות שהחטה אשתני ונהיתה לקמח בכל זאת במלתיה קאי ומברכים על הקמח ב"פ האדמה כמו שמברכים על

החטה עצמה ב"פ האדמה ולא איכפת לנו מה שיש לקמח עוד עלויא אחרינא בפת, א"כ יקשה לנו משמואל על שמואל, שמבואר מדברי שמואל במקום אחר שס"ל שכן איכפת לנו מה שיש לקמח עוד עלויא אחרינא בפת והוא מזה שחזינן (ממה שאמר קמחא דשערי מברכינן עליה שהכל, וה"ה קמחא דחיטי, רק השמיע גבי קמחא דשערי להשמיע שבכלל מברכינן על הקמחא דשערי כדאמרי' להלן בגמ') שסובר שגם על קמחא דחיטי מברכינן שהכל, ואם לא היה סובר סברא זו של אית ליה עלויא אחרינא בפת לא היה אומר שברכת הקמחא דחיטי היא ברכת שהכל, והיינו, דהרי לנו דשמואל גופיה סובר שהיות שאית ליה עלויא אחרינא לכן מברכינן עליה שהכל, ולא כמו שמבואר בדברי רבא ששמואל סובר שלמרות שאית ליה עלויא אחרינא בכ"ז מברכינן בורא פרי האדמה ולא שהכל.

ת.

ש. ברכות שם. אבל דשערי לא ליבריך עליה כלל ומי גרע ממלח וזמית כו' אצטריך סד"א מלח וזמית עביד אינש דשדי לפומיה אבל קמחא דשערי הואיל וקשה לקוקיאני לא לבריך עליה כלל קמ"ל כיון דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי. לכאור' מה לי דאית ליה הנאה מיניה והרי זה מזיק שהוא קשה לקוקיאני ומה שמזיק אין מברכינן עליו כדאמרי' לעיל ל"ה ב' גבי שמן זית.

ואולי י"ל דשמן זית לבד אין הנאה מיניה, אבל יש לדחות דא"כ מה היה ההו"א לעיל שם שיברכו על השמן זית ששותהו לברו, ואולי י"ל באופן אחר והוא דנהי שקמחא דשערי קשה לקוקיאני מ"מ אי"ז מזיק והיינו דזה רק לא נעים מה שזה גורם לתולעים במיעים אבל אי"ז מזיק את גופו.

ת.

ש. ברכות שם. אצטריך סד"א מלח וזמית עביד אינש דשדי לפומיה אבל קמחא דשערי הואיל וקשה לקוקיאני לא לבריך עליה כלל קמ"ל כיון דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי. יש לדקדק, דלא אמרי' אבל קמחא דשערי לא עביד אינש דשדי לפומיה הואיל וקשה לקוקיאני ולכן לא לבריך, כדרך שאמרי' בתחילה סד"א מלח וזמית עביד אינש דשדי לפומיה, ולכאור' אמאי.

ואולי המציאות היא שקמחא דשערי עביד אינש דשדי לפומיה, ולפי"ז צ"ל דה"ק, אבל קמחא דשערי אע"ג דעביד אינש דשדי לפומיה מ"מ הואיל וקשה לקוקיאני כו'.

ת.

ש.

